

genootschap
voor 124 1987/1-2
geschiedenis
handelingen

REDACTIONEEL 3

BIJDRAGEN

- J.-L. MEULEMEESTER, *Arnout Pluvier, een minder bekende 17de-eeuwse Brugse beeldsnijder.* 5-34
- C. D'HOOGHE, *De Zwartzusters te Brugge : ontstaan en situering van 1356 tot 1580.* 35-46
- P. POPPE, *Het schoolreglement van Bruno Duysburgh uit Blankenberge, 1766.* 47-70

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- D. VANYSACKER, *Bisschop Matthias Lambrecht en een geval van hekserij te Brugge in 1596.* 71-75
- N. GEIRNAERT, *Drukwerk van Pieter Zoetaert en Willem de Neve. Een kleine aanvulling uit een Brussels handschrift.* 77-82
- A. DEWITTE, *Een opmerkelijk onderwijsinitiatief, Brugge, 1777.* 83-86
- L. GOEMINNE, *Molentermen te Brugge in de 14de en 15de eeuw.* 87-110

VLAAMSE BIOGRAFICA

- L. GEVERS, *Kanunnik Jozef Andries (1796-1886) herdacht.* 111-118
- A. SCHOUTEET, *De Brugse schilder Nikolaas Blomme, 15??-1635.* 119-135

BOEKBESPREKINGEN

- 1477, Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden* (J. Buntinx). 137-139
- N. MADDENS e.a., *Bibliografie van de geschiedenis, taal- en volkskunde van West-Vlaanderen 1950-1981* ; en A. JOURET, e.a., *Bibliografie de l'histoire du Hainaut (1951-1980)* (L. Valcke). 139-142
- Verschaeve in zijn religieuze werk* (L. Valcke). 142-143
- M. CLOET e.a., *Het bisdom Brugge (1559-1984)* (L. Danhieux). 143-146

- KRONIEK** 147-154
-

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 124

1987

REDACTIONEEL

Met dit woord tot u, lezer, wordt jaargang 124 (1987) van ons tijdschrift ingeluid. Dit is evenwel niet het eerste dat u over de werking van het Genootschap in 1987 verneemt. Heel wat leden hebben begin mei deelgenomen aan onze algemene ledenvergadering, die sinds verleden jaar na lange tijd in ere hersteld werd. Een omstandig verslag hierover vindt u verder in dit nummer, in de Kroniek. Ook de resultaten van de kritische doorlichting van de Handelingen die bij deze gelegenheid werd gehouden, worden er bondig weergegeven. Het is meteen een gelegenheid om ze te toetsen aan de inhoud van dit nummer, hoewel de samenstelling ervan al geruime tijd voordien was gebeurd, zonder kennis te hebben van de naar voren gekomen meningen en wensen. Het is evenwel overduidelijk dat zeker geen grote wijzigingen gewenst zijn, en dat er van een vrij algemene instemming met de geboden inhoud mag worden gesproken.

Dat de inhoud ook in dit nummer de nodige variatie biedt, wordt bij een blik op de inhoudsopgave meteen duidelijk : drie hoofdartikels, verschillende bijdragen met tekstuitgaven en lexicografisch materiaal, twee biografica, boekbesprekingen en kroniek. Voor aflevering 3-4 staan nog, naast de gewone rubrieken en de boekenschouw, een paar belangwekkende artikels op het programma : de schoolstrijd in het arrondissement Brugge en rijkdom en armoede te Nieuwpoort op het einde van de 16de eeuw. Eén van de in voorliggende aflevering opgenomen bijdragen biedt tevens reeds een voorsmaakje van een volgend boek in onze VHS-reeks (Vlaamse Historische Studies) : het geval van hekserij te Brugge dat door zijn noodlottige afloop aan bisschop Matthias Lambrecht enig hoofdbreken bezorgde, leidt inderdaad binnen in de wereld van de talloze heksenprocessen die in de 16de en 17de eeuw te Brugge de bevolking beroerden. De boeiende studie die de heer Vanyacker daarover samenstelde heeft alles om een hoogtepunt te worden in de reeks, waarvan de laatste telg (VHS 4) op de reeds vermelde jaarvergadering is voorgesteld. Met zijn ruimdragende thematiek, zijn vlotte behandeling en zijn fraaie presentatie genoot «De spelende mens in de Boergondische Nederlanden» een gunstig onthaal.

Inmiddels nadert de viering van het 150-jarig bestaan van het Genootschap in 1989 met rasse schreden. De student die de geschiedenis van het Genootschap als onderwerp voor zijn licentiaatsverhandeling heeft uitgewerkt, wordt alle succes toegewenst met zijn eindresultaat. Het is de bedoeling dat dit werk uitgroeit tot een publikatie die, samen met de aanvulling van de analytische inhoud van en de registers op de Handelingen, de geplande viering de nodige luister verschaft. Met uw verdere steun, geachte lezer, kunnen wij daar best in slagen.

ARNOUT PLUVIER, EEN MINDER BEKENDE ZEVENTIENDE-EEUWSE BRUGSE BEELDSNIJDER

JEAN LUC MEULEMEESTER^o

Het is een vaststaand feit dat de studie van de Brugse beeldhouwkunst tot een strikt minimum beperkt blijft¹. Er is nog geen standaardwerk in dit verband verschenen, en de luttele artikels die hier en daar werden gepubliceerd brengen slechts summiere overzichten van deze kunsttak. Het zou nochtans de moeite lonen om een grondig overzichtswerk (en een eventuele tentoonstelling) aan dit onderwerp te wijden. Dit zou zonder twijfel nieuwe gegevens opleveren voor de beeldhouwkunst zelf, een helder licht werpen op de kunst van de Zwinstad in het algemeen, en vermoedelijk nieuwe inzichten brengen i.v.m. de studie van de verschillende kunsttakken en hun onderlinge beïnvloeding. Wat dit laatste betreft, bedoelen we o.a. de relatie tussen bijvoorbeeld de Vlaamse primitieven enerzijds en de laatmiddeleeuwse beeldhouwkunst anderzijds. De opmerking van dr. Elisabeth Dhanens² dat Jan van Eyck mogelijk de rol van inventor vervulde voor een aantal beelden van het stadhuis en van het uniek koorgestoelte van de Sint-Salvatorskerk te Brugge mag niet uit het oog worden verloren. Zowel de datering, de stijl als de ikonografie wijzen in die richting. Ook de studie van de zeventiende-eeuwse Brugse beeldhouwkunst is nauwelijks begonnen. Weliswaar publiceerden enkele auteurs de laatste tijd interessante bijdragen in

^o Lic. Kunstgeschiedenis ; Legeweg 153, 8200 Brugge.

1. Graag bedanken we allen die op een of andere manier meewerkten aan deze bijdrage, in het bijzonder dr. J. de Ridder en het personeel van het Brugse Stads- en Rijksarchief.

2. E. Dhanens, *Hubert en Jan van Eyck*, Antwerpen, 1980, p. 149-154.

verband met de baroksculptuur in Vlaanderen³, maar een diepgaand onderzoek te Brugge werd nog niet gepresenteerd. Wel verschenen verscheidene artikels over de Sint-Walburgakerk — toch één van de voornaamste barokscheppingen — en over haar kunstschaten, waarbij ettelijke nieuwe gegevens over de architectuur, de schilderkunst, de kunstnijverheid en de beeldhouwkunst aan het licht kwamen⁴. De zeventiende-eeuwse beeldhouwkunst te Brugge wordt gekenmerkt door een tweetal fenomenen : de renaissance blijft tot omstreeks het tweede kwart van die eeuw duidelijk voortleven en de barok komt pas nadien volop tot ontplooiing ; tevens worden vele sculpturen door niet-Brugse, en dan vooral door Antwerpse kunstenaars uitgevoerd. Dit laatste bewijst in elk geval de belangrijkheid in deze periode van de Scheldestad op dit gebied. Als voorbeelden kunnen hier het majestueuze God-de-Vaderbeeld van Artus Quellinus de Jongere in de huidige katedraal en het Sint-Ignatiusaltaar van Pieter Verbrugghen de Oudere in de voormalige jezuitenkern, worden aangehaald. Hieruit besluiten dat er in deze barokeeuw geen belangrijk Brugs werk werd voortgebracht, is echter wel voorbarig. Ettelijke beeld- en steenhouwers voerden in die periode inderdaad liturgische meubels uit die eveneens als toonbeelden mogen worden beschouwd. Cornelis Gailliant, Jan en Robert Blomme, Jacob Berger, Michel de Wachtere, Jeroom Stalpaert, Jan van Gorp, Jacob Schapelinck, Martinus Moenaert, Lodewijk Hageman — zonder een bepaalde volgorde of volledigheid in acht te nemen — werkten mee aan dynamische gesculpteerde biechtstoelen, aan monumentale altaren en doksalen, aan rijk opgesmukte kansels en aan andere religieuze beeldhouwkundige ensembles. En ook profaan werk werd geleverd.

3. Zie o.a. de catalogus van de tentoonstelling *De beeldhouwkunst in de eeuw van Rubens in de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, Brussel, 1977 ; J. van Ackere, *Bidden met de beitel. Vlaamse kerkelijke beeldhouwkunst uit de 17e en de 18e eeuw*, in *Vlaanderen*, XXX, januari-februari 1981, nr. 180, p. 3-39 ; en H. Bussers, *De baroksculptuur en het barok kerkmeubilair in de Zuidelijke Nederlanden* (in *Openbaar Kunstbezit*), XX, november 1982, p. 123-161.

4. J.L. Meulemeester, *De Sint-Walburgakerk, een barokke parel in het 'middeleeuwse' Brugge. Enkele kunsthistorische beschouwingen*, in *De Gidsenkring*, XIX, nr. 5, december 1981, volledig nummer ; het verzamelwerk *Sint-Walburga, een Brugse kerk vol geschiedenis*, Brugge, 1982 en J.L. Meulemeester, *Cornelis van Mildert en het O.-L.-Vrouwealtaar in de Sint-Walburgakerk te Brugge*, in *Jaarboek. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten*. Antwerpen, 1984, p. 253-269.

1. Anoniem zeventiende-eeuws schilderij met '*Binnenzicht in de Sint-Walburgakerk*' te Brugge. Bemerkt vooral de opstelling van de biechtstoelen in de zijbeuken. (Kopenhagen, Statens Museum for Kunst)

Een figuur die in die summiere opsomming ontbreekt, is Arnout Pluvier⁵. Aan deze kunstenaar werd tot nu toe heel weinig aandacht besteed. Nochtans blijkt uit enkele recent gevonden archiefteksten dat hij verscheidene gewrochten tot stand bracht. Biografische gegevens over deze beeldsnijder schenen niet te bestaan, doch ook op dit gebied brachten een aantal onlangs opgedoken documenten nieuwe inlichtingen. Armand de Behault de Dornon publiceerde in zijn standaardwerk⁶ i.v.m. het verblijf van Engelse koningen te Brugge, een hele reeks Pluviers, maar kon uiteindelijk geen familieverband met de door ons bestudeerde naamgenoot aanwijzen.

5. Over de schrijfwijze van de naam Arnout Pluvier bestaat geen zekerheid. Andere mogelijkheden zijn Arnout of Arnoud(t) of een mengeling van beide. Wij behouden Arnout Pluvier. Ook Plouvier komt voor.

6. A. de Behault de Dornon, *Bruges séjour d'exil des rois d'Angleterre Edouard IV (1471) et Charles II (1656-1658)*, Brugge-Brussel, 1931, deel 1, p. 310-311.

Dezelfde auteur opperde overigens de mening dat Arnout Pluvier mogelijk uit Brussel afkomstig zou zijn. Bewijzen daarvoor werden echter niet voorgelegd.

Uit archiefonderzoek bleek duidelijk dat er meer dan één Arnout Pluvier in Brugge werkzaam was in de zeventiende eeuw. Zo was er een A. Pluvier I die o.a. de functie van stadstimmerman bekleedde. Hij voerde in die hoedanigheid vanaf 1636-1637 regelmatig reparaties uit⁷. Hij overleed in 1645 of in 1646. Meester Robert Blomme volgde hem op als stadstimmerman⁸. Vermelden we hier dat die R. Blomme († 1658) gehuwd was met een zekere Marie Pluvier († 1659)⁹. Vermoedelijk bekleedde Arnout Pluvier I verschillende functies in het ambacht van de timmerlieden : in 1606 deken en in 1609, 1628, 1637 en 1642 vinder¹⁰. Er is nog een tweede Arnout Pluvier die als timmerman werkte. Op 19 januari 1664 werd hij als meester in het ambacht van de Brugse timmerlieden ingeschreven. Als meesterproef realiseerde hij een «corbeel (steunlat, ingekepte balk ter ondersteuning van een andere balk) met dobbel pinnen ende gaeten». Hij vervulde in 1670 in het ambacht de functie van vinder¹¹. Bij zijn overlijden, op 7 november 1676, werd een boedelbeschrijving opgemaakt¹². De verkoop van zijn goederen gebeurde door stokhouder Jacob Teels¹³. Uit die boedelbeschrijving vernemen we dat hij gehuwd was met Josine van Troostenberghe. Twee dagen na zijn dood werd Arnout Pluvier II in de Sint-Salvatorskerk in Brugge

7. Als voorbeeld vermelden we Brugge, Stadsarchief, stadsrekeningen 1636-1637, f° 56r («An meester Aernout Pluvier stadstimmerman van leverynghe van houtte werck ende reparatien aan stadsedificien by rekenynghe de som van...»).

8. Zie Brugge, Stadsarchief, stadrekeningen 1645-1646, f° 68v («An meester Aernout Pluvier ende daernaer midts syn overlyden an meester Robert Blomme in syne platse ghesuccedeert als stadstimmerman van leveryn van houtte wercken, ende andere reparatien by drye rekenynghe ordonnancie ende quyctancie de somme van twaelf hondert dryendertich ponden twaelf schellynghen xi grooten...»).

9. A. de Behault de Dornon, op. cit., p. 310.

10. A. Vandewalle, J. De Groote, J. D'Hondt en P. Vandermeersch, *Brugse ambachten in documenten. De schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (14de - 18de eeuw)*, Brugge, 1985, p. 103, 105 en 106.

11. A. Vandewalle, J. De Groote, J. D'Hondt en P. Vandermeersch, op. cit., p. 193.

12. Brugge, Stadsarchief, boedelbeschrijvingen en -rekeningen, tweede reeks, nr. 2921a.

13. Brugge, Stadsarchief, stokhouders, nr. 203, Jacob Teels, f° 33v - f° 34v.

2. Detail uit een anoniem zeventiende-eeuws schilderij met 'Binnenzicht in de Sint-Walburgakerk' te Brugge. Enkele biechtstoelen zijn hier gedeeltelijk zichtbaar. (Brugge, Sint-Walburgakerk)

begraven¹⁴. Tot slot duikt in de archieven ook de naam van Arnout Pluvier III op. Hij was werkzaam als beeldsnijder. In het doopregister van de Brugge O.-L.-Vrouwekerk vonden we dat op 5 november 1628 een Arnoldus Plouvier werd gedoopt als zoon van Daniël en

14. Brugge, Stadsarchief, doop- trouw- en bedraafboeken, Sint-Salvatorskerk, derde portie, nr. 55 (zonder folioaanduiding), 1676 («27 Novembris animam Deo reddidit in Communione Sanctae Matris Ecclesiae Arnolphus Pluvier Coniunx Judocae Troostenbergh cuius corpus sepulchrum est in templo Sancti Salvatoris circa altare Sancte Agatae cum media servitio cui administrata fuerunt sacramenta sacrae confessionis, sacratissimi viaticae et S. Extremae unctionis per me generalem absolutionem accepit per me illustrissimi domini Francisci de Baillencourt episcopi Brugensis et perpetui Flandriae Concerlarii»). De datum «29» werd in de marge van deze tekst toegevoegd.

Elisabeth Gloribus¹⁵. Zekerheid dat het over onze Arnout gaat, bestaat er niet. Dat data kunnen kloppen en ook het kleine verschil in schrijfwijze van de naam roept weinig twijfel op, daar Pluvier en Plouvier door elkaar werd gebruikt. Arnouts vader werkte mogelijk als timmerman. Van hem bewaart het Stadsarchief van Brugge een boedelbeschrijving¹⁶. Dit dokument brengt heel wat gegevens aan het licht. Zo vernemen we dat hij tweemaal in het huwelijk trad : zijn eerste echtgenote was de reeds vermelde Elisabeth Gloribus, zijn tweede Marie de Griek. Hij had ook nog een dochter Anna, die op 28 maart 1627 boven de doopvont werd gehouden¹⁷. Daniël overleed op 6 mei 1658. Hij bekleedde verschillende functies in het ambacht van de timmerlieden¹⁸. Zijn vader was vermoedelijk Arnout I en zijn broer Arnout II. Samen met Franchois de Wulf werd Daniël Pluvier in 1638-1639 door de stad Brugge betaald voor een levering hout en voor de 'restauratie' van de 'Speye' te Damme¹⁹. Daniël overleed in 1658.

Op 5 maart 1656 wordt Arnout Pluvier II — de rest van die bijdrage handelt uitsluitend over hem — lid van het aloude gilde van Sint-Sebastiaan te Brugge²⁰. Samen met hem wordt die dag nog een

15. Brugge, Stadsarchief, doop- trouw- en begraafboeken, O.-L.-Vrouwekerk, derde portie, nr. 50 (zonder folioaanduiding), 5 november 1628 : «*Arnoldus filius Danielis Plouvier et Elizabeth Gloribus suss Laurentius Isenbaert et Elizabeth Plouvier*».

16. Brugge, Stadsarchief, boedelbeschrijvingen en -rekeningen, tweede reeks, nr. 3441.

17. Zie ook Brugge, Stadsarchief, doop- trouw- en begraafboeken, O.-L.-Vrouwekerk, derde portie, nr. 50 (zonder folioaanduiding). Anna Pluvier overleed op 1 juni 1675 in Brugge.

18. A. Vandewalle, J. De Groote, J. D'Hondt en P. Vandermeersch, op. cit., p. 131. Er bestaat nog een andere moeilijkheid daar er vermoedelijk in de zestiende-zeventiende eeuw twee figuren bestonden die de naam Daniël Pluvier droegen.

19. Brugge, Stadsarchief, stadrekeningen 1638-1639, f° 66v («*An Daniel Pluvier ende Franchois de Wulf over leverynghe van alle het houtte werck ende handtghedaegh tot het vermaken van de speye binnen der stede van Damme midsgaders van dacheure van delfvers tot maecken van twee dammen aldaer tsamen by twee rekenynghe, ordonnancien ende quytanncien de somme van hondert...*»).

20. Dit wordt vermeldt door H. Godar, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sébastien de la ville de Bruges comprenant la chronique des événements survenus en cette Gilde, ainsi que l'inventaire des Archives et Trésors, déposés en son local, Brugge, 1947, p. 196.*

Zijn naam duikt aldus op in de 'Tafel van alle de ghildebroeders en susters vande ghilde van de heylighen ridder Sebastiaan die d'archiers verenigingen binnen den stede van

3. Schouwornament in de Brugse Sint-Sebastiaansgilde. Het marmeren beeld van Karel II werd uigevoerd door François Dieussart. Het 'decor' is van de hand van A. Pluvier.

ander beeldhouwer, Jan Blomme, in de betreffende 'tafel' ingeschreven. Op dezelfde dag ondertekent Pluvier bovendien een nota, in het register van de doodschulden, dat hij na zijn overlijden een geldsom aan het gilde zal overmaken²¹. In 1658 wordt A. Pluvier vinder in de eed van het ambacht van de schrijnwerkers en in 1660 zelfs deken²². In het Brugse stadsarchief bewaart men nog een ander dokument dat mogelijk in verband kan worden gebracht met het leven van Pluvier²³. Deze tekst, uit 1674, is blijkbaar gedeeltelijk uit zijn kontekst gehaald. Vermoedelijk gaat het hier om een beschuldiging door de 'beheerders' van het gasthuis van O.-L.-Vrouw-van-Blindekens in de Zwinstad tegen de hier besproken ambachtsman. Het valt te bediskussiëren of het over de door ons te bespreken Pluvier gaat !

Beter zijn we ingelicht omtrent een aantal van zijn kunstwerken. De meeste ervan zijn echter niet tot ons gekomen. De tot nu toe in dit verband teruggevonden archiefteksten geven vermoedelijk maar een summier overzicht van zijn oeuvre. Laten we deze kuntwerken even overlopen, in kronologische volgorde.

Uit een aantal ikonografische bronnen blijkt dat het interieur van de voormalige Brugse jezùietenkerk voor de Franse overheersing rijkelijk was opgesmukt met verscheidene biechtstoelen (zie afb. nrs. 1 en 2). Deze zijn vooral zichtbaar op twee anonieme schilderijen uit het einde van de zeventiende eeuw met binnenzichten van de bidplaats. Het ene doek wordt in de Sint-Walburgakerk zelf bewaard, het andere in het Royal Museum of Fine Arts te Kopenhagen. Een derde bron is een met pen en penseel uitgevoerde weergave op papier,

Brugge', bewaard in het archief van het Brugse Sint-Sebastiaangilde. Zie bijlage nr. 1. Daaruit blijkt dat A. Pluvier wel degelijk in 1656 en niet in 1654, zoals sommige auteurs (V. Vermeersch, *Gedenkteken van Karel II van Engeland (in Brugges Kunstbezit. Deel I)*, Brugge-Utrecht, 1969, p. 103) vermelden, lid werd.

21. Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, nr. 20 (boek met de opsomming van de verschillende doodschulden 1652-1659), f° 19 r. Zie bijlage nr. 2. Eigenaardig is het feit dat de notitie op dezelfde folio herhaald wordt.

22. A. Vandewalle, J. De Groote, J. D'Hondt en P. Vandermeersch, op. cit., p. 155.

23. Brugge, Stadsarchief, nr. 437 (godshuizen), map i.v.m. O.-L.-Vrouw-van-Blindekens (losse dokumenten). Zie bijlage nr. 9.

4. Beeld van Karel II in het Rijksmuseum te Amsterdam. Het zeventiende-eeuws kunstwerk werd gekapt door F. Dieussart.

gekonserveerd in het Brugse Steinmetzkabinet²⁴. De biechtstoelen zelf zijn niet bewaard gebleven ; tijdens de Franse overheersing — de kerk deed tussen 1796 en 1798 dienst als 'Tempel van de Wet' — werden ze verwoest. De andere kunstwerken, zoals de altaren, de kansel en de kommuniebank, werden gered door koster P. de Vos²⁵. Deze biechtstoelen werden steeds toegeschreven aan vooraanstaande zeventiende-eeuwse vooral Antwerpse beeldhouwers, zoals Erasmus Quellinus de Oudere, Artus Quellinus de Jongere of Pieter Verbrugghen de Oudere. Uit archiefdocumenten²⁶ blijkt dat de biechtstoelen omstreeks 1655-1657 werden geskulpteerd door Arnout Pluvier en Cristoffel van de Baese. Verscheidene schrijnwerkers en timmerlieden werkten eraan mee : Robert Calleboudt, Joannes de Maire (?), Georges Swellinge, Jacques Laurent, Guillaume Wouters, Jan Hoorman. Uit de reeds vermelde afbeeldingen blijkt ook dat er telkens tussen de witgeschilderde pilasters van de zijbeuken een biechtstoel was ingepast. Ze vormden aldus a.h.w. een lambrizing rondom de binnenruimte van de bidplaats. De cellen voor de biechtvaders sprongen wat naar voren en werden aan weerszijden geaksentueerd door kariatiden. Deze laatste ondersteunden samen met getorste kolommen, naast de knielbanken van de boetvaardige gelovigen, de weelderig versierde kroonlijst en het fronton. De kariatiden kunnen mogelijk in verband worden gebracht met religieuze symboliek en ikonografie rond het boetesakrament, dat vooral door de contrareformatie en de jezuïetenorde werd gestimuleerd. De kunstenaars smukten de lambrizing, waaraan ook zitbanken waren vastgemaakt, op met geometrische panelen en gecanneleerde pilasters. Op de vraag naar het aantal biechtstoelen, kan geen afdoend antwoord worden gevonden. Vermoedelijk waren er aan iedere zijde zes. Dit wordt bevestigd door een aantal achttiende-eeuwse documenten in het Brugse rijksarchief, die in het

24. I.v.m. de ikonografie van het interieur van de Sint-Walburgakerk zie vooral J.L. Meulemeester, *De Sint-walburgakerk, een barokke parel in het «middeleeuwse» Brugge. Enkele kunsthistorische beschouwingen*, in *De Gidsenkring*, XIX, nr. 5, december 1981, p. 34-38, bijlage nr. 1. En verder ook J.L. Meulemeester, *De huidige biechtstoelen in de Sint-Walburgakerk te Brugge*, in *De Gidsenkring*, XXI, nr. 1, januari 1983, p. 13-14.

25. P.B., in *Rond den Heerd*, V, nr. 46, 8 oktober 1870, p. 367-368.

26. Brugge, Rijksarchief, fonds jezuïeten te Brugge, nr. 1678 (losse documenten). Zie bijlage nrs. 3 en 4.

5. Zeventiende-eeuws beeld van de H. Aloysius van Gonzaga in de voormalige jezuïetenkerk te Brugge. De foto werd genomen vóór de recente restauratie (1978-1980).

totaal twaalf biechtstoelen vermelden²⁷. Het huidige aantal dergelijke liturgische meubelen, die in een nis in de muur van iedere zijbeuk zijn ingewerkt, bedraagt acht. Wel moet er rekening gehouden worden met het feit dat tijdens de recente restauratiecampagne (2 februari 1978 - 5 september 1980) dichtgemaakte nissen werden aangetroffen aan de binnenkant van de voorgevelmuur ter hoogte van de zijbeuken, evenals in de travee tegen de zijaltaren in de zuid- en noordbeuk²⁸. Wat de nis in de laatst vermelde zijbeuk betreft, werd die eigenlijk reeds in 1918 ontdekt. Toen verwoestte een granaat een gedeelte van de Sint-Walburgakerk en werd de hier boven vermelde nis terug gevonden. Waren ook hier biechtstoelen ingebouwd? Een eventueel positief antwoord op deze vraag leidt tot een totaal van twaalf biechtstoelen. Het document, waarin de betaling aan A. Pluvier werd genoteerd, vermeldt slechts acht exemplaren. Boven iedere biechtstoel hing tevens een schilderij. Deze kunstwerken worden opgesomd in de bekende *Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant* van J.B. Descamps²⁹. De optelling daarvan brengt eveneens geen oplossing, daar er veel meer schilderijen worden vermeld. In het begin van de negentiende eeuw werden er een aantal nieuwe klassiek-geïnspireerde biechtstoelen aangebracht. Het Brugse rijksarchief bewaart daarvan een aantal ontwerpen³⁰.

27. Brugge, Rijksarchief, fonds Sint-Walburgakerk te Brugge, nr. 1829 (losse documenten). Het zelfde aantal biechtstoelen wordt ook vermeld in een inventaris van de kunstvoorwerpen, opgemaakt door de pastoor en de kerkmeesters van de Sint-Walburgaparochie, bij de inbezit name van hun nieuwe parochiekerk (23 mei 1778) — de huidige Sint-Walburgakerk — (B.R.A., fonds Sint-Walburgakerk te Brugge, nr. 19 (resolutieboek 1 januari 1778 - 18 november 1779 p. 19-20). Deze inventaris werd gepubliceerd door J.L. Meulemeester, *Enkele aspecten van de metaalkunst in de voormalige jezuïtenkerk in Brugge* (in *Sint-Walburga, een Brugse kerk vol geschiedenis*), Brugge, 1982, p. 122-123, bijlage nr. 14.

Zie i.v.m. de biechtstoelen ook J.L. Meulemeester, *De huidige biechtstoelen in de Sint-Walburgakerk te Brugge*, in *De Gidsenkring*, XXI, nr. 1, januari 1983, p. 2-15.

28. L. Dugardyn, *De restauratiecampagne van de Brugse Sint-Walburgakerk na de tweede wereldoorlog* (in *Sint-Walburga, een Brugse kerk vol geschiedenis*), Brugge, 1982, p. 123. Zie ook J.L. Meulemeester, *De huidige biechtstoelen in de Sint-Walburgakerk te Brugge*, in *De Gidsenkring*, XXI, januari 1983, nr. 1, p. 3.

29. J.B. Descamps, *Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant*, Parijs, 1769, p. 289-290.

30. Brugge, Rijksarchief, fonds Sint-Walburgakerk te Brugge, nr. 1822 (losse documenten). Deze map bevat een reeks tekeningen die in verband staan met de Sint-Walburgakerk: altaren, ontwerpen doopkapel, plannen en voorontwerpen biechtstoelen. Zie ook J.L. Meulemeester, op. cit. p. 14.

6. Zeventiende-eeuws beeld van de H. Stanislas Kostka in de voormalige Brugse jezuïetenkerk, eveneens uitgevoerd door A. Pluvier. De foto werd genomen vóór de recente restauratie (1978-1980).

Een tweede ons bekende opdracht verkreeg A. Pluvier ca. 1664 van de zusters van de Sint-Trudoabdij te Brugge. Sedert het einde van de vijftiende eeuw hadden die kloosterlingen hun intrek genomen binnen de stadsmuren en hadden ze een aantal gebouwen, waaronder het Sint-Maartensklooster van de Staelijzerbroeders, in de onmiddellijke omgeving van de 'Nazaretteplaats' kunnen aankopen. De volgende decennia werden er verschillende uitbreidings- en verfraaiingswerken ondernomen. Zowel de kapel als de andere conventsgebouwen werden grotendeels verbouwd³¹. In 1664 skulpteert onze beeldsnijder een nieuw koorgestoelte voor hun bidplaats. Zowel de kroniek van de abdij als de bewaarde rekeningen maken daar melding van³². Geen ikonografische bron met binnenzicht van de kapel is evenwel tot nu toe teruggevonden. Hoe de koorbanken eruit zagen, is dus niet gekend : bestonden ze uit een enkele of dubbele rij, waren er gebeeldhouwde zittertjes, was er een afzonderlijke plaats voor de abdis ? Het gestoelte bevond zich hoogstwaarschijnlijk in een speciaal voor de monialen afgesloten ruimte. Uit de rekeningen blijkt, dat het hout door Jacques Schapelinck werd geleverd, en dat hij aan het koorgestoelte meewerkte. Uit dezelfde bron vernemen we ook, dat A. Pluvier werkte volgens een kontrakt en dat zijn vrouw na de uitvoering een geschenk mocht ontvangen. Het ijzerwerk en de nagels werden door een onbekende aan de abdij geschonken. A. Van de Velde, de enige auteur die een grondige studie aan de Brugse timmerlieden en schrijnwerkers wijdde, vermeldt bovendien dat deze Schapelinck samen met Jan Schokaert de koorbanken had geleverd³³. Archiefdocumenten hebben deze foutieve mededeling ongedaan gemaakt. Uit dezelfde bronnen vernemen we dat A. Pluvier en J. Schapelinck, ook een deur voor het pand van dit convent maakten.

31. I.v.m. de geschiedenis van de Sint-Trudoabdij zie K. Van Wouterghem, *Abbaye de Saint-Trond à Odegem, Bruges et Male* (in *Monasticon Belge*), deel III (provincie West-Vlaanderen), 4, Luik, 1978, p. 1027-1065 en het verzamelwerk *Male, burcht en abdij*, Brugge, 1981.

32. Brugge, Archief van de Sint-Trudoabdij te Male, *Cronijck der Abdie van S. Truden eertydts buyten nu binnen Brugge*, F° 91. Zie bijlage nr. 5.
Brugge, Archief van de Sint-Trudoabdij te Male, rekening 1663-1664, f° 43r-f° 43v. Zie bijlage nr. 6.

33. A. van de Velde, *De ambachten van de timmerlieden en de schrijnwerkers te Brugge, hun wetten, hun geschillen en hun gewrochten van de XIVe tot de XIXe eeuw*, Gent, 1909, p. 240.

Bovenaan de schouw van de erezaal van het Brugse Sint-Sebastiaansgilde, prijkt het gedenkteken van Karel II van Engeland (zie afb. nr. 3). Deze vorst was door Olivier Cromwell uit zijn rijk verjaagd en had in de Zwinstad een rustige verblijfplaats gevonden (22 april 1656 - 15 maart 1659). Verschillende documenten en kunstwerken herinneren ons aan deze Britse aanwezigheid te Brugge. De koning en zijn broers, Hendrik en James, die hem alhier kwamen vervoegen, lieten zich namelijk inschrijven als lid van een aantal bloeiende schuttersgilden : op 11 juni 1656 in het Sint-Joris- of kruisboogschuttersgilde, op 25 juni 1656 in het Sint-Sebastiaans- of handboogschuttersgilde en drie maanden later in het Sint-Barbara- of kolveniersgilde. Karel II en zijn gevolg werden er telkens op een geestdriftige manier ontvangen en lieten naast geschenken ook aanzienlijke geldelijke fondsen, de zgn. doodschulden, na. Daarmee bekostigden de drie verenigingen meerdere kunstwerken³⁴. Tot de voornaamste behoren een aantal wit marmeren beelden die het portret van de koning voorstellen. In 1659 bestelde het Brugse Sint-Jorisgilde een buste van Karel II aan François Dieussart (ca. 1600 - ca. 1663) (?). Het kunstwerk, dat later naar het stadhuis en vervolgens naar het Gruuthusemuseum werd overgebracht, werd pas in 1663 betaald. Dezelfde uit Henegouwen afkomstige kunstenaar leverde in 1662 een gelijkaardige skulptuur voor het Sint-Sebastiaansgilde. Over de datering en de eventuele beeldhouwer bestaat er evenwel nog discussie³⁵. Een derde exemplaar (zie afb.

34. I.v.m. dit verblijf, zie vooral A. de Behault de Dornon, op. cit. ; J. Maréchal, *Duizend jaar Britse aanwezigheid te Brugge* (in catalogus van de tentoonstelling *Britannica te Brugge*), Brugge, 1966, p. 11-35 en V. Vermeersch, op. cit., p. 101-103.

35. Er stellen zich hier twee problemen. De datum van aanmaak van de beelden (1662-1663) kan niet in overeenstemming worden gebracht met de datum van overlijden van Dieusart (1661). Voor deze laatste datum werden geen bewijzen gevonden. Dient het sterfjaar bijgevolg niet naar later verschoven ? Een tweede probleem is de aanwezigheid van een beeldhouwer Christoffel Dieusart in de ledenlijsten van de schuttersdoelen.

Deze wordt lid van het Sint-Jorisgilde in 1646 en twaalf jaar later van het Sint-Sebastiaansgilde. Naast zijn naam wordt wel degelijk de vermelding *beeldhouwer* genoteerd. Voegen we er nog aan toe dat Frans Dieussart op dit ogenblik in den Haag verbleef en daar opdrachten uitvoerde voor het Huis van Oranje. Gaat het hier om een ander kunstenaar ? Zou hij François geholpen hebben bij het kappen van de beelden, zoals C. Avery (C. Avery, *François Dieussart (c. 1600-61), Portrait Sculptor to the Courts of Northern Europe* (in *Victoria and Albert Museum Yearbook IV*), Londen, 1974, p. 91-94) vermoedt ? Of is de volledige naam van de kunstenaar François-Cristoffel Dieussart, zoals V. Vermeersch (V. Vermeersch, op. cit., p. 101-104) meent te weten ?

nr. 4) van dezelfde (?) beeldhouwer, wordt in het Amsterdamse rijksmuseum gekonserveerd³⁶. Dit beeld is vroeger te dateren. Karel II verbleef namelijk gedurende 1648-1651 herhaaldelijk in Den Haag bij zijn zuster, Maria Stuart, gemalin van prins Willem II. Dieussart vervaardigde in die tijd portretten van de stadhouders. Dit kunstwerk is dan vermoedelijk ca. 1650 te situeren. De bustes te Brugge zijn grotendeels gelijk. Ze stellen de dertig jarige Karel voor, gekleed in een harnas met brede sjerp om het middel. Zijn lange haren vallen op zijn schouder. Het beeld uit het Sint-Jorisgilde werd vermoedelijk vroeger gekapt. Het kunstwerk uit het Sint-Sebastiaansgilde, dat onze verdere aandacht zal trekken, «has more ornate detail in the longer curls of hair and the looser, less military-looking sash round the waist»³⁷. Om zijn hals hangt een dubbele ketting met het ereteken van de Orde van de Kouseband. De buste werd in 1666, nadat ze enkele jaren op een voetstuk stond, in een symbolisch en wapenkundig decor op de schouw van de eveneens in dat jaar vernieuwde pronkzaal geplaatst. Dit beschilderde eikenhouten decor werd uitgevoerd door Arnout Pluvier³⁸. In het midden is er een schelpvormige nis, omgeven door een brede loofkrans, waarin het borstbeeld prijkt. Daarboven is een cirkelvormige gemarmerde kroonlijst en verder het koninklijke wapenschild, waarrond het bekende devies van de kouseband «Honi soit qui mal y pense», dat door een (gouden) leeuw en een (zilveren) eenhoorn wordt vastgehouden. Aan weerszijden zitten twee naakte mannelijke figuren (waarvan de benen in gips zijn uitgevoerd). Achter hen bevindt zich een heel wapenarsenaal : lansen, bogen, pijlen, een kanon, een sabel en twee vaandels. In de kantons van deze laatste bemerkt men enerzijds de vlag van Engeland en anderzijds die van Sint-Joris. Mogelijk alluderen de twee flankerende figuren op de 'vertaling' van de naam Crom-well. Links valt de man op door zijn gekromde rug, de andere is normaal. Ook de tekst onderaan zinspeelt op de ballingschap van de vorst : «SIET HIER RUST STUWARTS

36. J. Leeuwenberg (en W. Halsema-Kubes), *Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum* (Amsterdam), 's Gravenhage-Amsterdam, 1973, p. 199 nr. 258 met uitvoerige bibliografie en C. Avery, *op. cit.*, p. 88-89.

37. C. Avery, *op. cit.*, p. 93.

38. Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, nr. 8 (rekeningen vanaf 16 januari 1621 tot 11 maart 1677), f° 318r. Zie bijlage nr. 7. Gepubliceerd zonder bronvermelding door H. Godar, *op. cit.* p. 304.

BEELD, WIENS RUST EENS WIERD VERDREVEN DOOR 'T ONGHERUST GEMOEDT, VAN 'T DUYVELS CROMGEWELDT DE RUST WAS HEM ONTSEYT, WAER HY MOEST RUSTISCH LEVEN EN BRUGGHE GAF DE RUST AEN D'ONGHERUSTEN HELDT». Het geheel is in doffe kleuren gepolychromeerd. Omstreeks 1668-1669 werd de trofee — zoals de voorstelling in de archiefteksten wordt vermeld — door Philippe de Bral verguld, geschilderd en gevernist³⁹. Het kunstwerk dat niet van zo'n grote kwaliteit getuigt, is toch een merkwaardig overblijfsel van het verblijf van Karel II in Brugge. Het heeft daarom ook meen een historische dan een esthetische waarde.

Arnout Pluvier voerde in 1670 nog een andere opdracht uit voor het Sint-Sebastiaansgilde⁴⁰. Het betrof een 'plank' waarop de namen van de eed werden vermeld. Het werkje is verloren gegaan.

Voor de Brugse Sint-Gilliskerk skulpteerde Arnout Pluvier in samenwerking met schrijnwerker Martinus Moenaert het koorgestoelte en een gedeelte van de lambrizing. Kannunik Ernest Rembry, die het standaardwerk over deze merkwaardige bidplaats publiceerde, maakte melding van een kontrakt tussen de pastoor en de kerkmeesters, enerzijds, en de desbetreffende kunstenaar, anderzijds⁴¹. Dit kontrakt, dat 2 augustus 1671 is gedateerd, vonden we als een los blad in het resolutieboek van de kerk terug⁴². In het resolutieboek zelf staat bovendien genoteerd dat er een nieuw koorgestoelte zal worden uitgevoerd⁴³. Deze notitie draagt dezelfde datum. Hier wordt eveneens de totale kostprijs opgegeven. De overeenkomst nú is een uitvoerige nota die ons verschillende inlichtingen omtrent deze koorbanken en een nauwkeurige opsomming

39. Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, nr. 8 (rekeningen vanaf 16 januari 1621 tot 11 maart 1677), f° 306r-f° 306v.

40. Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, nr. 8 (rekeningen vanaf 16 januari 1621 tot 11 maart 1677), f° 342r. Zie bijlage nr. 8. Gepubliceerd zonder bronvermelding door H. Godar, *op. cit.* p. 307.

41. E. Rembry, *De bekende pastors van Sint-Gillis te Brugge (1311-1896). Met aantekeningen over kerk en parochie*, Brugge, 1890-1896, p. 124-125. Zie ook A. van de Velde, *op. cit.*, p. 233.

42. Brugge, Rijksarchief, fonds Sint-Gilliskerk te Brugge, nr. 5 (resolutieboek 1633-1810), tussen f° 58v en f° 59r. Zie bijlage nr. 12.

43. Brugge, Rijksarchief, fonds Sint-Gilliskerk te Brugge, nr. 5 (resolutieboek 1633-1810), f° 58v-f° 59r. Zie bijlage nr. 10.

van de voorwaarden om ze te plaatsen, verschaft. Het kontrakt werd eigenhandig door pastoor Neijts geschreven. Naast het aantal zitsels bespreekt men er ook afmetingen en houtsoorten, konstruktie en wijze van betaling. Het gestoelte moest klaar zijn tegen de feestdag van de H. Gillis (1 september) 1672. Daarnaast werd dit dokument ook als een kwijtschrift gebruikt : achteraan noteerden zowel Martinus Moenaert als Arnout Pluvier regelmatig hun ontvangen som geld. Het gestoelte was opgesteld aan weerszijden van het koor en begon vanaf het doksaal. Het werd betaald door een aantal schenkingen, die in het rekeningboek van de kerk werden genoteerd⁴⁴. Tijdens de Franse overheersing werd het koorgestoelte vermoedelijk verkocht en verwoest. Volgens E. Rembry⁴⁵ zijn er stukken van gebruikt om zitsels te maken in de huidige zijbeuk. Over het uitzicht van de koorbanken zijn we maar matig ingelicht. In totaal waren er twaalf zitsels, zes aan elke zijde. Het geheel was kunstig versierd. Dit laatste kan worden afgeleid uit het kontrakt enerzijds, en anderzijds uit een inventaris opgemaakt tijdens de Franse bezetting op 8 messidor jaar VI (26 juni 1798) : «Douze stalles en bois dans le milieu du chœur de l'église, portant dixhuit petites colonnes en bois d'ordre dorique ayant leurs bancs en bois et deux petites armoires a renfermer les livres saints»⁴⁶. Vermelden we nog dat volgens A. van de Velde⁴⁷ het in 1675 en door M. Moenaert opgerichte koorgestoelte van de Brugse Sint-Jacobskerk gelijkenis vertoonde met dit uit de Sint-Gilliskerk. In 1672 bestelde de reeds vermelde pastoor van de Brugse Sint-Gilliskerk, E.H. Neijts, een biechtstoel en een gestoelte van de kerkmeesters⁴⁸. Hij laat dit uitvoeren op eigen kosten. Deze kunstwerken staan nog in de bidplaats opgesteld. De schenking werd wel genoteerd, maar vermeldt de naam van de kunstenaar(s) niet. De mogelijkheid dat A. Pluvier en M. Moenaert deze kerkmeubels uitvoerden, mag niet uit het oog worden verloren. Volgens A. Van Zuylen van Nyevelt zou ook de preekstoel in dezelfde bidplaats door

44. Brugge, Rijksarchief, fonds Sint-Gilliskerk te Brugge, nr. 17 (rekeningen 1673-1699), f° 11r en vervolg zie f° 11v. («*Ontfanck extraordinaire tot het maecken van nieuwe ghestoelten binnen den choor deser kercke ghejont bijde naervolghende personen...*»).

45. E. Rembry, op. cit., p. 125, voetnoet 2.

46. E. Rembry, op. cit., p. 258.

47. A. van de Velde, op. cit., p. 233.

48. E. Rembry, op. cit., p. 125.

deze kunstenaars zijn uitgevoerd⁴⁹. Zekerheid daaromtrent bestaat niet. Een stilistisch onderzoek blijkt hier onmogelijk, daar er nog te weinig bewaarde kunstweken met zekerheid aan deze «ambachtslieden» kunnen worden toegeschreven. Verder onderzoek kan hier mogelijk een oplossing brengen.

In de kronologische bespreking van de kunstwerken die Arnout Pluvier beeldhouwde, komt opnieuw de voormalige Brugse jezuïetenkerk ter sprake. Voor de paters van de Societas Jesu voerde hij namelijk in 1671 nog verschillende skulpturen uit. In het Brugse rijksarchief wordt namelijk een kwijschrift (26 oktober 1671) bewaard, dat ons inlicht over een aantal kunstwerken die Pluvier voor de paters leverde⁵⁰. Dit dokoment, dat in een gebrekkig Nederlands is geschreven, vermeldt de uitvoering van festo(e)nn(en), een relikwiekast en beelden van heiligen. Hoewel de betekenis van de tekst niet volledig duidelijk is, menen we te mogen aannemen dat het hier gaat over de vier voorstellingen van jezuïetenheiligen in het kleine koor van de bidplaats. In de absis prijken namelijk twee rechtstaande beelden en twee houten bustes op een schrijn. Ons vermoeden wordt gedeeltelijk bevestigd door een andere kwitantie⁵¹, waarbij Joos van Cuijlcke en Paulus Rijcaert op 30 oktober van hetzelfde jaar worden betaald door het schilderen en vergulden van het ensemble van de H. Franciscus Borgia, dat uitdrukkelijk in het hogervermeld kwijschrift staat genoteerd. Ook tijdens de recente binnenrestauratie (ca. 1980) werden de beelden opnieuw geschilderd en gedeelten ervan verguld. De twee rechtstaande heiligen (hoogte : 190 cm), Aloysius van Gonzaga en Stanislas Kostka, prijken elk in een witgeschilderde rondbogige nis, met bovenaan een schelp.

49. A. van Zuylen van Nyevelt, *Chaires de Vérité des églises Sint-Gilles et Saint-Jacques à Bruges. Donde la famille Cobrysse*, in *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis van Brugge*, 1927, p. 183.

50. Brugge, Rijksarchief, fonds jezuïeten te Brugge, nr. 1681 (losse dokumenten). Zie bijlage nr. 11.

51. Brugge, Rijksarchief, fonds jezuïeten te Brugge, nr. 1673 (losse dokumenten) : «Wy onderschreven kennen mits desen ontfanghen te hebben van P Rector van Collegie der Societeyt Jesu in Brugge de somme van eenen veertich patacons voor de welcke wy veracoordeert waeren om te schilderen ende vergulden de tombe ende alle cieraet daer tiobehoorende vande H. Franciscus Borgia staende aen den slincken cant van den grooten autær inde kercke met fruitage beelden ende allen de reste, ons belonende vande goede betaelinghe, Soirconde etc : Brugge den 30 octobris 1671. Joos van Cuijlcke. Paulus Rijcaert. 1671».

Rondom is er een architecturale versiering, met in- en uitspringende delen die afgesloten worden door een segmentboog. Andere vergulde siermotieven verfraaien het geheel. Het jezuïetenmonogram prijkt bovenaan. Een engel, helemaal boven, houdt een gouden koord vast. De H. Aloysius van Gonzaga (zie afb. nr. 5) draagt een soutane met roket. In zijn rechterhand houdt hij een palmtak, de andere hand rust op zijn hart. Onder zijn voet een werldebol met kruis. Aan de overzijde de H. Stanislas Kostka (zie afb. nr. 6). Die zestiende-eeuwse jezuïet is voorgesteld met een soutane en roket. In zijn armen houdt hij een spelend Kindje Jezus. De bustes (hoogte : 156 cm) van de HH. Franciscus Xaverius, toen patroonheilige van de kloosterkerk, en Franciscus Borgia (zie afb. nr. 7) prijken op een kistvormig reliekschrijn. De ensembles staan opgesteld tegen een zwarte achtergrond in een vierkante nis, die opgesmukt is met gebleugelde engelkopjes en festoenen. Twee vazen met (verguld) vuur staan telkens aan weerszijden onderaan. De beide heiligen, in jezuïetenhabijt, zijn slechts te herkennen aan het opschrift onderaan⁵². Door het gebruik van marmersoorten en vergulde delen is het geheel zeer kleurrijk. Deze kunstwerken, die tot voor deze summierstudie, aan geen enkel beeldhouwer waren toegeschreven, behoren weliswaar niet tot de hoogtepunten van de barokskulptuur in Vlaanderen. Niettemin betekent deze ontdekking een stap verder in de bestudering van de zeventiende-eeuwse Brugse beeldhouwkunst en van de Sint-Walburgakerk in het bijzonder. Tot slot dient opgemerkt dat eveneens in het koor van de Antwerpse jezuïetenkerk, de Sint-Caralou-Borromeuskerk, vier beelden prijken, waarvan drie dezelfde heiligen voorstellen als in de Brugse bidplaats. Artus Quellinus de Oudere voerde de skulpturen van de HH. Ignatius en Franciscus Xaverius uit, Hubert van den Eynde de HH. Franciscus Borgia en Aloysius van Gonzaga. De kunstwerken staan ook hier in een architecturaal-geïnspireerde nis. De twee eerste dateren uit 1656-1657, de beide andere uit 1659⁵³. Ongetwijfeld

52. Deze opschriften zijn : «RELIQUIAE SANCTI FRANCESCO XAVERII INDIARUM APOSTOLII» en »RELIQUIAE SANCTI FRANCISCO BORGIAE TERTII GENERALIS SOCIETATIS JESU».

53. Zie C. Van de Velde, *Rubens, de gebroeders Quellin en de beelden van Sint-Ignatius en Sint-Franciscus in het koor van de jezuïetenkerk te Antwerpen* (in *Rubens and his World. Bijdragen opgedragen aan Prof. Dr. R.A. d'Hulst*), Antwerpen, 1985, p. 297-306.

inspireerden de Brugse jezuiten zich voor die realisatie op Antwerpen. Dat het beeld van de H. Franciscus Xaverius in Brugge door dit van de H. Stanislas Kostka werd vervangen, is logisch. De jezuitenkerk was er namelijk toegewijd aan de H. Franciscus Xaverius en zijn beeltenis prijkte bovenaan het monumentale hoofdaltaar.

Op 28 juni 1672 wordt Pluvier betaald door het kapittel van de Brugse Sint-Donaaskatedraal voor het maken van twee «posturen en de andere ciraeten nevens de groote schilderije in de college camere, daerinne begrepen 't leveren van 't hout ende aerbeydt...»⁵⁴. Over deze objecten konden geen verdere gegevens worden verzameld.

Door dit artikel poogden we aan te tonen, dat er ook te Brugge heel wat waardevol zeventiende-eeuws beeldhouwwerk ontstond. Hoofdzakelijk aan de hand van archiefteksten werd een minder bekend kunstenaar, Arnout Pluvier, behandeld. Ongetwijfeld vervaardigde hij naast de hoger besproken kunstwerken, nog ettelijk andere skulpturen. Verder archiefonderzoek en studie van het zeventiende-eeuwse Brugge kunnen allicht het oeuvre van deze beeldsnijder vervolledigen. A. Pluvier behoorde vermoedelijk tot de meest vooraanstaande kunstenaars in de Zwinstad tijdens die periode. Dit laatste wordt alvast bewezen door de nu reeds gekende opdrachten die hij er kreeg. Hopelijk mag deze summiere bijdrage het onderzoek van Brugge tijdens de «baroktijd» stimuleren, en Arnout Pluvier de grotere bekendheid geven die hij verdient.

54. Zie W. H. J. Weale, *Analectes pour servir à l'histoire de l'art à Bruges*, in *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis van Brugge*, 1910, p. 136.

BIJLAGE 1

Arnout Pluvier wordt op 5 maart 1656 als lid genoteerd in de Sint-Sebastiaansgilde.

Tafel van alle de ghildebroeders ende susters vande ghilde van de heylighen ridder Sebastiaen die d'archiers verenigingen binnen den stede van Brugge. 1656, 5 maerte, Arnout Pluvier.

- Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, perkamenten rol met de namen van de verschillende leden in kronologische volgorde.

BIJLAGE 2

Arnout Pluvier bevestigt dat hij bij zijn overlijden de doodschuld aan de Sint-Sebastiaansgilde zal betalen¹.

Heedent den vifden maerte ben ick onderschrevene Aernout Pluvier gilde broeder gheworden van de princelicke gilde St Sebastiaen en belove voor mijn doot schult te betaelen den somme van een pont thertig.

Toorconde als voors.

Aernout Pluvier^a,
beeltsnijder^b

Heedent dee vifden maerte ben ick onderschreven gilde broeder gheworden van den princelicke gilde van St Sebastiaen ende belovene voor mijn doot schult te betaelen de somme van een pont derthich schellingen ende vier groote. Toorconde als voorz.

Gyy Blomme^a

Aernout Pluvier^a
beeltsnijder^b

- Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, nr. 20 (boek met de doodschulden tussen 1652 en 1659), f° 19r.

1. De tekst wordt wel degelijk twee maal herhaald

a. handtekening

b. dit woord staat in de rand genoteerd

BIJLAGE 3

Kwijtschrift (1 februari 1657) waarbij Christoffel van den Baese bevestigt geld ontvangen te hebben voor het snijwerk aan de biechtstoelen van voormalige Brugse jezuietenkerk.

Ick onderschrevenen bekenne voldaan syn ^a ontfanghen te hebben uyt handen van P. Minister de somme van 246 guld tot voldoninge van het snyden van de biechtstoelen ; waermede ick bekenne voldaan te syn in alles.

In Brugge den 1 febr. 1657,
Christoffel van den Baese^b

- Brugge, Rijksarchief, fonds jezuiten te Brugge, nr. 1678
(losse documenten).

- a. de twee voorgaande woorden zijn doorschrapt
- b. handtekening

BIJLAGE 4

Arnout Pluvier bevestigt op 1 maart 1657 volledig betaald te zijn voor het snijden van de biechtstoelen in de voormalige jezuitenkerk.

Ick onderschrevene bekenne voldae te syn van het snyden van acht biechtstoelen in de kercke der Societeyt Jesu, soo dat bekenne niet meer te eysschen.

toirconc 1 maertij 1657,
Aernoudt Pluvier^a

- Brugge, Rijksarchief, fonds jezuiten te Brugge, nr. 1678
(losse documenten).

- a. handtekening

BIJLAGE 5

In de kroniek van de Sint-Trudoabdij te Brugge wordt in 1664 de aanmaak van een nieuw koorgestoelte vermeld.

Anno 1664. Syn de nieuwe gestoelten inden choor gemaect ten tyde van mevrauwe Gaston, het welck hier vooren vergeten is aen te teeckenende ende hebben gekost van hantwerck II° LVIII £ gr, van snyden een hondert XXXI £ VIII ß Viii gr, sonder het yserwerck ende naghelen.

- Brugge, Archief van de Sint-Trudoabdij te Male, *Croninck der Abdie S. truden eertydts buyten nu binnen Brugge*, f° 91.
Vermeld door J.L. Meulemeester, *Kunstschatten uit de voormalige Sint-Trudoabdij binnen Brugge (in Male, burcht en abdij)*, Brugge, 1981, p. 120.

BIJLAGE 6

Verschillende ambachtslieden worden door de Sint-Trudoabdij te Brugge betaald voor het uitvoeren van een nieuw koorgestoelte en een deur (1663/1664).

Item betaelt aen mr Jacques Schapelinck timmerman voor het maecken ende leveren van haut vande nieuwe gestoelten inde choore mette nieuwe trede ende deure naer den pant voor de somme van II^oLVIII £ gr.

'tem betaelt aen mr Arnout Pluvier beeldthauwer voor het selve gestoelte ende deure verciert ende gesneden te hebben by accoort ende quit de somme f^oXXIX £ IIIß gr.

Mitsgader noch aen syne huysvrauwe voor eene vereringhe 't welck in het accoort besproken was een gouden souvereyn cost II £ VIII ß IIII gr.

Aegaende het yserwerck ende naghelen tot het voorschreven werck gebesigt alsoe het selve niet particulieren en is aengeteeckent soo is voort hier van geenen extraordinairen utgaeft ghemaect, memorie.

- Brugge, Archief van de Sint-Trudoabdij te Male, rekeningen 1663-1664, f° 43 r - f° 43 v.

Vermeld door K. Van Wonterghem, *Abbaye de Saint-Trond à Odegem, Bruges et Male* (in *Monasticon Belge*), deel III (provincie West-Vlaanderen), 4, Luik, 1978, p. 1053 en J.L. Meulemeester, *Kunstschaten uit de voormalige Sint-Trudoabdij binnen Brugge* (in *Male, burcht en abdij*), Brugge, 1981, p. 120.

BIJLAGE 7

Arnout Pluvier wordt in 1666 betaald voor het leveren van het schouwornament van de Brugse Sint-Sebastiaansgilde.

Betaelt aen sr. Aernout Pluvier over het maecken vande troffee omme in te stellen het portraict van de coninck van Ingelandt inde nieuwe ghildecamer van desen hove de somme van sessentwynthich ponden grooten xxxvi L gr.

- Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, nr. 8 (rekeningen tussen 16 januari 1621 en 11 maart 1677) f° 318 r.

Gepubliceerd zonder bronvermelding door H. Godar, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien de la ville de Bruges*, Brugge, 1947, p. 304.

BIJLAGE 8

Arnout Pluvier wordt in 1670 door de Brugse Sint-Sebastiaansgilde betaald voor het leveren van een 'bardeken'.

Betaelt aen Arnoudt Pluvier over het maecken van een bardeken waerin men is schryvende den eedt van ghilde xvi s gr.

- Brugge, Archief van het Sint-Sebastiaansgilde, nr. 8 (rekeningen tussen 16 januari 1621 en 11 maart 1677) f° 342 r.

Gepubliceerd zonder bronvermelding door H. Godar, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien de la ville de Bruges*, Brugge, 1947, p. 307.

BIJLAGE 9

Een beschuldiging van de 'beheerders' van het Brugge gasthuis van O.-L.-Vrouw-van-Blindekens tegen Arnout Pluvier.

Heesch omme den vooght ende sorgers van het blende lieden gasthuys binnen deser stede heesschers ter eender syde, jehens Aernout Pluvier verweerdere ter andere, voor myn edele heeren burchmeesters ende schepenen der stede van Brugge.

Alvooren dheesschers verthoonen hoe sy op den twaelfsten sporcle xvi^e sevenentsestich s' verweerers laste voor vre hebben vercreghen de medegaende acte van condemnatie.

Nemaer alsoo de selve acte is verderde jaer, ende dat de selve niet en can nochte mach ter executie gheleyt worden.

Soo concluderen dheesschers ten fyne de selve acte d'verweerers laste worden ghewesen executoir naer haere vorme ende inhouden met heesch van costen.

A. Vandevelde^a

- Brugge, Stadsarchief, nr. 437 (godshuizen), map i.v.m. O.-L.-Vrouw-van-Blindekens (losse dokumenten).

a. handtekening

BIJLAGE 10

Het resolutieboek van de Sint-Gilliskerk te Brugge vermeldt op 2 augustus 1671 dat Maarten Moenaert en Arnout Pluvier een gestoelte en lambrizering zullen uitvoeren.

Actum den 2. aúgústi. 1671.

Veraccordeert met Maerten Moenaert schrijnwercker over t maecken van twaelf gestoelten ende twee sijt panneelen volgens het model daer van gemaect ; dat hij sal hebben voor sijn schrynwerck een hondert vijfendertig pont gr. met een dobbel ducaten in specie ; ende met Aernout Pluvier, dat hij sal hebben voor al de beeldtsnijderie noodig tot het selve werck de somme van tweeënveertig pont gr. met een dobbel pattacon voor syn huysvr.

- Brugge, Rijksarchief, fonds Sint-Gilliskerk te Brugge, nr. 5 (resolutieboek, 1633 - 1810), f° 58v - f° 59r.

BIJLAGE 11

Arnout Pluvier wordt op 26 oktober 1671 betaald voor het maken van een aantal 'kunstwerken' voor de paters jezúieten.

Ghemaect voor den Paeter paeter^a Rechteur het naer volgende

7. Buste en schrijn van de H. Franciscus Borgia in de voormalige Brugse jezùietenkerk. Dit zeventiende-eeuws monument werd uitgevoerd door A. Pluvier. De foto werd genomen vóór de recente restauratie (1978-1980).

3	Voor eerst een fruïet maende met twee festonnen voor de som	5 - 0 - 0
2	Noch twee festonnen met een heylichen hooft	2 - 10 - 0
2	Noch het hooft vanden heylighen Franciscus de Boorsiea	2 - 10 - 0
2	Noch een caesse ^b vanden selven heyliche	2 - 10 - 0
12	Noch twee figueren daer over staende	16 - 0 - 0
<hr/>		
21		28 - 10 - 0

Ontfanghen van my onderschreven van P. Rector der Societeyt tot Brugghe de somme van eenen twintisch pondt waer mede ick voor dit werck voldaan ben Brugge den 26 octobris 1671,

Aernoúdt Plúvier^c

1671

- Brugge, Rijksarchief, fonds jezuiten te Brugge, nr. 1681
(losse dokumenten)

- a. het woord 'paeter' wordt werkelijk tweemaal geschreven
- b. 'caesse' betekent : relikwiekast, schrijn
- c. handtekening

BIJLAGE 12

Kontrakt tussen Maarten Moenaert en Arnout Pluvier en de pastoor en de kerkmeesters van de Brugse Sint-Gilliskerk voor het maken van een koorge-stoelte, 1671¹

Conditien op de welcke men van wegen de heeren pastor ende kerckmeesters van St. Gilliskercke binnen Brúgghe sal besteden te maecken en te stellen inden choor deser kercke twaelf wagenschotte stoelen, op elcke sijde sesse van boven, en de den sijt pannel iegens den docxael gecireert conforme de stoelen, ende van onder te niete gaende met twee staende termen, ende het paneel beleijt met een fraeij comperkement ende fijn cieraet. De geheele haaghe vande plattegrondt sal wesen 13 1/2. voeten onbegrepen niet min ; de langhde 18. a 18 1/2 voeten op elcke sijde, ende van vooren een effen streckende leene met den lessenaere ende planchier, alles ingevolghet het model daer van sijnde ende bij den Heer pastor ende annemer te onderteekenen. Den opganck vande opperstoelen sullen wesen drije trappen, hooghe van twee voeten min twee duijmen, elcken trap dicke van onder alfven duijm.

Voorder te maecken een leene met een lessenare van hooghde naer de heesh vanden wercke de vergaderinge vande selve leene sal wesen van twee duijnen, ende onder alfven duijm dicke de buijten stijlen van vier duijmen dicke, ende de breedte naer behooren. De pannelen vande selve leene sullen wesen van duijmblaeren conforme het bostpanneel vande saete vande boven stoelen, met ende behoorelick geset in sijn versterck den bancke moet wesen onder alfven duijm dicke, breedt ten minsten veerthien duijmen,

onderstuent met schartosen met sijn basement governist, ende niet met pilaren. Voorts het planchier vande bovenstoelen, ende daer de voorleene moet ingevrocht worden sal gemaectt worden van dobbel decke plaeten, te meten van vooren met sijn stijlen tot op de aerde, ende van boven sal het gemaectt worden conforme den rooster van rebben van vier duijmen viercantede, de welcke altemaal inde muer sullen gevrocht worden, naer onder over handt stijlen sullen worden gestelt tot onderstuensel van het werck alles van goet eecken hout sonder viericheijt ofte speck. Daer sullen geleyt worden onder elcke ses stoelen derthien rebben, gedeckt met schoon reijne wagenschoote duijm, plancken in malcanderen gevrocht met gelnde veeren van wagenschot.

De interduesen van de stoelen sullen dicke wesen vier duijmen sonder sijn verdicksel. De aerne stijcken moeten wesen vijf duijmen dicke, ende breedt naer behooren, het stijck daer dat de aerne stijcken sullen in vergadert voordien sal wesen vande selve dickte, ende behoerlicke breedte. De pallen (?) moeten worden gemaectt van twee duijm plancken sonder sijn verdicksel, de welcke open ende toe sullen gaen met dobbel vijssen achter de saete te maecken den bostepanneel van duijm plancken, sijn vergaderinge naer den heesch vande wercken. Alle de vergaederinge van boven de saete sal gemaectt worden van twee duijmen dicke, ende breedt naer behooren.

Al het bovenste werck sal moeten wesen gemaectt conforme het model van schoon, droogh wagenschot hout, alle speck, cnopen, strijpen ende viericheijt geweert voordier oock geestich ende constich gesneden, soo datter nog op het eene, oft op het ander ijert en valt te seggen, ten welcke eijnde de besteders het selve werck sullen laeten visiteren by persoonen dien verstaende, ende sal den annemer gehouden wesen alle de faulten daeran bevonden, ofte daer naer overcommende bij ontlijmen, splijten ofte schueren, te verbeteren 't syne coste. Voordier sooder noch ijert in dit contract ofte conditien niet en waeren geexprimeert ofte ondersproken, het welcke ingevolge van het model ende den heesch vanden wercke nodich waere tot perfectie van t selve werck, sal den annemer schuldich wesen te maecken ende te volcommen sonder nieuwe recompensen. Den schrijnwercker annemer vant selve werck sal tselve sijne coste moeten leveren inde kercke ende aldaer behoerelick oprechten, daer toe de besteden sullen leveren de houtvasten ofte andere ijserwerck noodich tot vaststellen van het selve werck.

De beeltsnijderie sal worden besteedt separatelick van het schrijnwerck ende levering van het houdt daer toe noodich. De betalinge sal geschieden anden schrijnwercker bij drije pajementen, te weten bij ieder derde gereedt, bij den derde ontrent Paesschen eerstcommende, ofte als werck sal wesen alf gemaectt, ende het laste derde, doen al het seve sal wesen volmaectt ende opgerecht sonder dat ter ijert op valt te seggen. Den annemer sal gehouden sijn te stellen seker borge ende principael, dier versocht sijnde, voort volmaecken van dit werck, ende voor de penningen bij hen te

ontfangen, ende dat het selve werck sal opgerecht wesen voor St. Gillis dagh vanden jaere 1672. Ingevolge de bovenste conditien soo is op den 2 augusti 1671. Het maecken van dese gestoelten, wat angaet het schrijnwerck ende drayerie met levering van al het hout, angenomen bij Maerten Moenaert schrijnwercker voor de somme van een hondert vijfendertich pont gr. vlaems, ende twee ducations voor sijn huijsvrauwe. Ende de beeldtsnijderie is angenomen bij Aernout Pluvier voor tweeveertich pont gr : vlaems, ende twee pattacons voor sijn huijsvrauwe, belovende mits desen beijde de voors. Annemers dit werck ingevolge dese beschroken conditien wel ende getrauwelick te maecken, dat in verbindende hem lieden goedt ende persoonen ten eerlicke ende heeft executie ; soo oock reciprokelick dheeren Joannes Neijts pastor, Jacques Neijts, Pieter van Blommegem, Lenaert Vanden Kerckhove, ende Mattheus de la Port als kerckmeesters der voorst. kercke kennen mits desen te wesen geacordeert, als voorst toorconde elcke handtteecken. Mattheus de la Porte / Joannes Neijts pastor Sancti Egidij / Pieter Van Blommeghem / Jacques Neijts / Leon vande Kerckhove / Maerten Moenaert / Aernoudt Pluvier 1671^a

De onder. Maerten Moenaert houdt mits desen ontfanen te hebben van hr. Joannes Neijts pastor van St. Gillis de somme van vijfenveertich pont gr. vlaems over het eerste payement over t maecken van gestoelten als int achterschreven contract beschreven toorconde desen 16. augusti. 1671. Maerten Moenaert 1671^a.

Ontfane bij mij onders. van hr. Joannes Neijts de somme van vijfenveertich pont gr. vlaems over tweede payement vant maecken vande bovens. gestoelten, mij toorconde 2 junij 1672 Maerten Moenaert^a.

Ontfane bij mij onders. van hr. Joannes Neijts de somme van vijfenveertich pont gr. vlaems over t laste ende derde payement mitsgaders een dobbel ducaton, in specien, ende dat over het maecken vande bovens. gestoelten, mij toorconde desen ii. septembris 1672, Maerten Moenaert 1672.

Ontfang bij mijn onders. nog een pont gr. vlaems toegeleght voor mijn drinckgelt, toorconde 25 junij 1673, Maerten Moenaert 1673.

Valent dese drye quitamsien de somme van £ 136 - 0 - 0^b.

Ontfane bij mij onders. van hr. Joannes Neijts pastor van Sint Gillis in diversche stonden de somme van tweeveertich pont gr. vlaems mitsgaders een dobbel pattacon in specien over de^c beeldtsnijderie tot de gestoelten conforme het achterschreven contract, mij toorconde desen 9 septembris 1672, Aernoudt Pluvier 1672.

- Brugge, Rijksarchief, fonds Sint-Gilliskerk te Brugge, nr. 5 (resolutieboek, 1633 - 1810), tussen f° 58v en f° 59r.

Gedeeltelijk gepubliceerd zonder bronvermelding door E. Rembry, *De bekende pastors van Sint-Gillis te Brugge (1311 - 1896) met aantekeningen over kerk en parochie*, Brugge, 1890 - 1896, p. 124-125.

1. Achteraan bevinden zich een aantal kwijtschrijven i.v.m. dit zelfde gewrocht. Deze zijn gedateerd tussen 1671 en 1673.
 - a. handtekening(en)
 - b. staat naast de bovenstaande tekst
 - c. hier werd een woord geschrapt
 - d. staat onderaan het blad genoteerd
 - e. staat opzij

SUMMARY

Arnold Pluvier. A less known XVIIth century Bruges sculptor

In the history of Bruges the periods following the political and economical decline of the city (which coincided with the end of the Middle Ages) were generally thought of by historians as of little or no interest. This explains why insufficient attention was paid to the XVIIth century, including the arts of that epoch and more particularly sculpture. And yet, it is by no means devoid of valuable carved work and statuary. We know about several sculptors receiving orders from several institutions. One of them is Arnout (Arnold) Pluvier, of whose life almost little is known. Perhaps he was born in 1628 and died in 1676. Still, on account of a few documents found in the Bruges municipal archives we are now in a position to prove that some carved works thus far catalogued as anonymous are to be attributed to Pluvier. So e.g. the confessionals and some statues in the former Jesuit church. This applies, too, to the choir stalls of both St. Gilles church and St. Trudo monastery. Moreover, we found out that he was commissioned by the St. Sebastian Archers Guild — of which he was a member — to carve the oak background decoration of the bust of Charles II of England. There is reason to believe that further research will enable us to identify some more of his works.

Verantwoording van de afbeeldingen

- Amsterdam, Rijksmuseum, afb. nr. 4.
Brussel, K.I.K., afb. nrs. 3, 5, 6, 7.
Damme, verz. G. Van Poucke, afb. nr. 2.
Kopenhagen, Statens Museum for Kunst, nr. 1.

DE ZWARTZUSTERS TE BRUGGE. ONTSTAAN EN SITUERING VAN 1356 TOT 1580

C. D'HOOGE^o

Na het verschijnen van «De Zwartzusters van Brugge»¹ — een boek dat jaren van zoekwerk en samenstelling onderstelt en de grote verdienste heeft een leemte aan te vullen in de geschiedenis van de Brugse kloosters — delen wij graag enkele bijkomende gegevens mee².

1. Over het ontstaan van de zuster gemeenschap

De auteurs van het boek vermoeden dat 1361 een belangrijke datum is geweest bij de vorming van de gemeenschap, en dat de Zwartzusters iets te maken hebben met de Cellieten-zusters, die meestal *Mate vrouwen* of *Swesteren* (*Zwesteren*) worden genoemd. Maar nergens hebben ze enige vermelding van «Swesteren» te Brugge gevonden³.

Nochtans, vijf jaar vóór 1361, en meer bepaald op 27 maart 1356 zijn ze te vinden in een origineel archiefstuk⁴. Buiten de naam «Sweste-

^o Lic. geschiedenis ; Normalschool St.-Andreas, Garenmarkt 8, 8000 Brugge.

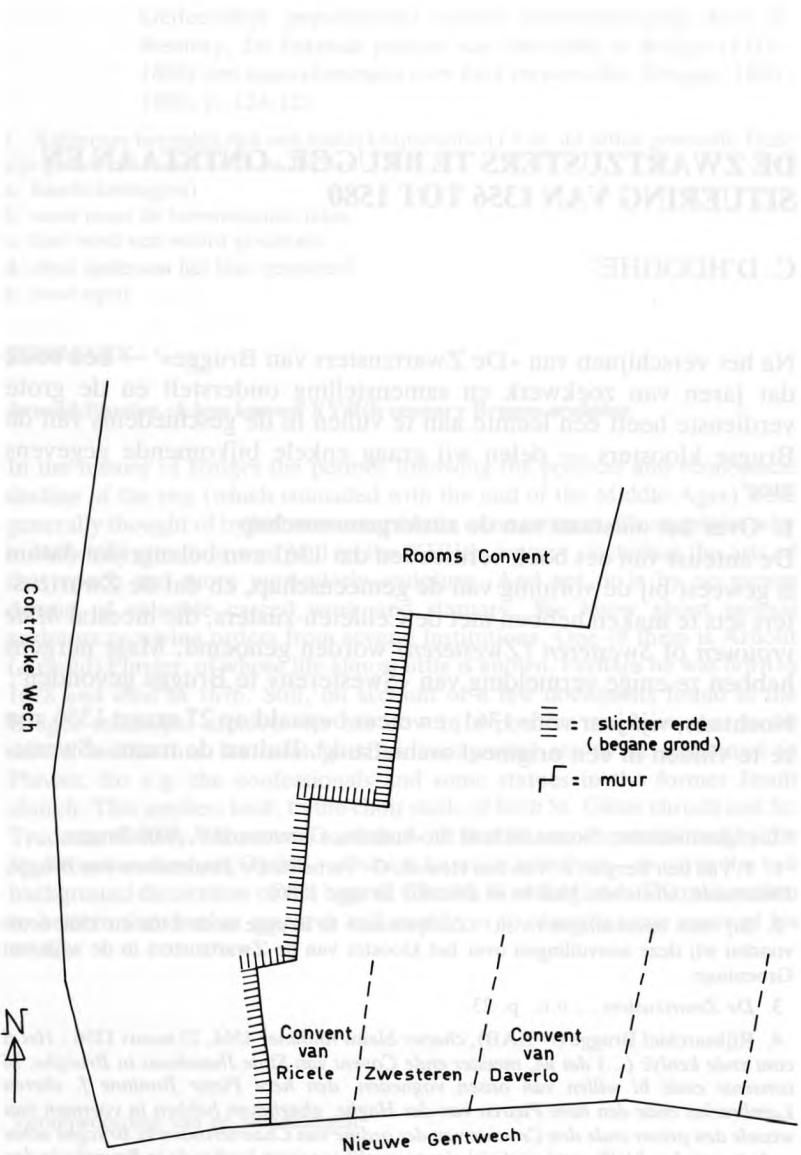
1. F. Van den Berghe, J. Van den Heuvel, G. Verhelst, *De Zwartzusters van Brugge, Diksmuide, Oostende, Veurne en Brazilië*, Brugge 1986.

2. Bij onze opzoekingen i.v.m. «Zuidproosse» te Brugge in de 14de en 15de eeuw vonden wij deze aanvullingen over het klooster van de Zwartzusters in de wijk van Groeninge.

3. *De Zwartzusters...*, o.c., p. 23.

4. Rijksarchief Brugge (= RAB), *charter blauw nummer 4564, 27 maart 1356 : Het si cont ende kenlyc (...) dat wi, meester ende Covent van Sinte Jhanshuus in Brucghe, bi consente ende bi willen van onsen vogheden, den here Pieter Boninne f. sheren Lambrechts ende den here Pietren van der Haghe, ghegheven hebben in voermem van wissele den prioer ende den Covente van der ordine van Chaerterousen bi Brucghe achte ende twyntich sch(ellingen) par(isis) siaers arveliker renten licghende in Brucghe in den Ouden Ghentwech up de hofstede daer de Zwesteren up wonen, tusschen den Covente van Risele staende an de west zide ende den Covente van Daverlo ande oostzide, omme vichtien sceleghe ende ses peneghe par(isis) siaers arveliker renten licghende in*

De Zwartzusters te Brugge

Tekening 1. Toestand in 1356

ren»⁵ vernemen we weinig over de gemeenschap maar des te meer over hun vestigingsplaats en hun naaste bureu. Ze blijken immers te wonen op de plaats waar de Zwartzusters de volgende jaren en tot aan de Franse revolutie gevestigd zijn, met name aan de noordzijde van de Nieuwe Gentweg, nabij de *Cortrycke Wech* (= huidige Katelijnestraat) op het Zuidproosse. Waaruit blijkt dit ?

Uit het archiefstuk van 1356 vernemen we dat er «Swesteren» wonen op een perceel in de Oude Gentweg tussen het *Convent van Ricele* aan de westzijde en het *Convent van Daverlo* aan de oostzijde. Het *Convent van Ricele* kennen we door een grensgeschil met het *Rooms Convent*⁶. Het stond met voorgevel in de Nieuwe Gentweg en paalde achteraan aan het *Rooms Convent*⁷.

Het *Convent van Daverlo* is gekend door een ander origineel charter van de armendis van Onze-Lieve-Vrouw⁸. Het lag in Groeninge op het Zuidproosse. Nu weten we dat alleen de noordzijde van de Nieuwe Gentweg behoort tot het Zuidproosse, dus niet de zuidzijde ervan en evenmin de Oude Gentweg⁹. Weliswaar vermeldt de tekst van 1356 dat de drie conventen naast elkaar liggen in de *Oude Gentweg*. Dit is echter niet ongewoon. De Nieuwe Gentweg bestond

Koudekerke up tland dat wilen was Willems Blocs, dewelke vors. arvelike rente wi, meester ende covent voers., den voerseden prioer ende covente van den Chaarterousen plaghén tegheldene (...). Op de plooi : wissel van 28 sch. daer de Zuesteren wonen, jeghen andere rente in Brughe...

5. *Zwesteren* : komt niet voor in M. Gysseling (m.m.v. W. Pijnenburg), *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, 's-Gravenhage 1977, wel bij E. Verwijs & J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, VII, 's-Gravenhage 1912, p. 2543 («naam voor zuster eener geestelijke orde, een zuster van den vrijen geest»).

6. *Landysceit* gemaakt door de deelmannen van het Onze-Lieve-Vrouwzestendeel op 23 maart 1348 (n.s.) tussen het «convent van joncvrouwen die men heet ghewillighe aermen», vertegenwoordigd door *Bernaerd Priem f. ser Bernaerd doude*, en het convent van aermen vrouwen die men heet convent van Ricelle, vertegenwoordigd door *Jan Pennincman* ; zie : *De Zwartzusters...*, o.c., p.16 ; op de achterzijde van het handschrift bewaard in het archief van de Zwartzusters staat in 17de-eeuws schrift : *Brieven van den meur naest den Godtshuyse 't Rooms convent*.

7. Zie tekening 1. Voor de drie tekeningen bij dit artikel zijn wij dank verschuldigd aan Jan Flour en Johan Vansteenkiste.

8. Archief van het O.C.M.W. te Brugge (= OCMW Br.), *fonds Armendis O.L. Vrouw Brugge*, charter nr. 21, gedateerd 27 februari 1346 (n.s.).

9. P. Beaucourt de Noortvelde, *Beschryving der heerlykhede en lande vanden Proosche*, Brugge, 1764, p. 173.

wel sedert de aanleg van de tweede stadsomwalling van Brugge rond 1300, maar had in de 14de eeuw nog niet volledig zijn huidige uitzicht. Zo komt het dat bij verkoop van huizen of erven de oude benaming van de vroegere straat — in casu de Oude Gentweg — waarlangs men de woning van de *Swesteren* en de conventen bereikte, nog gebruikt wordt. Daarvan zijn meerdere bewijzen in verkoopakten van het Zuidproosse te vinden, tot in de 15de eeuw toe.

Uit die situeringsgegevens kunnen we dus vier conventen als voorlopers van de Zwartzusters in aanmerking nemen. In de 14de eeuw bevonden ze zich alle op de plaats van het latere klooster. Het zijn : het *Rooms Convent*, het *Convent van Ricele*, de woning van de *Swesteren* en het *Convent van Daverlo*¹⁰.

Voor ons lijkt het geen twijfel dat de *Swesteren* en hun woning aan de basis lagen van het latere klooster van de Zwartzusters. Hoezo ?

De Zwartzusters hebben altijd tot het Zuidproosse behoord. Welnu, het *Rooms Convent* stond op de plaats waar het nu nog steeds te vinden is (met ingang in de Katelijnestraat) en lag buiten het Zuidproosse. Dat de Zwartzusters in het bezit zijn van een *landisceyt* (= akte van grensscheiding) tussen het *Rooms Convent* en het *Convent van Ricele* is geen bewijs dat ze de erfgenamen zijn van het *Rooms Convent*, zoals de auteurs van het boek menen, maar zou eerder kunnen verwijzen naar het feit dat de Zwartzusters iets te maken hebben met het *Convent van Ricele*. De tekst van de grensscheiding is inderdaad blijkbaar voor het *Convent van Ricele* gemaakt. Nu weten we dat dit convent, of althans zijn eigendom (huis en land), opgeslorpt werd door de *Swesteren*. Na de hevige brand in Groeninge en in heel het kwartier tussen de Mariabrug, Katelijnepoort en de Gentpoort in 1360 is er immers geen spoor meer van het *Convent van Ricele*, noch enige vermelding ervan op een andere plaats in de stad. Men spreekt ook nog weinig over de *Swesteren*. Maar op de plaats waar deze laatsten woonden vóór de brand, spreekt men nu over de *Zusters van de Castaengneboom*. De achterpoort van hun eigendom lag in het *Zwesterstraetkin*. Hun oosterbuur is nog steeds het *Convent van Daverlo* (zoals vóór de brand), en de westerbuur is nu het hoekhuis van de Katelijnestraat.

10. Bij verdere studie van het huizenblok tussen de Nieuwe Gentweg, de Katelijnestraat, de Kastanjeboomstraat en Groeninge komt er in de 14de eeuw geen ander convent voor. Alle andere woningen behoren er aan partikulieren.

We kunnen dus hieruit besluiten dat de hofstede van de *Swesteren* versmolten is met het huis en land van het *Convent van Ricele*¹¹.

Het *Convent van Daverlo* komt evenmin in aanmerking als voorloper van de *Zwartzusters*. In 1345 verblijven er Begijnen, duidelijk onderscheiden van de *Swesteren*, hun burenen¹². Na de brand van 1360 blijven ze op dezelfde plaats als vóór de brand. Vanaf 1440 tot 1469 heet het nu echter *'twedewenhuis bi den Castaengheboome*¹³. In 1500 zijn hun gebouwen ingepalmd door het *Zusterhuus van de Castaengheboom* (vermoedelijk was dit al zo in 1469)¹⁴. Het *Convent van Daverlo* zelf bestaat nog in 1520 en 1539, maar dan als godshuis op het *Wijngaardplein*¹⁵. De *Swesteren* blijken dus de enige voorlopers te zijn van de *Zwartzustergemeenschap*.

Als stichtingsjaar staat in de traditie van de *Zwartzusters* 1361 bekend¹⁶. Hebben de *Swesteren* door hun moedig en onbaatzuchtig optreden tijdens de brand en de pestepidemie van 1360 een belangrijke rol gespeeld? Steeg daardoor hun aanzien en werfkracht? Werd daarbij het *Convent van Ricele* opgeslorpt? In elk geval heeft zich toen daar een mutatie voorgedaan. Voortaan worden de leden van het «nieuw» convent op de vroegere plaats van de hofstede van de *Swesteren* én van het *Convent van Ricele* «armenzusters» genoemd¹⁷.

Hun hoofdactiviteit ging uit naar de ziekenzorg aan huis en vooral naar besmettelijke en/of ongeneeslijke ziekten. Naarmate de bekendheid van de zusters door hun hulpactiviteiten in noodtoestanden in de stad toenam, raakten ze in 1416 bekend onder de naam van

11. RAB, *Renteboek van het commun van O.L.Vrouw*, 1416, f° 34 (Nieuwe Gentweg, noordzijde); OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, renteboeken nrs. 167, 168, 169, 170. Zie ook RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, Wettelijke Passeringen, vanaf 1428 doorlopend.

12. Zie noten 8 en 4.

13. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1230, f° 46 v°; *Id.*, nr. 1232, f° 154; OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, charter nr. 291 (30 augustus 1469).

14. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1295, f° 27 v°.

15. K. De Flou, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, etc.*, III, Brugge 1923, p. 142, s.v. *Daverlo*.

16. *De Zwartzusters...*, o.c., p. 37.

17. *De Zwartzusters*, o.c., p. 67; RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1231, f° 108 v°; *Id.*, nr. 1231, f° 140.

*Convent dat men heet Groeninghe*¹⁸, maar vaker als *die van de Castagneboom*¹⁹.

Waarom men overschakelde naar de naam *Kastanjeboomzusters* heeft iets te maken met het feit dat de voorgevel en de voorpoort van het klooster in de Nieuwe Gentweg vlak tegenover een merkwaardige boom lag. Deze stond aan de zuidzijde van de Nieuwe Gentweg, nabij de straatdriehoek bij het begin van de Oude Gentweg²⁰. Vermoedelijk is die boom ook de reden geweest van de opvallend smalle straatingang van de Nieuwe Gentweg.

Tussen 1361 en 1461 zijn ons geen namen bekend van individuele «armenzusters», met uitzondering van zuster Marie Zonderdanc. In 1447 is ze *meesterghen van den godshuze twelke men heet ten Castaengeboome*²¹. Haar naam komt niet meer voor op de lijst van de 25 die in 1461 hun plechtige geloften deden als volwaardige kloosterzusters van het hervormde convent of godshuis dat nu de bijnaam krijgt van *Bethel*²².

Pas vanaf 1500 duikt dan definitief, naast de vermelding «die van de Kastanjeboom» de naam van «Zwartzusters» op. Dat is tot op vandaag hun naam in Brugge gebleven.

2. Ligging, oppervlakte en uitbreiding van het klooster van de Zwartzusters in de Nieuwe Gentweg

Was het klooster van de Zwartzusters in 1580 reeds een vrij groot complex in Groeninge²³, in 1356 woonden de *Swesteren* er eerder bescheiden²⁴. Ze waren gehuisvest op een erf in de wijk Groeninge. Hun voorgevel paalde aan de noordzijde van de onlangs ontstane

18. RAB, *Renteboek van het commun van O.L.Vrouw*, 1416, f° 34 v°.

19. Zie noot 18.

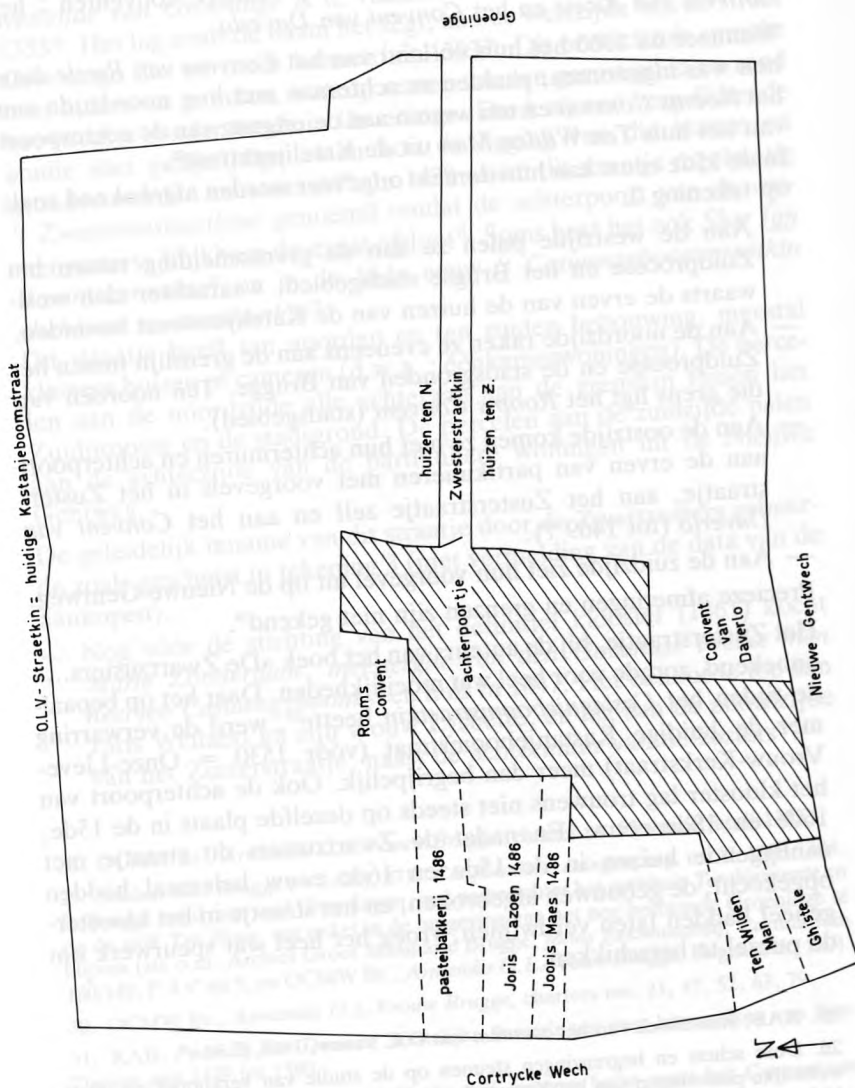
20. OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, nr. 168, p. 37 en 58 : hier is sprake van een «noteboom». In feite gaat het over dezelfde boom (een kastanjeboom), die in andere bronnen vermeld is.

21. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1231, f°140.

22. *De Zwartzusters...*, o.c., p. 47 en p. 62.

23. L. Gilliodts-van Severen, *Les Registres des Zestendeelen ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in : *Annales de la Société d'Emulation* (Brugge), XLIII (1893), p. 184.

24. RAB, *charter blauw nummer 4564*, 27 maart 1356.

Tekening 2. Toestand in de 15de eeuw

Nieuwe Gentweg, nabij de Katelijnestraat, op het Zuidproosse. Aan de west- en oostzijde ervan lagen twee andere conventen : het *Convent van Ricele* en het *Convent van Daverlo*.

Wanneer na 1360 het huis en land van het *Convent van Ricele* door hen was ingenomen, paalden ze achteraan met hun noordzijde aan het *Rooms Convent* en ten westen aan de uitgang van de achterpoort van het huis *Ten Wilden Man* uit de Katelijnestraat²⁵.

In de 15de eeuw kan hun domein ongeveer worden afgebakend zoals op tekening 2.

- Aan de westzijde palen ze aan de grensscheiding tussen het Zuidproosse en het Brugse stadsgebied, waarachter zich westwaarts de erven van de huizen van de Katelijnestraat bevinden.
- Aan de noordzijde raken ze eveneens aan de grenslijn tussen het Zuidproosse en de stadsgronden van Brugge. Ten noorden van die grens ligt het *Rooms Convent* (stadsgebied).
- Aan de oostzijde komen ze met hun achtermuren en achterpoort aan de erven van partikulieren met voorgevels in het Zusterstraatje, aan het Zusterstraatje zelf en aan het *Convent van Daverlo* (tot 1469 ?).
- Aan de zuidzijde ziet hun voorgevel uit op de Nieuwe Gentweg. Precieze afmetingen en grenzen zijn niet gekend²⁶.

Het Zusterstraatje, bij de auteurs van het boek «De Zwartzusters...» onbekend, zorgde voor heel wat moeilijkheden. Daar het op bepaalde tijden het *Castagnieboomstraetkin* heette²⁷, werd de verwarring met de huidige Kastanjeboomstraat (vóór 1530 = Onze-Lieve-Vrouw-Kerkstraat) meer dan begrijpelijk. Ook de achterpoort van het klooster lag trouwens niet steeds op dezelfde plaats in de 15de, 16de en 18de eeuw. En nadat de Zwartzusters dit straatje met aanliggende huizen in de 15de en 16de eeuw helemaal hadden opgekocht, de gebouwen afgebroken, en het straatje in het kloostergeheel hadden laten verdwijnen, vroeg het heel wat speurwerk om de puzzel te herschikken.

25. RAB, Renteboek van het *commun* van O.L.Vrouw, 1416, f° 34 v°.

26. Deze schets en begrenzingen steunen op de studie van verkoopakten uit de wettelijke passeringen van het Kanunnikse in RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, 15de en 16de eeuw, en op charters en renteboeken uit OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*.

27. O.m. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, 1527.

De oudste vermelding van *het straatken zonder hende aan de westzijde van Groeninge* is te vinden in een charter van 21 maart 1353²⁸. Het lag zoals de naam het zegt, aan de westzijde van de straat Groeninge die we reeds kennen uit 1303²⁹. Dit archiefstuk spreekt over huizen en gronden, waarop renten werden gevestigd in en rond het straatje *zonder hende* in Groeninge. Dank zij een vergelijkende studie met gelijktijdige akten kon de ligging van die huizen en gronden worden achterhaald³⁰. In 1429 wordt dit straatje regelmatig 't *Zwesterenstraetkine* genoemd omdat de achterpoort van de «armenzusters» blijkbaar de straat afsloot³¹. Soms heet het ook *Sher Jan Rommelstraetkin*³² en in de 16de eeuw 't *Castaengeboomstraetkin gheheeten tzusterstraetkin*³³.

Dit straatje heeft ten noorden en ten zuiden bebouwing, meestal kleinere huizen of cameran (d.w.z. : éénkamerwoningen). De percelen aan de noordzijde alle achteraan aan de grenslijn tussen het Zuidproosse en de stadsgrond. De percelen aan de zuidzijde palen aan de achterzijde van de partikuliere woningen uit de Nieuwe Gentweg.

De geleidelijk inname van dit straatje door de Zwartzusters gebeurde zoals geschetst in tekening 3 (met vermelding van de data van de aankopen).

- Nog vóór de stichting van het definitief klooster (1461) kocht *Marie Zonderdanc, meesterghen van den Godshuse twelke men heet ten Castaengeboom*, een huis in 1447. Het behoorde toe aan Joris Weilaert en zijn vrouw Lysbette, en lag aan de noordzijde van het Zusterstraatje, naast de achtermuur van de zusters³⁴.

28. OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, charter nr. 53 van 21 april 1353.

29. Stadsarchief Brugge (= SAB), 271 : *Confiscatierekeningen*, reg. nr. V, 1303-1304. In Brugge vond men veel Groeningen, met name achter het godshuis *Ten Nazarette* en op de wijk *Ten Hoye*, om enkel in de omgeving van het nog bestaande Groeninge te blijven (zie o.m. Archief Groot Seminarie Brugge, *fonds Eekhoutabdij*, Cartularium 180/149, f° 4 v° en 5, en OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, Register nr. 167).

30. OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, charters nrs. 21, 47, 52, 63, 79.

31. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, Wettelijke Passeringen voor kanunniken van Sint-Donaas van 1429 tot 1580.

32. Vermoedelijk had Jan Rommel, die vijf cameran bezat naast het *Convent van Daverlo*, een uitweg in dit straatje.

33. Zie noot 27.

34. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1231, f° 140.

- In 1494 kocht de overste, zuster Geertruyde van Praet, 4 huisjes rechts van de achterpoort, aan de zuidzijde van het Zusterstraatje³⁵.
- Vóór 1498 kochten *die van de Castaengeboome* één huis en twee *cameren* naast het verkochte huis van 1447, aan de noordzijde van het kleine straatje *bachten en ten oosten van de zusterhuse van de Kerstaengeboome*³⁶.
- In 1502 lieten de zusters een muur metselen haaks van het Zusterstraatje naar het vierde huis van de Nieuwe Gentweg (te tellen vanaf de hoek van Groeninge), en zetten een muur achter al de hovingen van de huizen in de Nieuwe Gentweg naast en ten oosten van het klooster³⁷.
- In 1515 verwierf het klooster van de voogden van Meester F. de Cueninc, zoon van Jacob, het voorlaatste huis met land van de Nieuwe Gentweg vóór de hoek van Groeninge, en ook vijf huizen aan de westzijde van Groeninge naast het Zusterstraatje gaande richting hoek van de Nieuwe Gentweg³⁸.
- Rond die periode kwamen nog vijf *cameren*, gelegen aan de zuidzijde van het Zusterstraatje (naast de laatst aangekochte huizen in west-Groeninge), in hun bezit³⁹.
- In januari 1528 kochten de zusters een huis met twee *cameren*. Het huis lag op de hoek van het Zusterstraatje, en de twee *cameren* bevonden zich aan de noordzijde van het straatje ten westen van het hoekhuis⁴⁰.
- In februari 1528 kochten ze nog een *houc houckhuus* met drie *cameren*. Het hoekhuis met één *camere* daarachter stond met de voorgevel aan de westzijde van de straat Groeninge. De andere twee *cameren* stonden *ten voorhoofde* aan de noordzijde van het Zusterstraatje⁴¹.

35. *De Zwartzusters...*, o.c., p. 130 ; OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, charter nr. 170.

36. OCMW Br., *Armendis O.L.Vrouw Brugge*, Cijnsboek nr. 170, f° 46.

37. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1295, f° 4.

38. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1295, f° 66, 96 en 107.

39. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, Wettelijke Passeringen nr. 1295.

40. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1296, f° 28 v°.

41. RAB, *Proosdij Sint-Donaas*, nr. 1296, f° 29.

Zo waren alle huizen van het straatje door de Kastanjeboomzusters ingepalmd en ... het straatje ging dicht met een poort : de nieuwe achterpoort van *die van de Castaengeboome*.

Het kloostercomplex had zich inmiddels uitgebreid met het erf van het *Convent van Daverlo* (\pm 1469)⁴². Op dit erf, of er juist achter, werd een kapel gebouwd, dankzij de steun van Marguerite Lefevre, vrouw van Jan de Baenst. Uitzicht en plaats van die kapel is nog te zien op het plan van Marcus Gerards (1562). De kapel paalde dus niet direkt aan de Nieuwe Gentweg. Er liep een gang vanuit de Katelijnestraat naar die kapel. Meer dan waarschijnlijk behoorde het huis ten noorden van die gang toe aan de Zwartzusters. Wanneer ze in het bezit van die gang en dit huis kwamen, is niet bekend. Hoe dan ook, de vroegste vermelding van het *poortkine* dat de gang afsloot, vonden we in de rekeningen van de armendis van Onze-Lieve-Vrouw vanaf 1551⁴³. Evenmin weet men wanneer ze het huis met de kleine achterpoort ten zuiden van de huidige Kastanjeboomstraat verwierven⁴⁴.

Het complex van de *Castaengeboom* bleef ongeveer in de hierboven beschreven vorm verder bestaan tot aan de onteigening ervan tijdens de Franse Overheersing (1798).

42. *De Zwartzusters...*, o.c., p. 25 en p. 62.

43. *De Zwartzusters...*, o.c., p. 135. Zie ook : L. Gilliodts-van Severen, *Les Registres des Zestendeelen*, o.c., p.184. In tegenstelling tot wat de auteurs van *De Zwartzusters* lazen in die 'Zestendeelen', behoorden de drie huizen naast het hoekhuis *Ghistele* in de *Cortrycke wegh* aan Clement De Moor. Alleen het huis ten noorden van de gang, genoemd *De Minne*, was eigendom van *die van de Castaengeboom*. Die laatste versie komt overeen met wat we vernemen uit de rekeningen van de armendis van O.L.Vrouw van 1580.

44. Dit is niet te achterhalen uit het archief van de proosdij van Sint-Donaas (want dit huis lag niet op het Zuidproosse), noch uit verkoopakten, noch uit de dokumenten van de armendis van O.L.Vrouw (onder de hoofding *Kerkstraat bij Groeninge*).

HET SCHOOLREGLEMENT VAN BRUNO DUYSBURGH UIT BLANKENBERGE (1766)

P. POPPE°

1. INLEIDING

De hoofdstroom van de lopende historiografie brengt een geleidelijke ommekeer in de geschiedschrijving omwille van haar inhoudelijke vernieuwing, waarin de belangstelling voor de «kleine man» centraal staat. De eenzijdige aandacht, die de historici van weleer voor oorlogen, instellingen en leidersfiguren opbrachten, is voor een meer mensbetrokken geschiedschrijving geweken. In het spoor van deze historische blikverruiming gaat onze belangstelling al van in onze studententijd uit naar de geschiedenis van de nauwelijks opgemerkte gewone mensen, en wel in het bijzonder naar het onderwijs dat ze in hun kindertijd genoten.

Bij dit onderzoek ontdekten we een bron die, ondanks haar geografische en chronologische beperkingen, het eenmalige voldoende overstijgt om ze tot voorwerp van een afzonderlijke bijdrage te maken. Het document mag immers bijna uniek genoemd worden. De historici die een studie maken over het volksonderwijs, zijn meestal genoodzaakt hun archiefonderzoek te verrichten op basis van lokaal rekeningenmateriaal¹, waarin de onderwijsposten doorgaans jarenlang dezelfde luttele stereotiepe zinnen bevatten², en de dekenale en bisschoppelijke visitatieverslagen, die ook vaak slechts erg karige

° Lic. geschiedenis ; Veldstraat 110, 8340 Damme.

1. We bedoelden de parochierekeningen (deze beschrijven het financieel beheer van de parochie als burgerlijke entiteit), de dis- en kerkrekeningen.

2. De griffier schreef de post van het vorig jaar in regel geheel of grotendeels gewoon over.

informatie verstrekken³. Vandaar dat we ons ongemeen verheugden, toen we in de loop van het onderzoek voor onze licentiaatsverhandeling⁴, een bijzonder boeiend schoolreglement terugvonden. Het gaf ons immers een enig inzicht in de door vermelde bronnen wat verwaarloosde facetten van het volksonderwijs. Bovendien liet dit document ons toe veel gedetailleerde informatie te verkrijgen met betrekking tot de onderwijsgeschiedenis van Blankenberge. Daar deze parochie met zijn 1.000 communicanten⁵ de volkrijkste gemeenschap van het decanaat Damme was, hoeft de bredere historische waarde van het betrokken schoolreglement niet verder uitdrukkelijk onderstreept te worden⁶.

De figuur van Bruno Duysburgh, die het reglement opstelde, verdient een passende aandacht. Deze Blankenbergse schoolmeester⁷, werkte in 1766 een reglement uit dat bestemd was voor alle onderwijskrachten van de parochie⁸. Zijn gedragsregels hadden als eerste doel *de ongemaniertheydt soo in de gedaegde als de beginnende jonckheydt* uit te roeien. Tevens wenste hij de jeugd de liefde tot

3. Het concilie van Trente (1545-1563) bepaalde onder meer dat de dekens verplicht waren jaarlijks alle parochies van hun dekenij te bezoeken en over elk daarvan een geschreven relaas naar de bisschop te sturen. De pastoor, aangewezen verslaggever van het dorp, diende hierbij onder meer mee te delen of er op de parochie een school was, wie les gaf, enz. Hetzelfde concilie schreef ook voor dat de bisschop of zijn plaatsvervanger ten minste om de twee jaar alle parochies van zijn bisdom zou bezoeken.

4. P. POPPE, *Het volksonderwijs in het decanaat Dame in de 17de en 18de eeuw*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Leuven, 1985 (promotor M. Cloet).

5. ID., *o.c.*, p. 24. We vonden het document in het Bisschoppelijk Archief te Brugge onder de parochiebundels reeks F nr 27 : Blankenberge. Het bestaat uit drie stukken : het verzoekschrift, de tekst van het reglement, en de correcties. Deze laatste werden overgemaakt per brief van 6 april 1767. Van het verzoekschrift en het reglement zijn er twee kopieën, resp. van 13 okt. 1766 en van 13 mei 1767. Laatsgenoemde publiceren wij in bijlage, samen met de correcties.

6. Onder het decanaat Damme ressorteerden sinds 1618 volgende parochies : Blankenberge, Bredene, Damme, Dudzele, Heist, Hoeke, Houtave, Klemkerke, Knokke, Lissewege, Meetkerke, Nieuwmunster, Oostkerke, Ramskapelle, Stalhille, Uitkerke, Vlissegem, Wenduine, Westkapelle en Zuienkerke.

7. Cfr. *Bijlage, A : Ende gemerckt den suppliant nu den tijdt van twee jaeren is aenveert als schoolmeestere...*

8. Cfr. *Bijlage, A : ... noodig is te stellen ofte ordonneren sekere punten van cueren ofte weth, de welcke de schoolmeesters der geseyde stadt schuldigh sullen wesen te onderhouden...*

Christus, Onze-Lieve-Vrouw en de heiligen, alsook de naastenliefde in te prenten. Hij was er van overtuigd dat van de goede opvoeding van de jeugd, het welvaren van de hele staat afhing⁹. Duysburgh liet zijn ontwerp van reglement aan de stadsmagistraat geworden met de vraag het, in overleg met bisschop Caimo (1754-1775), verder uit te werken en op te leggen. De stadsmagistraat van Blankenberge bracht er op 6 april 1767 enkele wijzigingen in aan¹⁰. Het pleit voor de Blankenbergse schoolmeester dat geheel zijn ontwerp zo goed als letterlijk werd overgenomen door bisschop Caimo¹¹ en door deze als Blankenbergse schoolreglement werd afgekondigd. ... *op peyne naer eysch van 't delict geboet te worden ofte de saecke sulckx verdienende van de voornoemde heeren het schoolhouden geinterdicteert te worden*¹², dienden alle Blankenbergse onderwijskrachten zich van dat moment aan deze statuten te onderwerpen.

In onderhavige bijdrage willen we een waaier van punten uit het schoolreglement uitdiepen. Aldus zal een beeld geschetst worden van het catechismusonderricht en volksonderwijs in de tweede helft van de 18de eeuw. Daarnaast zullen we aantonen dat de normatieve bepalingen ook «in de praktijk» werden toegepast.

II. ANALYSE VAN HET SCHOOLREGLEMENT

1. Het catechismusonderricht voor de kinderen

Het oudste onderwijs was datgene dat door de geestelijkheid werd gegeven aan de kinderen ter voorbereiding van hun eerste Heilige Communie. Arme kinderen, vroeg ingeschakeld in het arbeidsproces, hadden toen niet de mogelijkheid overdag school te lopen. Teneinde de religieuze opvoeding van deze jongeren te verzekeren, zorgde de kerkelijke overheid voor onderricht op zondag en beval ze de jeugd present te zijn. In de steden werden voor deze kinderen de zogenaamde zondagsscholen opgericht, terwijl op het platteland op zondag catechismusonderricht voor alle kinderen werd verstrekt.

9. Cfr. *Bijlage, A* : ... *aende goede opvoedinge der kinderen gedependeert het welvaeren der geheele republicque...*

10. Cfr. *Bijlage, C*.

11. Bisschoppelijk Archief te Brugge, *Acta episcopatus* (voortaan B.A.B., AE.) B. 67, f. 83^v.

12. Cfr. *Bijlage*, art. II.

Posten in rekeningen waar *aencopen van de prusen voor de kijnderen comende naer de christelycke onderwyssinghe* te lezen staat, mogen tegen deze achtergrond geplaatst worden.

Het Blankenbergse schoolreglement verschaft ons heel wat informatie in verband met de religieuze opvoeding van de jeugd. Zo kunnen we achterhalen wie deze zaak op zich moest nemen, op welke tijdstippen hij dit behoorde te doen, welke inhoud hij exact aan het onderricht diende te geven en welke maatregelen hij tegen het absentisme van de kinderen kon treffen.

a. De verantwoordelijken

Zorg dragen voor de catechese en de voorbereiding op de eerste communie behoorde tot de ambtelijke verplichtingen van de pastoor¹³. Ons onderzoek wees uit dat in het decanaat Damme het onderwijzen van de jeugd in de geloofsleer inderdaad meestal persoonlijk door de pastoor werd waargenomen. Wanneer op een parochie de communicantencijfers evenwel hoog opliepen, werd hij bijgestaan door een *vice-pastor* (18de eeuw). Eveneens bleek dat de hulp van de schoolmeester onontbeerlijk was voor vlot verloop van het catechismusonderricht¹⁴. In die lijn verlangde het schoolreglement van de onderwijskrachten dat ze hun leerlingen precies om 1 uur 's middags naar de kerk zouden begeleiden, ze stil plaats deden nemen en gedurende de hele catechismusles bij hen bleven¹⁵. Tevens hadden ze de taak de verzuimers te berispen¹⁶ en erop te letten dat de aspirant-communicanten alle zondagen na de catechismus nableven om tijdens de vespers en het lof *allengskens de godvruchtigheyt hun in te planten*¹⁷. Tenslotte dienden ze alle zaterdagnamiddag de catechismus op school voor te bereiden¹⁸.

13. B. JANSSENS de BISTHOVEN, *De parochiepriesters en de zielzorg* - M. CLOET e.a., *Het Bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*. Brugge, 1985², p. 216.

14. P. POPPE, *o.c.*, p. 40.

15. Cfr. *Bijlage*, art. X.

16. Cfr. *Bijlage*, art. XI.

17. Cfr. *Bijlage*, art. XIV.

18. Cfr. *Bijlage*, art. XII en de correctie, *bijlage C*.

b. Tijdsbepaling

Bisschop W. Bassery had reeds in zijn statuten van 16 juni 1693 bepaald dat de catechismus moest worden uiteengezet op zon- en feestdagen, voor of na de vespers en dit gedurende ten minste een half uur¹⁹. Het uit 1716 daterend dekenaal visitatieverslag van Dominicus Galle, meldde dat in het decanaat Damme het catechismusonderricht meestal 's middags om één uur gehouden werd.

Ook in het dekenaal verslag van Bernardus Alexander Ryelandt (1764) werd van bijna alle parochies gezegd wanneer de catechismuslessen gegeven werden. Net zoals in de vorige decennia was het gebruikelijk dat de pastoor meestal na de middag, juist vóór de vespers, het jeugdige volkje toesprak²⁰.

Bruno Duysburgh legde dus vooral de traditie vast in het reglement, wanneer hij bepaalde dat de leerkrachten de kinderen alle zondagen om één uur precies (*als dan maer en magh de kercke geopent worden*) naar de kerk dienden te begeleiden voor het catechismusonderricht²¹.

c. Inhoud

Teneinde de jeugd van alle ketterse invloeden te vrijwaren, bepaalde het Mechels provinciaal concilie van 1607 dat de pastoors de kinderen met bijzondere zorg dienden in te wijden in de belangrijkste geloofspunten van de *doctrina christiana*²². De parochieherders moesten het jonge volkje een aantal essentiële formules en gebeden aanleren, zoals het kruisteken, het onzevader, het weesgegroet, de geloofsbelijdenis en de tien geboden, alsook de betekenis van de zeven sacramenten. Als onderwijsmethode werd voorgeschreven dat de kinderen de vragen en antwoorden van de Mechelse catechismus

19. L. DECLERCK, *Willem Bassery, dertiende bisschop van Brugge, (1690-1706). Een biografie en een bijdrage tot de studie van zijn pastoraal beleid*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1983, p. 122.

20. P. POPPE, *o.c.*, p. 42.

21. Cfr. *Bijlage*, art. X.

22. B. VANDENBUSSCHE, *Het onderwijs*, - M. CLOET e.a., *Het bisdom Brugge*, p. 137.

uit het hoofd zouden leren²³. Dit handboek bij uitstek voor het godsdienstonderwijs was een samenvatting van de gehele geloofs- en zedenleer van de Kerk en werd gekenmerkt door een dogmatisering van evangelie en traditie, alsook door een onverholven anti-protestantse inslag²⁴. Onderzoek wees uit dat in de dekenij Damme de Mechelse catechismus — zowel in de 17de als 18de eeuw — praktisch overal gebruikt werd²⁵.

Bruno Duysburgh besteedde nog wat aandacht aan de methode voor het catechismusonderwijs. Hij schreef voor dat de leerlingen, ter voorbereiding van hun onderricht op zondag²⁶, op zaterdagnamiddag om beurt de lessen van de Mechelse catechismus dienden op te zeggen. Tevens hadden de schoolmeesters de taak erover te waken dat tijdens de onderrichting in de kerk de kinderen niet praatten of lachten ; ze mochten ook niet, uit eerbied voor de Kerk, staan of knielen rond of op de communiebank en de preekstoel²⁷.

d. Absenteïsme

Toch waren niet alle moeilijkheden opgelost wanneer het vicariaat en de bisschoppen erin slaagden de pastoors tot geregeld onderricht te bewegen. Opdat de jeugd overtuigd zou worden van de contrareformatorische formulering van de geloofswaarheden, moest het onderwijs niet alleen gegeven, maar ook gevolgd worden. Daar de kinderen en hun ouders de lering niet altijd op prijs stelden, was het vaak een probleem de jongeren voor de catechismuslessen bij elkaar te krijgen. De geestelijkheid trachtte de ouders te dwingen hun kroost naar de lessen te zenden. Zo stelde bisschop Bassery in zijn statuten van 1694 dat alle huisvaders hun kinderen naar de catechismuslessen dienden te sturen en dat ze, in geval van nalatigheid,

23. L. DECLERCK, *o.c.*, p. 122. De decreten van de bisschoppen W. Bassery (16 juni 1693) en J. B. de Castillion (21 maart 1747) bekrachtigden deze bepalingen. Zie L. DECLERCK, *o.c.*, p. 122 en B. JANSSENS de BISTHOVEN, *art. cit.* p. 216. Ook bisschop Caimo (1754-1775) legde er tijdens zijn episcopaat nog eens de nadruk op dat er in zijn bisdom geen andere catechismus dan de Mechelse mocht gebruikt worden. P. POPPE, *o.c.*, p. 45.

24. M. CLOET, *Het gelovige volk in de 17de eeuw*, - NAGN, dl. VIII, p. 400.

25. P. POPPE, *o.c.*, p. 47.

26. Cfr. *Bijlage*, art. XII en correctie, *bijlage C*.

27. Cfr. *Bijlage*, art. XVII.

zowel voor de burgerlijke als de kerkelijke rechtbank konden gedaagd worden²⁸. Naast deze bevelen en dreigementen waren er ook middelen voorzien om de jeugd naar de lessen te lokken. Het toekennen van aflaten en vooral van prijzen moet in dit kader vermeld worden²⁹.

Ook Duysburgh zal geweten hebben dat het catechismusonderricht te Blankenberge ook wel eens «gebrost» werd. Daarom dienden de leerkrachten er goed op te letten wie afwezig was. De absenten moesten worden *berispt ende gecorrigiert*³⁰.

2. Het volksonderwijs

Het recht te onderwijzen is een van de rechten die de Kerk voor zich opeist om haar zending te kunnen volbrengen. De kerkelijke overheid was van oordeel dat het volk alleen door het onderwijs volwaardig toegang kon krijgen tot de waarheden van het christelijk geloof. Het godsdienstig geïnspireerd onderwijs werd aangezien als de hoeksteen van het katholiek herstel³¹. Het concilie van Trente schreef dienaangaande dan ook ingrijpende maatregelen voor. Het stipuleerde dat elke parochie op het platteland er voortaan een *ludimagister* diende op na te houden. Deze schoolmeester moest gezamenlijk door de pastoor, de deken en de plaatselijke heer benoemd worden³². Mede op initiatief van overheid en particulieren ontstonden op het platteland volksscholen waar de eerste beginselen van de lees- en schrijfkunst werden bijgebracht. Niettemin bleven religieuze invloeden sterk doorwegen op de ontwikkeling van het onderwijs³³.

Aan de hand van het schoolreglement wordt hieronder aandacht besteed aan de figuur van de schoolmeester, aan de leerlingen en de inhoud van het onderricht.

28. L. DECLERCK, *o.c.*, p. 123.

29. P. POPPE, *o.c.*, p. 53.

30. Cfr. *Bijlage*, art. XI.

31. J. ART, *Het Volksonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden*, - NAGN, dll. VII, p. 268.

32. ID, *art. cit.*, p. 269.

33. H.J. ELIAS, *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*, Antwerpen, 1931, p. 260.

a. De schoolmeester

Maatschappelijke positie

In het decanaat Damme dienden in de 17de en 18de eeuw de lokale kosteren voor het onderricht in te staan. De visiterende dekens stelden wel niet als een algemene regel dat de koster ook onderwijs moest geven, doch blijkbaar waren ze toch van mening dat beide taken wat samenhoorden, althans op de parochies waar er nog niemand specifiek als onderwijzer optrad. Op vele parochies was ook voor de koster de school het verlengstuk van de kerk³⁴.

In zijn schoolreglement spreekt Duysburgh steeds over de «schoolmeesters en de schoolmeestressen». Ons onderzoek wees uit dat er in die periode te Blankenberge één koster-schoolmeester en twee andere schoolmeesters als leerkracht optraden³⁵. De aanzienlijke bevolkingsgroei van de vissersstad in de 18de eeuw³⁶ was er verantwoordelijk voor dat de koster voor zijn onderwijstaak met lekschoolmeesters werd geholpen. Verder bracht de stadsmagistraat in een brief van 6 april 1767 enkele wijzigingen aan aan het schoolreglement. Er werd toen ook uitdrukkelijk vermeld dat de stad *tot alles nog onvoorsien is van schoolmeestressen*³⁷. Blankenberge, op dat ogenblik de volkrijkste³⁸ en bijgevolg ook de eerst in aanmerking komende gemeenschap in het decanaat Damme om — rekening houdend met de wens van de bisschoppen³⁹ — een vrouwelijke leerkracht te aanvaarden, had in 1767 dus nog steeds geen «schoolmeestressen». Ook na 1767 maken de bronnen geen gewag van een vrouwelijke leerkracht⁴⁰. Deze gegevens wijzen op de zeer marginale

34. P. POPPE, *o.c.*, p. 79.

35. ID., *o.c.*, p. 199.

36. Blankenberge telde in 1716 135 communicanten. In 1745/1746 steeg het communicantencijfer tot 900 en in 1764 tot 1.000. Zie P. POPPE, *o.c.*, p. 24.

37. Cfr. *bijlage C*.

38. Cfr. *supra*, p. 48.

39. Het derde provinciaal concilie (1607) bepaalde dat om alle brutaliteiten en gevaren te vermijden, de jongens uitsluitend van een man, de meisjes enkel van een vrouw, les mochten krijgen. Het verbod van coïncstructie werd ook nog eens in 1694 door bisschop Bassery herhaald. De praktijk was meestal anders.

40. P. POPPE, *o.c.*, p. 70-79.

positie van de vrouw in de onderwijswereld⁴¹.

We meldden al dat in het decanaat Damme het schoolmeestersambt in de 17de en 18de eeuw meestal met het kostersambt gecumuleerd werd. Op het platteland werd immers vrijwel alleen in de wintermaanden, en soms voor slechts weinig kinderen, onderwijs verstrekt⁴². Het schoolmeesterschap was met andere woorden allesbehalve een voltijdse betrekking en de bezoldiging ervan was veel te klein om er van te kunnen leven⁴³. Kortom, het cumuleren van het schoolmeesterschap met een of andere functie was pure noodzaak. De kerk stond dergelijke cumuls toe, op voorwaarde dat ze geen schadelijk weerslag hadden op het onderwijs. Duysburgh pleitte echter voor extra voorzorgsmaatregelen. In zijn reglement verbood hij de leerkrachten van Blankenberge uitdrukkelijk *eenige exercitie te doen te weten als tappen, penewaerden ofte diergelycke functie*⁴⁴. De Blankenbergse schoolmeesters mochten dus zeker vanaf 1766 geen herberg uitbaten noch handel drijven⁴⁵.

Loon

Wat een schoolmeester precies met zijn lesgeven verdiende is niet zo gemakkelijk te achterhalen. Vooral de enge band met het kosterschap maakt het moeilijk om de exacte bezoldiging voor het lesgeven te bepalen. Verder lichten de bronnen ons doorgaans niet in gedurende hoeveel dagen en aan hoeveel leerlingen de schoolmeester les gaf. Vandaar dat slechts een algemeen beeld kan gegeven worden van de mogelijke componenten van dat inkomen.

Een eerste inkomstenbron was het schoolgeld, dat door de ouders werd bepaald. Het varieerde al naargelang van de welstand van de

41. In onze verhandeling werd deze stelling voldoende bewezen. Voor de twintig parochies van het decanaat onderzochten we voor elk jaar — en dit 200 jaar lang — wie les gaf. Slechts éénmaal werd een vrouw als leerkracht vermeld. Hoogstwaarschijnlijk gaf deze weduwe van een koster les omdat haar zoon nog te jong was om zijn vader als schoolmeester op te volgen.

42. De arbeidsintensieve economie slorpte tijdens de oogst of vissersmaanden alle jonge krachten op.

43. Cfr. *infra*.

44. Cfr. *Bijlage*, art. IV.

45. penewaerder = handeldrijver, zie E. VERWIJS, J. VERDAM, *Middel-nederlandsch woordenboek*, dl. VI, kol. 252-253.

ouders en het soort onderricht dat men kreeg⁴⁶. Bruno Duysburgh voorzag in zijn schoolreglement ook volgend merkwaardige regeling : de schoolkinderen (sullen) schuldigh zijn te betaelen, als zij in de maendt getreden zijn de halve maendt, ende de geheele maendt als de halve overtreden is. De ouders van wie de kinderen drie maanden, een half of volledig jaar school lopen, moeten met de leerkracht afspreken wanneer ze hem zullen betalen⁴⁷.

Ons onderzoek wees verder nog uit dat de schoolmeester geen vergoeding mocht vragen aan arme ouders. Op alle parochies van het decanaat werden deze leerlingen vanuit de middelen van de dis en de gemeente onderhouden. Dit kon de vorm van een vaste bijdrage, of een vergoeding per kind aannemen. De bedragen varieerden niet alleen van plaats tot plaats, doch wisselden ook in eenzelfde lokaliteit van jaar tot jaar. Op vele parochies kreeg de schoolmeester nog een supplement in natura zoals gratis woonst en enkele omhalingen van voedingswaren⁴⁸.

Intellectueel en moreel niveau

Onder het Ancien Régime, toen nog geen leerprogramma's voorhanden waren, was het belang van de persoonlijkheid van de schoolmeester zo mogelijk nog groter dan vandaag de dag. Vandaar dat in de rapporten van de visitatoren veel aandacht aan zijn persoon en zijn gedrag besteed wordt.

In het kader van de contrareformatie ging vooreerst en vanzelfsprekend een grote bekommernis uit naar de orthodoxie van de schoolmeester. Voor alle kandidaten gold dat niemand zijn opdracht mocht aanvaarden vooraleer hij de geloofsbelijdenis volgens de formule van Pius IV in de handen van de deken had afgelegd. Ook te Blankenberge werd dit als regel opgenomen in het schoolreglement van Duysburgh⁴⁹. Men hoopte aldus minder geschikte elementen tijdig te kunnen weren en de rechtgelovigheid van de leerkracht te waarborgen.

46. J. DE VREUGHT, *Histoire de l'enseignement élémentaire en Belgique*. D. I : *Des origines jusqu'au XVIIIe siècle*, (Cahier VII de la Revue des Sciences Pédagogiques), Brussel, 1939, p. 55.

47. Cfr. *Bijlage*, art. VI.

48. P. POPPE, *o.c.*, p. 86.

49. Cfr. *Bijlage*, art. III.

Aangaande de intellectuele en pedagogische bekwaamheid van de leerkrachten is maar weinig geweten. Een normatieve tekst met minimumeisen wat opleiding en vorming van een schoolmeester betreft, werd tot op heden niet gevonden. Van de meeste leerkrachten kon het intellectuele peil slechts indirect uit de appreciaties over hun ambtsuitoefening afgeleid worden. Relatief weinig opvoeders uit het decanaat Damme werden uitdrukkelijk als intellectueel minderwaardig gekwalificeerd⁵⁰.

De dekens van Damme wijdden ook een bijna systematische aandacht aan de morele hoedanigheid van de schoolmeesters. Slechts enkelen konden wegens hun berispelijk gedrag — vaak drankmisbruik — niet als toonbeeld voor de hun toevertrouwde jeugd gesteld worden. Berispelijk gedrag en plichtsverzuim hadden niet altijd een verwijdering uit het ambt als gevolg. De meeste schoolmeesters konden zich, door het beloven van de nodige beterschap, lang handhaven. Ook het gebrek aan betere en bekzamere kandidaten of de steun van de plaatselijke geestelijke of wereldlijke overheid die de betrokkenen meermaals de hand boven het hoofd hield, speelden hierbij ook een rol⁵¹. Ook Bruno Duysburgh legde er de nadruk op dat de leerkrachten gehouden worden *hun onberispelick te draegen in alle conversatien*⁵².

De benoeming

Te Blankenberge was het vanaf 1767 niet meer mogelijk om zonder *testimonium van de heere pastor* de schoolmeestersfunctie op te nemen. Ook voor buitenpoorters gold dat ze enkel voor het schoolmeesterschap in aanmerking kwamen als zij *souffisante certificaten hebben van hunnen eedt, pastor ende college der stadt ofte prochie daer zij last hebben gewoont*⁵³. Het schoolreglement werd daadwerkelijk toegepast. Zo had ondermeer de organist Josephus Van de Walle de positieve kwalificaties van de pastoor nodig vooraleer door de bisschop benoemd te worden⁵⁴. Het was evenwel slechts een bevesti-

50. P. POPPE, *o.c.*, p. 89.

51. P. POPPE, *o.c.*, p. 95.

52. Cfr. *Bijlage*, art. IV.

53. Cfr. *Bijlage*, art. III.

54. BAB, *parochiebundel Blankenberge*, F 27 en AE, B67, f. 113.

ging van de traditie. Ons onderzoek wees uit dat — alhoewel de pastoor inzake de benoeming nooit het alleenrecht had — zijn aandeel zeer belangrijk was inzake de keuze van een kandidaat. Zo is er in het decanaat Damme vaak sprake van de benoeming van een schoolmeester na advies, aanbeveling of getuigenis van een goede levenswandel door de pastoor. Het was eveneens mogelijk dat de kandidaat, na negatieve kwalificaties vanwege de pastoor, niet benoemd werd⁵⁵. De burgerlijke overheden zullen pas in de tweede helft van de 18de eeuw op sommige parochies een niet te onderschatten rol gaan spelen⁵⁶. Te Blankenberge bijvoorbeeld diende elke kandidaat-schoolhouder schriftelijk toelating te vragen aan het schepencollege⁵⁷. Voornoemde Josephus Van de Walle vroeg in 1767 aan de plaatselijk burgemeester en schepenen te mogen schoolhouden. De schepenen informeerde dan de bisschop dat *Joseph van de Walle sigh aen hem heeft ghepresenteert omme te exerceren de fonctie van schoolmeester*⁵⁸.

De uiteindelijke benoeming gebeurde in decanaat Damme in 80 % van de gevallen door de patroon van de parochie. Deze was meestal een abdij of kapittel, in sommige gevallen de bisschop van Doornik⁵⁹. De benoemde kandidaat legde vervolgens de geloofsbelijdenis af in handen van de deken⁶⁰. Ook ons onderzoek wees uit dat de clerus heel veel belang hechtte aan de rechtgelovigheid en het goed gedrag van de lesgever. Anderzijds bleek dat aan de bekwaamheid aandacht werd besteed, hoewel we kunnen aannemen dat een elementaire kennis van lezen, schrijven en rekenen zal volstaan hebben. Van een specifieke opleiding, laat staan van diploma's, is nergens sprake.

b. De leerlingen

Over de schoolgaande kinderen zijn slechts enkele losse gegevens bekend. Daar er geen leerplicht bestond, hing het volledig van de

55. P. POPPE, *o.c.* p. 98.

56. De invloed werd vooral bepaald door de grootte van hun financiële inbreng. Zie hiervoor T. MORREN, *Het onderwijs in het decanaat Diest tijdens de 17e eeuw*, Leuven, 1981, p. 34.

57. Cfr. *Bijlage*, art. III.

58. BAB, *parochiebundel Blankenberge*, F 27.

59. P. POPPE, *o.c.*, p. 98.

60. Cfr. *supra*, p. 56.

ouders af of de kinderen al of niet school liepen. We konden met betrekking tot de dekenij Damme niet met zekerheid achterhalen of de belangstelling voor het onderwijs in de loop van de 17de en 18de eeuw echt toenam. Het toenemend aantal schoolmeesters is mogelijk een aanwijzing in die richting, hoewel de bevolkingsaanwas misschien slechts de enige oorzaak vormde. Zeker is dat de belangstelling in het zomer seizoen nog eens een flink stuk daalde. Schoollopen was dus een nogal vrijblijvende aangelegenheid⁶¹.

In hoever de meisjes aan het onderwijs deelnamen is nog moeilijker te beantwoorden dan de vraag naar de algemene belangstelling. Enkele concrete inlichtingen wijzen echter duidelijk in de richting van gemengd onderwijs. Zo beveelt Bruno Duysburgh in 1766 alle leerkrachten te Blankenberge aan zoveel mogelijk — in navolging van het derde provinciaal concilie (1607)⁶² — coïnstructie te mijden. *Item dat de onderwijzinghe in lesen, schrijven ende andere handwercken soo veel mogelick van de kneghties door de schoolmeesters en van de dochterkens door de schoolmeestressen zal geschieden*⁶³. Ook voor de catechismuslessen moesten de jongens zich naar de kerk begeven in het gezelschap van een schoolmeester, de meisjes onder toezicht van een schoolmeesteres⁶⁴.

Of de meisjes evenveel of even weinig schoolliepen als de jongens is ons niet direct bekend. Er zijn echter redenen om aan te nemen dat de meisjes bij voorkeur werden ingeschakeld bij het verrichten van huishoudelijke taken zodat wellicht slechts de kleinsten, die thuis nog konden gemist worden, schoolliepen. Het is immers elders al vastgesteld dat de alfabetiseringsgraad van de meisjes veel lager lag dan die van de jongens⁶⁵.

Op welke leeftijd de kinderen schoolliepen en gedurende hoeveel jaren is niet te achterhalen. Voor de arme kinderen was twee à drie jaar wellicht een maximum ; voor de anderen ontbreekt gewoonweg elk gegeven.

61. ID., o.c., p. 111.

62. Cfr. *supra* .

63. Cfr. *Bijlage*, art. VIII.

64. Cfr. *bijlage*, art. XI.

65. G. ALGOET en C. VANDENBROEKE, *Alfabetisme in Vlaanderen en inzonderheid Zuidelijk Vlaanderen (eind 18de eeuw - 1870)*, - *De Gaverstreke*, del. V, 1977, p. 142-178.

c. De inhoud van het onderricht

Omwille van de overzichtelijkheid maken we een opdeling tussen de specifiek godsdienstige vakken en de eerder profane. In de praktijk lagen de zaken anders : ook het niet specifiek godsdienstig luik van het leerprogramma was uitgesproken religieus van inslag.

De godsdienstige opvoeding

De godsdienstige vorming was het basisbestanddeel van het leerprogramma van de toenmalige volksschool. In de ogen van de kerkelijke gezagdragers was de school immers hét middel om het contrareformatorische programma van de Kerk te verwezenlijken⁶⁶.

Dat van de schoolmeesters algemeen verwacht werd dat zij de religieuze vorming van de jeugd, ernstig zouden behartigen, blijkt ook uit het schoolreglement. In de inleiding legt Duysburgh er de nadruk op dat zijn statuten vooral betrekking hebben op het godsdienstig facet van de opvoeding. Ter verantwoording geeft hij als reden aan : *opdat uygeroeydt worde de ongemaniertheydt soo in de gedaegde als beginnende jonckheyt en de ingeplant de liefde tot den bermhertigen Godt den lijdende heere Jesus Christus... de heilige Maget ende Moeder Godts Maria, ende tot alle de heyligen, alsmede de broederlycke liefde onder malkander*⁶⁷.

Niet alleen het catechismusonderricht maar ook het aanleren van de kerkzang moest bijdragen tot de christelijke opvoeding⁶⁸. Dit zangonderwijs beoogde de opluistering van de liturgische diensten. De kwaliteit ervan hing natuurlijk in grote mate af van de muzikale kunde van de betrokken lesgever.

Volgens het derde provinciaal concilie van Mechelen (1607), behoorde het eveneens tot de taak van de schoolmeesters om in de zondagsscholen de biechtvorm en het misdienen aan te leren⁶⁹. We kunnen gerust stellen dat, gezien het ontbreken van zondagsscholen in het decanaat, de dagscholen dit programmapunt wel zullen overgenomen hebben. Het schoolreglement van Duysburgh stipuleerde immers dat de leerkrachten van Blankenberge, verplicht

66. P. POPPE, *o.c.*, p. 119.

67. Cfr. *supra*, p. 64.

68. Cfr. *supra*, p. 49.

69. *Conc. prov. 1607*, tit. XX : *De Scholis*, C.C., p. 398.

waren hun leerlingen *in de manieren van biechten* te onderwijzen. Tevens dienden ze na bovengenoemde voorbereiding, hun leerlingen te begeleiden, naar de biecht en dat minstens drie maal per jaar ; namelijk : in de vasten, rond het catechismusfeest⁷⁰ en in de advent⁷¹. Duysburgh bepaalde eveneens dat de jongens, ook al hadden ze geen interesse voor het Latijn *de maniere van de misse te dienen* moesten aangeleerd worden⁷². Of deze godvruchtige opdrachten ook werden uitgevoerd, is bij ontstentenis van verdere informatie niet te achterhalen.

Het gebed — bedoeld én als uiting van godsvrucht én als een middel om de kinderen de voornaamste geloofswaarheden en gebeden te laten memoriseren — is nog een ander facet van het uitgesproken godsdienstig karakter van het volksonderwijs in de Nieuwe Tijd. De ordonnantie die aartsbisschop de Precipiano op 7 januari 1697 over het gebed in de volksscholen uitvaardigde geeft desbetreffend heel concrete instructies⁷³. Duysburgh kwam de wensen van de aartsbisschop tegemoet. De Blankenbergse onderwijzer bepaalde dat alle leerkrachten 's morgens, bij de aanvang van de schooldag, op hun kniën, de twaalf artikelen van het geloof, het Onze Vader, het Weesgegroet, de Tien Geboden van God, de Vijf Geboden der H. Kerk, de zeven Heilige Sacramenten en de vier uitersten⁷⁴ dienden te reciteren. Bij het einde van de ochtendlessen moest het *Salve Regine*⁷⁵ en het *Benedicte*⁷⁶ opgezegd worden. Na de middag hernamen dan de gebedenreeks van de vroege morgen en men eindigde de schooldag met het kruisteken, de Akten van Geloof, Hoop, Liefde en Berouw ; 's zaterdags kwam daar nog de litanie ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van Loreto bij⁷⁷.

70. Meer informatie hebben we hier niet over. Mogelijk gaat het om de dag van de uitreiking van de catechismuspremieën.

71. Cfr. *Bijlage*, art. III.

72. Cfr. *Bijlage*, art. VIII.

73. Zie M.A. NAUWELAERTS, *Aartsbisschop de Precipiano († 1711) over volksonderwijs en catechismusonderricht. Het geval Diest, - Bijdragen tot de geschiedenis van het hertogdom Brabant*, dl. LIV, 1971, p. 205 en 208-209.

74. Doopsel, vormsel, biecht, eucharistie, priesterschap (wijding), huwelijk, heilig olie en dood, oordeel, hel en hemel.

75. Gebed tot O.L.-Vrouw.

76. Zegengebed dat voor de maaltijden werd opgezegd.

77. Cfr. *Bijlage*, art. XIII.

De profane vakken

Hoewel het godsdienstonderricht een ereplaats innam, werd de meeste tijd voorbehouden voor het leren lezen en schrijven. Het gebruik van stichtende handboekjes toont aan dat ook het leren lezen in een religieuze sfeer verliep. Opdat de katholieke jeugd zou opgroeien in de christelijke moraal en godsvrucht en niet zou verdwalen in *ongestichtige fabels*, werden de schoolboekjes scherp op orthodoxie en mentaliteit gecontroleerd. Middeleeuws hoofse romans, ridderromans, minnellyriek, hekeldichten... werden door bisschop Triest in 1621 als aangebrande literatuur bestempeld. Boekjes als *Reynaert de Vos*, *Floris ende Blanchefleur*, *uulenspiegel* en *Mariken van Nimmeghen* prijken voortaan op de door hem opgestelde lijst van verboden literatuur⁷⁸. Sommige schoolmeesters durfden het wellicht toch aan een boek dat op de censuurlijst voorkwam te lezen. Te Blankenberge werd dit vanaf 1767 *stiptelick verboden op exemplaire correctie ende op peyne van d'exercitie van schoolhouden te moeten laeten*. De Blankenbergse leerkrachten mochten geen *verboden boecken ofte liedekens, of die suspect zijn van ketterije ofte ondegelyckheydt, of van quade manieren ofte die tot eenighe ondegelyckheydt souden mogen tenderen* gebruiken. *Daarom en zalt van nu voortaan aen niemant geoorloft zyn eenige liedekens te comen singen binnen deze stadt ende vercoopen, ofte eenige andere boecken dan die bij de heeren commissarissen zijn geexamineert ende goedt gekeurt*⁷⁹.

Daar men meer moest betalen om de schrijfkunst en de *cyfferkonste* onder de knie te krijgen, is het aannemelijk dat de minder gegoeden de schoolbanken verlieten eenmaal ze konden lezen. Rekenen kwam doorgaans enkel in de volkrijkste dorpen van het decanaat aan bod, en dan nog pas vanaf de 18de eeuw. Voor zover we konden achterhalen stond het Latijn nergens op het programma en werd het Frans slechts in een paar grote dorpen en in aparte schooltjes onderwezen⁸⁰.

Het bijbrengen van goede manieren aan de jeugd werd ook als een opdracht van de leerkracht beschouwd. Zo stelde Duysburgh in zijn

78. M. TERRY, *Volksboeken in het onderwijs. Een lijst van verboden boeken van de Brugse Bisschop Antoon Triest uit 1621*, - *Hand. Em.*, dl. CXX, 1983, p. 223-226.

79. Cfr. *Bijlage*, art. IX.

80. P. POPPE, *o.c.*, p. 144.

schoolreglement dat de *ongemaniertheydt* van de kinderen moest uitgeroeid worden, immers zo zegt hij : *aende goede opvoedinge der kinderen dependeert het welvaeren der geheele republicque*⁸¹. Daarom moeten de leerkrachten er onder meer voor zorgen dat de kinderen telkens ze het beeld van Jezus Christus, Maria of van een andere heilige passeren, eerbiedig zouden groeten. Tevens dienen ze over te waken dat de leerlingen respect hebben voor zowel de geestelijke en wereldlijke overheid als voor hun opvoeders. De schoolmeesters moeten er eveneens op letten dat er niet gepraat of gelachen wordt in de catechismuslessen, dat de kinderen elkaar niet beledigen, dat ze niet roepen en tieren, met stenen of stokken gooien of gevaarlijke spelletjes spelen⁸².

Te Blankenberge stond voor de meisjes ook handwerk op het programma⁸³. We weten echter niet wie, bij gebrek aan *schoolmeestressen*⁸⁴ de meisjes deze vaardigheid leerde.

We willen er tenslotte nog de nadruk op leggen dat de inhoud en de diepgang van het verstrekte onderwijs in de eerte plaats afhankelijk waren van de duur en de kwaliteit van het onderricht. Leerlingen die slechts in de winter schoolliepen bezaten minder vaardigheden dan zij die het hele jaar door de lessen volgden. Kinderen die slechts een paar jaar onderwijs volgden zullen in de regel minder goed hebben kunnen lezen en schrijven dan zij die bijvoorbeeld gedurende vier jaar naar school liepen. Hoelang de kinderen naar school gingen valt bij gebrek aan documenten niet meer te achterhalen.

*
**

Het volksonderwijs in verleden tijden staat thans volop in de belangstelling van het historisch onderzoek. Het opzet van deze bijdrage bleef beperkt tot het aanbrengen van één weliswaar stevige bouwsteen, namelijk een uitzonderlijk gedetailleerd reglement. Om dit beter te kunnen situeren werden, bij wijze van inleiding, enkele resultaten van een breder onderzoek m.b.t. het decanaat meege-deeld.

81. Republicque betekent hier de staat.

82. Cfr. *Bijlage*, art. IV en art. XVI.

83. Cfr. *Bijlage*, art. VIII.

84. Cfr. *supra*, p. 54.

BIJLAGE : Schoolreglement van Bruno Duysburgh, Blankenberge, 1766, en bijhorende documenten.

Brugge, Bisschoppelijk archief, reeks F nr. 27 :
Blankenberge

A. Verzoekschrift

Aen de zeer weerde en voorsienighe heeren Mynheeren burghmeester ende schepenen der stede en port van Blanckenberghe, etc. etc.

Suppliërende verthoont reverentlyck Bruno Duysburgh, vrijen schoolmeester binnen dese stad ende port voorseit, hoe dat tot een goedt ordre ende welgemaniertheydt onder de kinderen, principaelyck op het fait van de onderwysinge der christelycke leeringe, zoo inde kercke als in de schoulen der voornoomde stadt, noodig is te stellen ofte ordonneren sekere pointen van cueren ofte weth, de welcke de schoolmeesters der gesejde stadt schuldig sullen wesen te onderhouden ende naer hun vermogen te doen onderhouden, opdat uytgeroeydt worde de ongemanierttheydt soo inde gedaegde als de beginnende Jonckheydt ende ingeplant de liefde tot den bermhertigen Godt den lydenden heere Jesus Christus stervende aenden galgenboom des cruys, de heilige Maget ende Moeder Godts Maria, ende tot alle de heyligen, alsmede de broederlycke liefde onder malkander ;

zoo ist, dat hy suppliant hem keert tot u edele heeren omme benevens zijne doorluchtigste hoogweerdigheydt den heer Bischof van Brugge gesaemderhandt te statuëren ende goedt te kueren dese gevougde kueren, ofte andere nog by te vougen volgens het goetduncken van u edele heeren tot een volmaeckinge van een goedt ende vast ordre soo in de christelycke als stedelycke onderwysingen, als mede indien het mogelyk is te ordonneren de sondaegsche schole omme te voorkomen vele onwetentheden, en te beletten de ongeschicktheden die op de sondaegen en heylig daegen geschieden principaelyck voor de aerme ambachts en visschers kinderen die naer de dagelycksche schole niet en connen komen, als mede een avontschole voor de gedaegde jongekens, tot welcke u edele heeren wort aangemoedigt inde synode van Mechelen gehouden ten jaere 1570 ende 1607 als het fundament van alle goedt, ende geconfirmeert by onse genaedige princen Albertus en Isabelle, en begeiren op peyne van boeten voor de rycke ende straffe voor de aerme ofte ontreckinge van d'aelmoessen, de sondagsche schole te frequenteren.

Ende gemerckt den suppliant nu den tydt van twee jaeren is aenveert als schoolmeester ende kinderen heeft onderwesen inde christelycke leeringe ende letterconst en dat hy suppliant differente kinderen heeft van de welcke hy geen hope en heeft eenig recouvre te connen hebben, bidt hy suppliant de zeer voorsienige heeren hun oogmercke te laeten vallen, en over 't selve den

suppliant te vereeren met eene gratieuse recompence over de gepasseerde jaeren.

Oodtmoedelyck biddende believe gedient te wesen geconsidereert het gone voorschreven ende welnaementlyck dat aende goede opvoedinge der kinderen gedependeert het welvaeren der geheele republicque, den suppliant, benevens de twee andere meesters te bekrachtigen met u edele heeren vermogen ter exclusie van andere, ende ter halle ofte stedenhuuse te laeten publiceren dese gevougde pointen ofte artyckelen van kueren opdat niemant en soude pretexeren cause van ignorantie 't welcke doende, etc.

(S) B. Duysburgh

B. Reglement

Cueren ordonnantien ende statuten omme de schoolmeesters ende schoolmeestressen der stede ende port van Blanckenberge onder het District van het Bisdom van Brugge, uytgegeven den derthiensten van Meye seventhien hondert sevenentsestigh.

I : Omme redenen dat er in alle steden ende plaetsen die van goede oversten voorsien syn, een sonderlinge sorge gedraegen ende oogherck genomen moet worden op de onderwysinghe der jonckheyt, en de goede beledinghe des selfs, soo ist dat syne doorluchtigste hooghweerdigheyt Joannes Robertus Caimo, bisschop van Brugge, erfachtig cancelier van Vlaenderen ende mynheeren van het college van de stadt ende port van Blanckenberge hebben goedt gevonden gesaemderhandt te ordonneren ende statueren dese naervolgende artyckelen, raekende de onderwysinghe der jonckheyt naer de gelegentheyt van desen jegenwoordigen tijdt, soo gedaen hebben in de naervolgende manieren, bevelende de schoolmeesters ende schoolmeestressen en deser stadt de zelve cueren ende statuten te onderhouden van nu voortaan ende in toecommende tijden, sonder zelve in 't geheele ofte deele te breken op peyne naer eysch van 't delict geboet te worden ofte de saecke sulcx verdiende van de voornoemde heeren het schoolhouden geinterdicteert te worden.

II : Alvooren sullen de schoolmeesters ende de schoolmeestressen staen ter ordonnantie van de heeren commissarissen tot toesicht van de scholen gedeputeert van wegens den zeer eerweerdigsten heer den bisschop van Brugge ende weerde heeren van 't college der voornoemde stadt, die de zelve scholen sullen visiteren soo dickwils en wanneer sy dat sullen geraedigh vinden, ende ordre stellen als den noodt vereyschen zal in de affaeren de scholen raekende die van soo groote importantie niet en zijn dat zij aen zyne hooghweerdigheyt en het college voorseydt gerapporteert souden moeten worden.

III : Item dat niemant binnen dese stadt ende schependomme van diere en sal vermogen te excerceren ofte doen de functie van schoolhouden met dat

er aencleeft, tenzy hij ofte zy met een testimonium van de heere pastor versoeckt admisse van zyn hooghweerdigheyt ende myn heeren van den collegie alhier, ende dat schriftelick, ende volgens het heyligh concilie van Trenten, het tweede provincial van Mechelen ende het plaacet van hunne serenissime hoogheden Albertus en Isabella van den lesten ougst 1608 voor de exercitie van schole, te doen in handen van den Heer landtdeken commissaris van syne doorluchtigste hooghweerdigheyt tot toesicht van de scholen, de belydenisse des geloofs ingevolge de bulle van den paus Pius den vierden. Vremde schoolmeesters ofte schoolmeestressen hun alhier willende placeren zullen moeten souffisante certificatien hebben van hunnen eedt, Pastor ende college der stadt ofte prochie daer zy last hebben gewoont.

IV : Iem alle de schoolmeesters, ondermeesters ende schoolmeestressen worden gehouden hun onberispelick te draegen in alle conversatien, sonder eenige exercitie de meesters ofte meestressen niet betaemende te doen te weten : als tappen, penewaerden ofte diergelycke functie. Item dat geen meesters ofte meestressen en gedogen dat hun schoolkinderen den eenen den anderen injuriere met woorden ofte wercken ofte aen andere scholen roepen ende tieren ofte smyten met steenen, stocken ofte iedt diergelyckx ; daeren boven hunne kinderen scherpelick verbieden te spelen met speyte buyssen, ofte diergelycke spelen, waerdoor groote moyelickheden kunnen voorvallen ; ende als sulckx soude bedreven worden, zullen soodaenige kinderen — de correctie niet willende aenveerden — overgegeven worden aen de heeren commissarissen om by hun gestraft te worden.

V : Item de schoolmeesters ende schoolmeestressen sullen hun waghten d'een den anderen te ontrecken op peyne als sulckx soude connen betoont worden gecorrigeert te worden by de heeren commissarissen, als wesende tegen alle broederlicke liefde.

VI : Item de schoolkinderen sullen schuldigh sijn te betaelen, als zy in de maendt getreden sijn de halve maendt, ende de geheele maendt, als de halve overtreeden is die by den jaere, halven jaere ofte drie maenden besteedt zyn, sullen betaelen op sulcken maniere, als tusschen den besteder ende den schoolmeester ofte schoolmeestresse ondersproken is.

VII : Item dat geen schoolmeester ofte schoolmeestresse en sullen aenveerden eenige kinderen komende van andere scholen tenzy de andere meesters of meestressen ten vollen voldaan sijn, op peyne van selfs het schoolgeldt te moeten betaelen, indien zy daer van mondelinge ofte schriftelick gewaerschauwt zyn geweest.

VIII : Item dat de onderwysinghe in lesen, schryven ende andere handtwerken, volgens den 20 Tit. het 3 cap. van het voorseyde synode van Mechelen, soo veele mogelick van de kneghties door de schoolmeesters en van de dochterkens door de schoolmeestressen zal geschieden ; ende hunne schoolkinderen sullen leeren de Benedicite en de gratie te seggen voor ende naer

eten ; item de kneghties de maniere van de misse te dienen, al ist dat zy voorts geen Latyn en willen leeren ; alsoock den Mechelsen Catechismus en geenen anderen van desen bisschop geapprobeert ; voorts worden de schoolmeesters ende schoolmeestressen gehouden 's morgens in 't begin van de schole op hunne knien te lesen het geloove, den onsen vader en weest gegroet, de thien geboden godts, de vyf geboden der heylige kercke, de seven heylige sacramenten en de vier uyttersten ; de schole eyndigende de Salve Regina met het versken ende gebet, benevens de Benedicite ; naer middagh de schole beginnen gelyck 's morgens, ende in 't eyndigen het Cruysgebed met de gratie ; de acten van geloove, hope, ende liefde, en van berauw ; als mede des saterdags de litanie van onse Lieve Vrouwe van Lorrette met de versen en het gebedt, als oock op de avonden van haere feestdaegen.

IX : Item wordt stiptelick verboden op exemplaire correctie ende op peyne van d'exercitie van schoolhouden te moeten laeten, dat geen schoolmeesters ofte schoolmeestressen en gedogen dat de kinderen in hunne scholen leeren eenige verboden boeken of liedekens, of die suspect zyn van ketterije ofte ondegelickheydt, of van quaede manieren ofte die tot eenighe ondegelickheydt souden mogen tenderen ten dien eynde en zalt van nu voortaan aen niemant geoorloft zyn eenige liedekens te comen singen binnen dese stadt, ende vercoopen, ofte eenige andere boecken, dan die by de heeren commissarissen zyn geexamineert ende goedt gekeurt.

X : Item de schoolmeesters ende schoolmeestressen sullen schuldigh wesen hunne kinderen te geleyden naer de kercke ten een uren precys, als wanneer als dan maer en mag de kercke geopent worden, om de kinderen met alle stilligheydt in de zelve te geleyden en hun te doen sitten elck op zyne bequaeme plaetse, als oock geheel den tydt van den catechismus present te wesen ofte in voorvallende occasien den eenen meester ofte meesteres voor den anderen te suppleren.

XI : Item de meesters ende meestressen sullen letten op de absenten, de welcke naer verdiensten sullen worden berispt ende gecorrigiert, die sonder consent sulcx sullen doen. Voorts de kinderen die niet te scholen en gaen, sullen de kneghties hun moeten begeven onder de protectie van een van de meesters, de dochterkens onder de protectie van een van de meestressen, de welcke niet en zullen mogen veranderen sonder consent ofte voorweten van den heer pastor, ende als dan de wete doen aen den meester ofte meesteres onder wiens protectie zy zyn geweest, om de zelve op hunne catalogue uyt te doen, opdat zij meesters ende meestressen niet en zouden bedrogen worden.

XII : Item de schoolmeesters als oock de schoolmeestressen sullen alle saterdagen 'snamiddaghs in hunne schole catechismus doen ende elck hunne kinderen op hunnen toer doen de lessen opseggen van den catechismus van Mechelen ten minste van elck twee des sondags in de kercke.

XIII : Item sullen de schoolmeesters ende schoolmeestressen hunne kinderen moeten geleyden ter biechte op de biechtdaegen — de zelve gestelt zynde byden heer pastor — ende dat ten minsten dryemaels 's jaers, te weten in den vasten omtrent de feeste van den Catechismus, en in den advent, op welcken tydt de schoolmeesters ende schoolmeestressen hunne kinderen sullen onderwysen in de manieren van biechten, alles nochtans naer het goetduncken van den heer pastor.

XIV : Item sullen de schoolmeesters ende schoolmeestressen met hunne schoolkinderen op den feestdag van den catechismus komen ter missen en naermiddag ter vesperen en lof, als oock sullen letten dat de leerende communicanten naer den catechismus op alle de sondaegen blijven ter vesperen ende lof, om alsoo allengskens de godtvrughtigheyt hun in te planten.

XV : Item opdat alles precieselick soude onderhouden worden, sullen de schoolmeesters ende schoolmeestressen by hun houden de catalogue van alle de kinderen, in de welke sy sullen aenteekenen die in geender manieren en willen gehoorsaemen aen dese ordinantien omme by de heeren commissarissen gecorrigeert en ist noodt exemplairelick gestraft te worden, ofte ter discretie van de heeren van den college.

XVI : Voorts worden de kinderen gehouden passerende voor eenige beelden van Jesus Christus, de heylige Maget Maria, als andere heyligen de selve eerbiedelick te groeten ; als oock behoorlick respect te draegen aen hunne oversten soo geestelick als weirelick ; mitsgaeders zoo aen de ondermeesters als aen de schoolmeesters ende meestressen, en aen de zelve in alles gehoorsaem te wesen op peyne van te sullen gecorrigeert, en ist noodt gestraft worden.

XVII : Item sullen de kinderen hun wachten van te klappen oft te lachen ten tyde van den catechismus, als oock op andere tyden in den kercke, mitsgaeders te staen oft te knielen omtrent oft op den communiebank en predickstoel op peyne van correctie ; nemaer zullen de kinderen hun moeten vogen by hun ouders ofte naeste vrienden, om alsoo de jonckheydt de godtvrughtigheyt en eerbiedigheyt die men in de kercke verplicht is te oeffenen, allengskens beter te connen doen onderhouden.

XVIII : Eyndelycks sullen de schoolmeesters ende schoolmeestressen alvoorens sy sullen hunne schole openen, moeten doen in handen van de heeren commissarissen den naervolgende eedt :

Ick N.N. beloove ende sweire, dat ick getrauwelyck de kinderen ende jonckheydt sal leeren ende instrueren in al hetgene overeen comt met de leeringe van onse Moeder de Heylige Catholycke en Apostelycke kercke, ende dat ick hun geen boecken en zal voorlesen, nochte in myne schole geleert of gebruyckt en sullen worden, die eenige ongeschickte, kettische ofte daer van suspecte leeringe souden connen behelsen, maer alleenelyck

sulcke die streckende syn tot de goede zeden ende godtvruchtigheyt. Soo helpt my Godt en dese Heylige Evangelien.

Syne doorluchtigste hoogweerdigheyt ende de Heeren van 't collegie voorseyt, reserveren sikh gesaemenderhandt dese cueren t'amplificeren, restringeren, ende corrigeren volgens dat sy lieden in raede sullen vinden⁸⁵.

Sullende tot beter onderhoudinghe van alle het voorschreven, naer dat dese cueren behoorlyck gepubliceerd zullen zyn geweest, alle jaeren tweemaal op St. Lucas ende op St. Leodagh ter presentie van de heeren commissarissen voorgelesen worden, als wanneer alle schoolmeesters ende schoolmeestressen oock sullen moeten present syn. Was onderteeckent J.R. Bisschop van Brugge.

Naer collatie ende correctien gedaen is dese bevonden met syn origineel overeen te komen. Quod attestor. Brugis 13 maii 1767.

(S)C. Beerenbroeck, de secretis.

85. Er werden inderdaad verbeteringen aangebracht. Zie bijhorende brief van 6 april 1767.

C. Correcties

Blankenberge den 6 april 1767

Seer Eerweerden Heer,

Sende u eerwaarde hier nevens te retour de cueren voor de schoolmeesters ende schoolmeestressen die ick in conformiteyt van u eerwaarde geerden van daeten 20 mars ter collegiale vergaederinge hebbe geexibeert, ten fine van examinate, naer welcke sy gedint hebben geweest te selve te aenveerden ende my gelast den dobbel daer af te maecken den welcken ick u eerwaarde hier insgelyckx toe senden met de naervolgende reflexien die Burgemeester ende schepenen daerop hebben gemaect ten fine van die daer in te inserren alvoeren d'approbatie van syne doorluchtige hoogweerdigheyt.

Als te weten op het 9^e art. uyt te laeten om eenige critique voor het toecommende te eviteren de woorden in verbis «of ten minsten in de kercke weesen».

Op het elfste art. : om redenen wy tot als nogh onvoorsien zyn van schoolmeestressen : «de dochterkens oock by de schoolmeesters tot naerder ordonnantie».

Op het 12^e art. wij vreesen dat de schoolmeesters ende schoolmeestressen hun souden vernoegen met de lesse op te doen seggen in hunne schoole des saterdaghs sonder catechismus te houden, daarom worter versoght by 't geseyd artikel te voegen het gelinieerde : «de schoolmeesters ende meestres-

Het schoolreglement van Bruno Duysburgh Blankenberge

sen zyn gehouden alle saterdage 's namiddaghs in hunne schoole catechismus te houden ten uren».

Het college insisteert geel crachtigh op den eedt om des te beter de meesters ende meestressen in subordinatie te houden, als oock op het discerneren van eene cleyne boete in profytte vande aermen tot laste van de meesters ende meestressen. Hiermede dan betrauwende u eerwaardigheyt sal gelieven op alles attentie te nemen, hebbe d'eere van my te teecken seer oprechtelyck,

uw dienaar,
P. J. SEMAESSE
schepen

BISSCHOP MATTHIAS LAMBRECHT EN EEN GEVAL VAN HEKSERIJ TE BRUGGE IN 1596

DRIES VANYSACKER^o

In het jaar 1596 was de stad Brugge in de ban van een echte heksenwaan : niet minder dan vijftientig personen werden op één of andere manier verdacht van hekserij¹. Zo ook het bejaarde echtpaar Michiel Van Hille en Goolkin Van Ghistele, respectievelijk 73 en 67 jaar, wonende in de Linde bij de Smedenpoort.

Via de bewaarde gerechtelijke bronnen² — de verhoren van de betichten en de verhalen van de door de Brugse stadsschepenen en hun collega's van het Brugse Vrije opgeroepen getuigen — blijkt dat afgunst de diepere oorzaak was van hun aanhouding. Goolkins eerste woorden aan de schepenen van het Brugse Vrije zijn daarover zeer duidelijk. Ze zei hen namelijk dat ze erg benijd werd omdat ze zo ijverig was en — in tegenstelling tot haar bureu — geen schuldeisers had. Bij nader toezien blijkt het echtpaar Van Hille inderdaad vrij ondernemend geweest te zijn en dit vooral op het vlak

^oLic. geschiedenis ; Vinkenweg 10, 8470 De Panne.

1. Meer informatie over de heksenwaan van 1596 vindt men bij J. MONBALLYU *Toverij en hekserij te Kortrijk en te Brugge in het jaar 1596*, in : *Volkskunde*, dl. LXXXI (1980), pp. 183-195 en bij D. VANYSACKER, *Heksenprocessen in de stad Brugge (XVIde-XVIIde eeuw)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U.L., promotor Prof. J. MONBALLYU), Leuven, 1985, 2 delen. Over M. Lambrecht, zie A. DEWITTE, *Mathias Lambrecht (1596-1602)*, in : M. CLOET, B. JANSSENS de BISTHOVEN, R. BOUDENS, *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, pp. 50-53.

2. Deze bronnen bevinden zich in het Rijksarchief te Brugge : R.A.B., *Stad Brugge*, 661 ter (1585-1596), f. 159v ; R.A.B., *Stad Brugge*, 662 (1594-1601), f. 70r, 72v, 88v, 89v ; R.A.B., *Brugse Vrije*, reg. 17041 (1595-1599), f. 116r-118r, 121r-125r, 127v-130v en 134r-135r.

van geld winnen³. Met alle gevolgen van dien : ruzies konden niet uitblijven. Goolkin kreeg op een keer een tang naar het hoofd geworpen toen ze bij een man haar geld ging eisen en Michiel werd door een dronken buur zijn zaligheid gezegd : «*Ghy waert liever ghebrant dan een braembus, ghy heechst (eist) dat ghelt, en het is al monopolie (woeker, afspraak) onder elcanderen !*»⁴.

Alles wijst er dus op dat Goolkin en Michiel een slechte reputatie verworven hadden door hun te opvallende financiële ijver. Algauw werden ze verweten voor tovenaars, en dat wisten ze wel, alhoewel ze dit voor de schepenbank ontkenen. Michiel moet ooit eens op de nachtwact tegen een man gezegd hebben : «*dat er een maere (gerucht) achter hem ghync dat hij een tooveraere was ende dat hij wilde dat myne heeren (de schepenen) hem vynghen omdat hij hem zoude als dan mueghen doen ontschuldighen*». Alle getuigen bevestigden trouwens dat «*zulcke maere*» reeds vele jaren achter het echtpaar ging⁵. Wat er ook van zij, toen er een paar brouwerijen in de maand mei 1596 te Brugge betoverd waren, verdachten de herbergiers tijdens het vooronderzoek unaniem Goolkin en Michiel.

Aangehouden op 30 mei, werd Michiel op 19 juni vrijgelaten op borgstelling⁶. Maar met zijn vrouw gebeurde een echt drama. Overgeleverd aan de grillen van de schepenen van het Brugse Vrije, werd ze op 18 september eerst naakt op de pijnbank gezet, daarna in de palei opgehangen en geseseld met scherpe roeden⁷. Toen ze nog niks wou bekennen, stak men een grote speld in een litteken boven

3. Men zou zelfs kunnen zeggen dat hun geldhonger nogal opvallend was. Zo hadden ze in een paar gevallen door hen toegestane leningen nogal vroeg en hard teruggeëist. Meer hierover bij D. VANYSACKER, *op. cit.*, pp. 213-214.

4. zie R.A.B., *Brugse Vrije*, reg. 17041, f. 117v-118r en f. 123r-124v.

5. zie R.A.B., *Brugse Vrije*, reg. 17041, f. 117v-118r ; R.A.B., *Stad Brugge*, 662, f. 70r en R.A.B., *Stad Brugge*, 661 ter, f. 159v.

6. zie A.R.A. BRUSSEL, Rekenkamer nr. 13735, *Baljuwsrekening Brugge 1591-1598*, f. 25r.

7. De palei of *polre, poleye* was een katrol of een windas, waarmee de verdachte aan een touw hangend, werd uitgerokken door hem beurtelings op en neer te laten. Meestal werden de handen op de rug samengebonden en over het hoofd naar voren gebracht, waardoor ze onvermijdelijk ontwricht werden. Vaak hing men nog zware gewichten aan de voeten. (zie L. TH. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechts- en cultuurgeschiedenis der Nederlanden*, Antwerpen - 's Gravenhage, 1947, p. 140).

op haar linker bil : ze gaf echter geen teken van pijn. Men liet haar dan los, en men zette haar een tijdje op de pijnbank. Nadat ze ietwat uitgerust had, werd ze opnieuw in de palei gehangen gedurende een paternoster⁸. Volgens de griffier hield ze toen haar adem in en scheen het alsof ze dood was. De geschrokken schepenen lieten haar onmiddellijk naar beneden, maar Goolkin leefde nog. Men vroeg haar of ze daar misschien wat gerust had en ze antwoordde dat ze er wat geslapen had ! De schepenen betrouwden het zaakje niet en vroegen haar of den bozen bij haar was. Ze knikte eens met het hoofd, maar ze kon niet spreken, en ze zat «*met huere tonghe dobbel in hueren mont...* ». Dit is het laatste wat de griffier noteerde en waarschijnlijk was Goolkin op dit ogenblik voor eeuwig ingeslapen⁹. In elk geval stierf ze tijdens de foltering en haar man Michiel mocht toen haar levenloze lichaam meenemen¹⁰.

Dit drama was daarmee echter nog niet ten einde. Een notitie in de *acta episcopatus* van 19 september 1596 — die hieronder uitgegeven wordt — vermeldt namelijk dat Matthias Lambrecht, de derde bisschop van Brugge, nog op dezelfde avond van Goolkins dood op de hoogte van het gebeuren werd gebracht. De bisschop vernam dat Goolkin tijdens de pijniging aan stokslagen bezweken was. Ze had niks bekend. Maar mocht haar lichaam wel begraven worden in de gewijde aarde ?

De bisschop hield zijn antwoord tot de volgende morgen in beraad en ondervroeg die dag zijn raadsheren gegraduateerde kannuniken, en vier geneesheren en chirurgijnen. Deze laatsten getuigden dat de

8. De duur van een paternoster hangt af van de betekenis die de griffier geeft aan het begrip. Ofwel bedoelt hij de tijd die nodig is voor het bidden van een onzevader. Ofwel bedoelt hij de tijd nodig voor het bidden van een rozenkrans. Gaat het om een verkorte rozenkrans, dit is een gebed samengesteld uit 5 zogenaamde tientjes, d.w.z. groepen van 10 weesgegroeten, telkens voorafgegaan door één onzevader, dan zou Goolkin zowat een 10-tal minuten in de palei gehangen hebben. Gaat het om een hele rozenkrans, m.a.w. 15 tientjes, dan zou dit zowat een klein half uur geduurd hebben. We vermoeden dat het om het eerste geval gaat — dus in de betekenis van de duur van een onzevader — daar de griffier een welbepaald tijdstip van de foltering beschrijft.

9. R.A.B., *Brugse Vrije*, reg. 17041, f. 134v-135r.

10. A.R.A. BRUSSEL, Rekenkamer nr. 13735, *Baljuwsrekening Brugge 1591-1598*, f. 24v-25v.

duivel Goolkin geen geweld had toegebracht¹¹. Daarop trok de bisschop bij de pastoor van de tweede portie van de Sint-Salvatorparochiekerk van Brugge na of Goolkin haar jaarlijkse paasplicht had vervuld. Tenslotte gaf hij de toestemming om Goolkin te begraven in de gewijde grond. Dit moest evenwel 's nachts gebeuren en zonder klokgelui, lijkstoet of plechtige uitvaart. Enkel private missen werden toegelaten. Opmerkelijk is de vermelding dat die Godelieve (Goolkin) toch erg verdacht bleef, ofschoon haar schuld niet onweerlegbaar bewezen was.¹²

11. waarschijnlijk gingen de geneesheren en chirurgijnen na of Goolkin geen duivelsmerk op haar lichaam had.

12. Hierbij wil ik graag kanunnik B. Janssens de Bisthoven en professor M. Cloet danken voor hun gewaardeerde hulp bij de uitgave van deze tekst.

BIJLAGE

Notitie betreffende de toelating tot begraven van Goolkin, echtgenote van Michiel Van Hille

- B.A.B., B 5 (Registrum actorum episcopalium sub Reverendissimo in Christo Patre ac Domino Matthia Lambrecht Episcopo Brugensi tertio, incipiens a 19 augusti anno 1596 per me M. Philippum Lepelaere), f. 2v (die decima nona mensis septembris 1596)

Reverendissimus Dominus concessit pastori argenteae seu secundae portionis Sancti Salvatoris ut possit sepelire corpus Godelaevae, uxoris Michaelis Van Hille, quae ut saga et malefica fuit aliquamdiu captiva et in loco torturae pridie mortua. Nam cum pridie sub vesperam Reverendus Dominus intellexisset eam post eculeum et quaedam tormenta virgarum obiisse nihilque confessam neque conversam fuisse, et instanter requireretur ut in eius ecclesiam sepulturam consentiret, responsum distulit in crastinum. Quo die occurrente canonicos graduatos suo concilio addictos convocavit et auditis informationibus super infamia prefatae Godelaevae indictae captivae, auditus etiam quatuor medicis et chirurgis, qui ea de causa venerant ad domum Reverendissimi Domini attestantibus quod ei demon nihil violentiae intulisset, audito etiam eius prefato pastore quod singulis annis et nominatim in festo Paschae preterito ecclesiae praeceptis obedivisset, consensit ut noctu sepeliretur in loco sacro sine pulsu et pompa et ut non fierent exsequiae solemnes sed earum loco celebrarentur privatae missae fierentque elemosinae pro refrigerio eiusdem. De prefatorum duorum consilio et unanimi assensu. Et licet de maleficio convicta non fuerit, constat tamen eam vehementer suspectam fuisse.

DRUKWERK VAN PIETER ZOETAERT EN WILLEM DE NEVE. EEN KLEINE AANVULLING UIT EEN BRUSSELS HANDSCHRIFT

N. GEIRNAERT^o

In zijn belangrijke reeks artikelen over Brugse drukkers heeft A. Schouteet nu zowel aan Pieter Zoetaert (15..-1610) als aan diens opvolger Willem de Neve (1610-1663) een bijdrage gewijd¹. Telkens liet hij zijn artikelen vergezellen van een lijst van de hem bekende werken uit het atelier van deze drukkers. Op die manier is al heel wat materiaal bijeengebracht voor wat ooit een Brugse bibliografie zou kunnen worden. De auteur is er zich echter steeds van bewust dat zijn opgaven onvolledig zijn. Van Pieter Zoetaert vermeldt hij verscheidene drukken die hem slechts uit secundaire bronnen of literatuur bekend zijn². In zijn studie over Willem de Neve doet hij zelfs een oproep tot verder onderzoek. Tevens voert hij aan dat het onderzoek belemmerd wordt door het ontbreken van indices op drukkersnamen in de meeste bibliotheken³. O.i. wordt bibliografisch onderzoek naar oude drukken ook nog belemmerd door het feit dat

^o Drs. geschiedenis ; archivaris ; Lindenstraat 11, 8020 Oostkamp.

1. A. SCHOUTEET, *Documenten betreffende Brugse drukkers. Pieter Zoetaert (15..-1610)*, in : *Hand. Gen. Gesch. «Société d'Emulation» te Brugge, CXIV (1977)*, p. 155 - 161 ; ID., *Documenten betreffende Brugse drukkers. Willem de Neve (1610-1663)*, in *ibid.*, CXXI (1984), p. 221 - 264. Vgl. thans ook A. SCHOUTEET, art. *Zoetaert (Soetaert), Pieter*, in : *Nat. Biogr. Woordenb.*, XI, 1985, kol. 867-870.

2. ID., *Documenten... Pieter Zoetaert*, p. 159-161, nrs. 1, 3, 4, 7, 8, 11. Voor het nr. 11, *Het Prieel der Gheestelijke Melodie*, door Zoetaert in 1609 gedrukt, zie thans B. VANDENBUSSCHE, *Onderwijs en armenzorg*, in : M. CLOET, m.m.v. B. JANSSENS DE BISTHOVEN en R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Brugge (1559-1984)*, Brugge, 1984, p. 148-149, met afbeelding titelpag., vermelding bewaarde ex., bespreking van inhoud en belang van het werk.

3. SCHOUTEET, *Documenten... Willem de Neve*, p. 226.

de studie van de boekdrukkunst en de handschriftenkunde thans enigszins uit elkaar zijn gegroeid. Specialisten op het gebied van de geschiedenis van de boekdrukkunst zoeken zelden naar gegevens in handschriftencatalogi. Toch is het algemeen bekend dat handschriften en drukken nog tot ver na de opkomst van de boekdrukkunst samen werden ingebonden.

Op die manier ontstond ook de verzamelcodex die thans bewaard wordt in BRUSSEL, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK ALBERT I, Hs. 8582-85. Het betreft een 17de-eeuwse papieren codex die afkomstig is uit de oude bibliotheek van de Bollandisten in Antwerpen. Het verzamelhandschrift, bewaard in de reeks «Collectanea Bollandiana», bevat o.m. twee brieven vanuit het Brugse jezuïetenklooster gericht aan pater Heribert Rosweyde († 1629), de voorloper van het eigenlijke genootschap der Bollandisten, zodat men mag aannemen dat het boekdeel door of in opdracht van Rosweyde is ingebonden⁴. Dit laatste is nog waarschijnlijker wanneer men rekening houdt met de datering van de opgenomen drukken, waarover straks meer.

Naast de hierboven vermelde brieven bevat de codex nog andere *Brugensia*. De eerste tekst van het handschrift is een kopie van de echtheidsoorkonde van de relik van de H. Basilius, bewaard in Brugge, 30 mei 1463. De tekst van deze oorkonde werd in 1973 bestudeerd en naar het origineel gepubliceerd door B. Janssens de Bisthoven⁵. De bladen waarop deze oorkonde is gekopieerd werden als ff. 2-3 en 6 gefolieerd. Daartussen, genummerd 4 en 5, bevindt zich een gevouwen bedrukt vel. Volgens het model van A. Schouteet kan het als volgt worden beschreven :

Hic potest intelligi qualiter et per quem Sanguis Domini nostri Jesu Christi a transmarinis partibus ad hanc civitatem fuit translatus, et in ecclesia sancti Basili collocatus.

Brugis Flandrorum excudebat Petrus Soetaert e regione domus Senatoriae, Anno à nato Christo M.DC.VIII.

In plano — gedrukt affiche, bestemd voor de verspreiding van de verering van het H. Bloed.

4. De beschrijving van de codex werd reeds gepubliceerd door J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, V : *Histoire-Hagiographie*, Brussel, 1905, p. 477-478, nr. 3475.

5. B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De relikwie van de H. Basilius de Grote*, in : *Album Albert Schouteet*, Brugge, 1973, p. 93-99 (ed. p. 98-99).

Het door Zoetaert gedrukte stuk bevat inderdaad de traditionele voorstelling van de legende van het H. Bloed zoals die tot op de huidige dag, de kritische studie van dom N. Huyghebaert ten spijt, in folders en brochures wordt verspreid⁶. Dat dergelijke propaganda-folders voor het H. Bloed ook in de volkstaal al in de 17de eeuw in gedrukte vorm werden verspreid, was reeds bekend⁷.

Voor de geschiedenis van het drukkersatelier van Pieter Zoetaert zij nog de aandacht gevestigd op het volgende. Het stuk dateert uit 1608 en moet dus in Schouteets lijst tussen de nrs. 7 en 8 worden geplaatst. Opmerkelijk is de aanduiding van de plaats waar Zoetaerts atelier gevestigd is: «e regione domus Senatoriae», wat we met «de omgeving van het raadhuis» kunnen vertalen. Het is best mogelijk dat deze nogal gekunstelde omschrijving van de Burg, waar Zoetaerts atelier zich bevond, van de opsteller van de gedrukte tekst afkomstig is.

O.m. uit de twee belangrijkste publikaties van Pieter Zoetaert blijkt dat hij zeer goede commerciële banden onderhield met de Brugse jezuiten. Beide werken waren opdrachten van deze zeer dynamische kloostergemeenschap. Het door Zoetaert in 1605 gedrukte *Iudicium panegyricum Quadrimembris pop. Flandriae* bevat de tekst van een Latijns dispuut dat in dat jaar werd opgesteld en naar voren gebracht door de leerlingen van het Brugse jezuitencollege onder leiding van hun leraren⁸. Uit dit stuk, dat reeds uitvoerig werd bestudeerd, blijkt o.m. de belangstelling voor de middeleeuwen in het onderwijs van de Brugse jezuiten. De titelpagina van het stuk is voorzien van het IHS-monogram, binnen vier concentrische kringen,

6. Bv. C. VLAEMYNCK, *Hoe in troebele tijden de relikwie van het Heilig Bloed te Brugge verborgen werd*, Brugge, 1984 ; zie daarover A. VANDEWALLE, *Gedenksteden van het H. Bloed*, in : *Het Brugs Ommeland*, XXIV (1984), p. 227.

7. N. HUYGHEBAERT, *Een zonderling paneel in Kortrijk*, in : *Biekorf*, LXXVIII (1978), p. 76-77, waar ook het verband gelegd wordt met de brochures uit onze eeuw, die geen enkele legende willen prijsgeven.

8. Het stuk kreeg in Schouteets inventaris het nr. 5. Voor een uitvoerige beschrijving met bespreking van inhoud en cultuurhistorische situering van dit werk zie A. VIAENE, *Het debat over Vlaanderens roem in het jezuitencollege te Brugge, 1605*, in : *Biekorf*, LX (1959), p. 161-170, en J. ANDRIESEN, *Belangstelling voor de middeleeuwen in het humanistisch onderwijs der XVIIe eeuw*, in : *Hand. Kon. Zuidned. Mij voor Taal- en letterkunde en Geschiedenis*, XIII (1959), p. 5 - 22, zie ook : A. DEWITTE, *Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de middeleeuwen*, in : *Hand. Gen. Gesch. «Société d'Emulation» te Brugge*, CIV (1972), p. 164 en 205-206.

met allerlei versieringsmotieven en omkaderd door een vierkante lijst met een engelkopje in elke hoek. Dit monogram verwijst naar de jezuïetenorde⁹. Hetzelfde monogram komt ook voor op Zoetaerts *Het Prieel der Gheestelijke Melodie* dat eveneens in opdracht van de jezuïeten werd gedrukt¹⁰. Pieter Zoetaert heeft dus als drukker een rol gespeeld in de contrareformatorische activiteit van de Brugse jezuïeten.

A. Schouteet heeft al vermeld dat Willem de Neve bij zijn overname van de zaak van Pieter Zoetaert het eigenlijke drukkersgereedschap, zoals persen, letters, versierde initialen en andere ornamenten heeft overgenomen¹¹. Dit wordt bevestigd door de hier te bespreken druk uit het hierboven vermelde Brusselse handschrift. Op de f. 66-69 van hs. K.B. 8582-85 bevindt zich inderdaad een zo goed als onbekende druk van De Neve die we, nog steeds volgens het model van Schouteet, als volgt beschrijven :

Haema-Christias oft Tragicomedie, van het H. Bloet ons Heren Jesu Christi. Hoe het selve ghegheven is vanden Machtigen Coninc van Hierusalem Balduinus, aen den Hooch-gheboren Grave van Vlaenderen Theodericus van Alsatien die dat vvt het H. Lant gebrocht heeft ende ghestelt in de stad van Brugge in Vlaenderen anno ons Heeren 1148. Sal vertoocht worden al hier door de Joncheyt van de Patres der Societeyt Jesu anno 1611 den 4 Mey. Tot Brugge. By Guiliam de Neef op den Burcht.

In 4°, 8 ongen. blz.

Het titelblad van deze druk vertoont het door Zoetaert al gebruikte jezuïetenembleem. Dit ornament behoorde dus blijkbaar tot het door De Neve overgenomen drukkersgerei. Het verwijst naar De Neves opdrachtgevers, de Brugse jezuïeten, voor wie ook Zoetaert al enkele belangrijke opdrachten had uitgevoerd. De Brugse jezuïeten bleven dus vertrouwen in hetzelfde atelier, ook na de wisseling van bedrijfsleider. In Brugge hadden ze op dat moment geen andere keus, maar ze konden net zo goed hun drukwerk in een andere stad laten uitvoeren. De Neve heeft dus ook de commerciële relaties van zijn voorganger behouden.

9. ANDRIESEN, *o.c.*, p. 8.

10. VANDENBUSSCHE, *o.c.*, p. 148. Ook de nrs. 8 en 9 van Schouteets inventaris zijn opdrachten van de Brugse jezuïeten (cf. SCHOUTEET, *Documenten... Pieter Zoetaert*, p. 160).

11. SCHOUTEET, *Documenten... Willem de Neve*, p. 226.

Het te Brussel bewaarde drukje is ook nog van belang omdat het stuk, blijkens de lijst van Schouteet, het oudste bewaarde werk van De Neve is. Volgens de datering van *Haema-Christias* is het werkje gedrukt voor 4 mei 1611. Het werd waarschijnlijk vooral verspreid op H. Bloeddag, 3 mei, van het jaar 1611. Het nr. 1 in Schouteets inventaris, eveneens uit 1611, dateert ten vroegste van begin augustus 1611. Dit betekent nog niet dat *Haema-Christias* met zekerheid als De Neves eerste werk kan worden beschouwd. De Brugse stadsrekeningen over het boekjaar sept. 1610 - sept. 1611 vermelden nog een druk van 100 plakkatens betreffende de Brugse markt¹². Een exemplaar daarvan is nog niet opgedoken, maar het werk dateert waarschijnlijk van iets voor *Haema-Christias*.

Zoals uitvoerig vermeld op de titelpagina, is *Haema-Christias* een historische evocatie in verband met de Brugse H. Bloedrelikwie, opgevoerd door de leerlingen van het Brugse jezuïetencollege op 4 mei 1611, daags na H. Bloeddag. Het werk is in het Nederlands gesteld en is eigenlijk een «programmabrochure». Het beschrijft beknopt elk tafereel van het stuk. We vermoeden dat het stuk ook in het Nederlands is opgevoerd, hoewel daarover geen zekerheid bestaat. *Haema-Christias* is ingedeeld in drie bedrijven («vertooch» genoemd), waarin tijdens verscheidene tafereelen («uutganc» genoemd) de traditionele gesschiedenis van het H. Bloed wordt uitgebeeld. J. Andriessen heeft al opgemerkt dat ook dit toneelstuk een uiting is van de belangstelling voor de middeleeuwen in het onderwijs van de Brugse jezuïeten¹³. Het stuk is verder ook nog vermeld in het repertorium van het jezuïetentoneel van Van den Boogerd¹⁴. Geen enkele auteur heeft echter aandacht besteed aan de uiterlijke vorm van het werk¹⁵. In de geschiedenis van de drukkunst bleef het onvermeld, hoewel het omwille van de datering en de inhoud niet zonder belang is. Ook in de geschiedschrijving over het onderwijs te Brugge is *Haema-Christias* onbekend gebleven.

12. *Ibid.*, p. 221 en 250.

13. ANDRIESSEN, *o.c.*, p. 7.

14. L. VAN DEN BOOGERD, *Het jezuïetendrama in de Nederlanden*, Groningen, 1961, p. 237.

15. VAN DEN BOOGERD, *o.c.*, p. 237, verwijst weliswaar naar het Brusselse hs., maar heeft nagelaten te vermelden dat het om een druk gaat.

Als besluit kan worden gesteld dat Zoetaert en De Neve als drukkers hebben meegewerkt aan de verspreiding van de ideeën van de contrareformatie in en rond Brugge. Reliekenverering speelde daarin een belangrijke rol, en ook de Brugse jezuiten hebben bijgedragen tot de versteviging van de H. Bloedverering te Brugge. Zowel Zoetaert als De Neve hebben teksten i.v.m. het H. Bloed gedrukt. Van Zoetaert was al bekend dat hij goede contacten onderhield met de Brugse jezuiten. Zijn opvolger Willem de Neve kon daarvan profiteren en werkte eveneens voor deze opdrachtgevers. Een laatste opmerking is van methodologische aard : bij het onderzoek naar oude drukken moeten ook handschriftencollecties en -catalogi worden betrokken.

EEN OPMERKELIJK ONDERWIJSINITIATIEF, BRUGGE 1777

A. DEWITTE^o

De bekommernis van de gevolmachtigd minister Starhemberg t.a.v. de afschaffing te Brugge van de Engelse Jezuïetenschool (1762-75) werd reeds op een andere plaats in dit tijdschrift bestudeerd¹. De Brugse Stadsbibliotheek blijkt echter in een pakket recente aanwinsten (Hs. 650, nr. 19) een blijkbaar onbekend gebleven drukwerk te bezitten, gedateerd 24 mei 1777, dat als de directe aanloop kan worden beschouwd naar het Theresiaans college te Brugge.

In dit drukwerk, 4 pag. groot, *Typis Viduae F. Beernaerts*², stellen de vicarissen-generaal, sede vacante (Felix Branart was wel reeds benoemd doch de inbezitneming gebeurde pas op 8 aug.), zelf het plan De Starhemberg voor. Dit bestond hieruit dat in alle hoofdplaatsen van het rijk, dus ook te Brugge, nieuwe gymnasia moesten worden opgericht om zowel de studie van de verschillende wetenschappen als de taal-bekwaamheid van de jeugd aan te scherpen, uiteraard samen met hun opleiding tot fatsoenlijke burgers. De Starhemberg wil dat via publiek opgehangen 'placcaeten' de bevolking over dit initiatief wordt geïnformeerd — om de gehele opzet te versnellen — en dat kandidaten (*operarii*) die voldoende erudiet zijn, voldoende zuiver in de leer, voldoende geschikt om de jonge

^o Lic. geschiedenis ; St.-Sebastiaansstraat 9, 8202 Varsenare.

1. R. CLEMENT, *Mgr. Caimo en de afschaffing van de Engelse SJ-colleges in Brugge in 1773* in *HEmul*. CX1 (1974), p. 14 e.v.

Heel zonderling levert M. DE VROEDE in *Ontwikkeling van de Onderwijsstructuur in de Zuid. Nederlanden*, p. 41-71 van *Onderwijs en Opvoeding in de 18e eeuw*, APA 1983, voor Brugge geen gegevens.

2. Ditzelfde drukwerk doch 1 p. in folio komt ook voor in A. Bisd. Brg., Handelingen Vicariaat B68, ingekleefd tussen de pag. 292-293. Met dank aan Kan. B. Janssens de Bisthoven voor deze informatie.

geesten te begeesteren zouden worden gezocht, laat ze geestelijke of leek zijn, tot heil van de gehele christelijke republiek.

De brief vervolgt met een oproep rr. tot de kandidaten, dat wie meent dat hij voldoende kwaliteiten bezit, zichzelf zou aanbieden, zijn talent niet langer onder de korenmaat zou bergen, doch onder het mecenaat van de Keizerin anderen zou meedelen wat hij door eigen studie heeft verworven en dit tot beider 'verrijking'.

Om de emulatie, de wedijver, tussen de kandidaten nog te verhogen worden zowel geestelijken als leken, regulieren, mensen uit de Zuidelijke Nederlanden evengoed als buitenlanders toegelaten ; de kandidaten zullen zelf niet verplicht worden van domicilie te veranderen.

Aan de verantwoordelijken van de bisdommen wordt gevraagd een lijst van geschikte kandidaten aan te leggen.

Zoals bekend zou te Brugge hetzelfde jaar nog op 6 oktober het Theresiaans college zijn deuren openen, naast de Augustijnen op dit ogenblik het enige middelbaar instituut³. Kan de tekst, die wij in bijlage afdrukken, beïnvloed zijn door de ook in 1777 opgerichte *Commission Royale des Etudes*, die toezicht zou houden over alle colleges ? Dat hier de geestelijkheid van het bisdom medewerking wordt gevraagd kon te Brugge duidelijk opnieuw na de dood van bisschop Caimo (1775)⁴.

3. A. DEWITTE, *Middelbare Scholen te Brugge vóór 1834*, - *Biekorf* 1984, p. 218-20.

4. Bij het starten van het koninklijk gymnasium waren op één na alle leraren geestelijken of voormalige geestelijken, afkomstig uit Diest, Nijvel, Antwerpen, Mechelen... : H. PIROTON, *Historique de l'enseignement officiel des humanités à Bruges*, 1937, p. 29-30. Du Faur & Pauwels waren zelfs regulieren.

BIJLAGE

VICARII GENERALES in spiritualibus et temporalibus Episcopatus Brugensis, SEDE VACANTE,
Omnibus has visuris, seu legi auditoris, salutem in Domino.

Per literas suae Celsitudinis Principis de Starhemberg Ministri Plenipotentarii Nobis innotuit, quàm providâ curâ et sollicitudine verè maternâ MAJESTAS SUA CAESAREO-REGIA APOSTOLICA, meliori subditorum suorum bono indesinenter intenta, inter alia ad majorem Orthodoxae Religionis progressum egregia pietatis suae monumenta, benevolam hanc Regii sui beneplaciti dispositionem apertis tabulis declarare dignata fuerit ; scilicet ut ad instruendam in variarum scientiarum studiis, linguarumque peritia Juventutem Belgicam, eamque insimul probis atque ingenuis formandam moribus, in principalioribus Domini sui locis, atque adeò in hac quoque Civitate Brugensi, nova erigantur Gymnasia ; cuius quidem tam lauda (p. 2) bilis Instituti praeliminarem Notam per multiplicata impressi schematis exemplaria ad publicam pervenisse cognitionem non ignoramus ; ast cùm SACRA SUA MAJESTAS, ad desideratam promptamque illius executionem, zelum excitando omnium ac singulorum Ordinum concursum, Episcoporum potissimum, aut, Sede vacante, vices eorum gerentium, curam et religionem confidenter interpellet, ut tales inquirent operarios, qui cum eruditionis sufficientia doctrinae puritatem, illamque juniorum animis instillandi capacitatem, ac ceteras qualitates ad professionem Literariam, rectamque juventutis educationem inprimis requisitas, aptissimè conjunctas habent, ad inchoandum felicibus auspiciis, optatoque successu stabiliter promovendum tantae molis opus, à quo solidam utriusque Status ecclesiastici et civilis felicitatem, atque ità universum Christianae Reipublicae bonum, omnino dependere notorium est. Hinc, Regiae huic voluntati pro muneris nostri debito omnimodâ submissi animi propensione obtemperantes, congruum duximus illam ex parte etiam nostra per to (p. 3) tam hanc Dioecesim reddere manifestam. Quare omnes et singulos, qui confidere possunt sese debitis his qualitatibus esse dotatos, ad comparendum coram Nobis invitamus, monemusque et exhortamur, ut hâc ipsâ occasione, ultrò ipsis tam gratiosè oblatâ, operam suam et industriam paratis animis studeant applicare.

Gratissimum sanè, neque minùs honorificum cuilibet accidere debet ingenui sui talenta, longo forsam labore acquisita, non penes se instructuosa servare, sed ad publicam privatamque utilitatem sub tanta AUGUSTISSIMAE HUIUS MECOENATIS protectione aliis posse communicare, cum magno propriae etiam utilitatis accessu ; dum ultra largam, quam Regiâ munificentia addicit, impensi laboris mercedem, particularia à suis quoque scholaribus recipere poterit gratuitatis emolumenta.

Ad haec, pro excitanda adhuc magis concurrentium aemulatione, nulla excipitur personarum qualitas, in quibus illa reperietur juxta sensum praescriptum probata indoneitas ; undè Laicis aequè ac Ecclesiasticis, sive Secularibus, sive Regularibus, Regnicolis et Exte (p. 4) ris libera datur sese ad hujusmodi munus praesentandi facultas, eò etiam facilius, quòd ad professionis istius exercitium nemo domicilii sui locum mutare aut deserere teneatur. Igitur quoscumque hujus Dioecesis subditos, aspirare desiderantes, libentissimè expectabimus, debitis tamen testimonialibus munitos, ut illorum nomina annotentur cum qualitatibus requisitis, in catalogo desuper formando exprimendis : requirentes nihilominùs reverendos adm. Dominos Christianitatis Decanos, Ordinumque Superiores, ut sese etiam paratos teneant ad similes inscriptiones faciendas respectu illorum, qui ipsos in eundem finem accedere voluerunt, ad nos transmittendas.

Datum Brugis in Vicariatu 24. MAJI 1777.

De Mandato R.R. adm. ac Ampliss. D.D. Vicariorum Praefatorum

F.F. DE WITTE Secret.

MOLENTERMEN TE BRUGGE IN DE 14de EN 15de EEUW

LUC GOEMINNE°

Enkele jaren geleden werd een interessante licentiaatsverhandeling gemaakt over molens te Brugge van het einde van de 13de tot het einde van de 16de eeuw¹. Als materiaal hiervoor heeft de auteur, Sophie Pannier, o.m. gebruik gemaakt van de rekeningen van het Potteriegasthuis van Brugge, die de uitgaven bevatten voor herstelling en onderhoud van de windmolen Ter Speye, eigendom van het gasthuis. Deze rekeningen vangen aan in 1342, maar zijn voor de periode van 1342 tot 1377 niet volledig bewaard. Voor de hier volgende studie werden de verzamelde gegevens benut tot 1490. Ook uit de oudste stadsrekeningen van Brugge werden enkele zeldzame molentermen mee verwerkt.

De oudst gekende molenherstelrekeningen in Nederland zijn deze van Zeeland, beginnend in 1315-1320. Het Corpus Gysseling, met alle Middelnederlandse oorkonden vóór 1300, bevat geen enkele molenherstelrekening. Tot de oudste tot nu toe gekende dergelijke rekeningen behoren deze van Hulst in 1371, Rupelmonde in 1372 en Aalter in 1375. Wat de Potterierekeningen ons bieden is dus in feite de oudste tot op heden gekende molenherstelrekening in Vlaanderen.

Het molenbestand van Brugge

Op het einde van de 13de eeuw telde de stad minstens reeds 9 graanwindmolens, gezien rond het jaar 1299 op de vestingen 9

° Dr. Geneeskunde, secretaris Molenzorg VZW, uitgever Molenecho's, Oeselgemstraat 76, 9780 Zulte.

1. PANNIER S., *De molens te Brugge (einde 13de eeuw - einde 16de eeuw). De molens van het Sint-Janshospitaal en de Potterie*, (Verhandeling Geschiedenis, R.U. Gent), 1980, 128 blz.

nieuwe molenmotes werden opgeworpen. In 1332 kwamen er 3 graanmolens bij. Rond 1350 bedroeg het totaal dus waarschijnlijk 12 staakmolens, terwijl er daarnaast minstens 3 graan-watermolens voorkwamen. Op een bevolking van ruwweg ca. 40.000 inwoners betekende dit één graanmolen voor 2.665 zielen.

In deze cijfers werd echter geen rekening gehouden met de bestaande graanrosmolens waarvan het aantal ons onbekend is gebleven. Er zijn inderdaad zeer weinig gegevens over het rosmolenbestand in de middeleeuwse steden. Vijf rosmolens samen hadden ongeveer een productiecapaciteit gelijk aan die van één graanwindmolen. In landelijke gebieden was de verhouding van het aantal windmolens tot de populatie veel groter, nl. 1 op 500 tot 1 op 1.000. In de steden werden de windmolens echter begaan door twee of meer molenaars, en werd ook meer aan nachtmalen gedaan, zodat de molens per 24 uur meer in werking bleven. Men vindt aldus een kleiner aantal windmolens t.o.v. de stadpopulatie. Er is evenwel over het molenbestand in de steden nog verdere studie vereist.

De gasthuismolen Ter Speye

De windmolen Ter Speye stond op de stadsvesten tussen de Kruispoort en de Dampoort. Zijn bouwjaar is niet bekend. Hij wordt voor het eerst vermeld in 1315 en was toen in het bezit van het St.-Janshospitaal, het oudste gasthuis van Brugge, dat bestond vanaf 1188². In 1342 is hij overgegaan in het bezit van het gasthuis van de Potterie. Dit laatste was opgericht kort voor 1276. In 1396 telde het 7 broeders en 13 zusters³.

Van 1377 tot 1466 behoorde de molen voor de helft aan de Potterie en voor de andere helft aan een particulier. In 1487 schijnt de Potterie haar helft verkocht te hebben aan de huurder en molenaar van de molen. Op het einde van de 16de eeuw bestond de molen nog.

2. MARECHAL G., *Het Sint-Janshospitaal in de eerste eeuwen van zijn bestaan, - 800 jaar Sint-Janshospitaal Brugge, 1188/1976*, Brugge, 1976, p. 41-75 ; MERTENS J., *Het buitenstedelijk bezit van het Sint-Janshospitaal te Brugge, 1188-1976, - Op. cit., p. 84-89* ; RIJCKAERT M., *Het binnenstedelijk bezit van het Sint-Janshospitaal te Brugge tijdens het Ancien Régime, - Op. cit., p. 90-111*.

3. MARECHAL G. *De stichting van het hospitaal van Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie te Brugge, - Annalen van de Belgische Verenigingen voor Hospitaalgeschiedenis, 2, 1964, p. 3-23.*

De molentermen

De molenherstelrekeningen opgetekend door S. Pannier lopen over de jaren 1342 tot 1494, een periode van een goede 150 jaar dus⁴. Voor de studie van de chronologie van de molentermen wordt in het navolgende glossarium het jaartal mee vermeld. Men stelt evenwel vast dat in anderhalve eeuw de gebruikte terminologie weinig evolutie vertoont. Gedurende de Middeleeuwen blijven de meeste molentermen onveranderd bestaan. Vele van deze termen met middeleeuwse oorsprong zijn trouwens nog tot op heden blijven doorleven, zoals bv. buitenreep, graanpees, leie of luie, lichtriem, loopreep, loopstaken, ringhout, roede, scheden, schijfloop, spillen, steenbedde, steenreep, vangreep, windpulm, ijzerreep. In totaal ongeveer 70 van de 125 in het glossarium vermelde termen zijn nog steeds gekend en in mindere of meerdere mate in gebruik bij de huidige Vlaamse vrijwillige windmolenaars. Ongeveer 40 termen zijn volledig in onbruik geraakt en vervangen door een algemeen Nederlandse benaming.

Niettegenstaande deze ruime bekendheid zijn toch niet minder dan 34 molentermen op de 125 niet opgenomen in het Middelnederlands Woordenboek van Verwijs en Verdam, en 33 daarvan evenmin in het Glossarium van Stallaert. Dit toont duidelijk aan hoe onvolledig de meeste lexicografische werken zijn wanneer het vaktermen betreft. Het Glossarium van Stallaert bevat slechts 40 molentermen op de 800 mogelijke onderdelen van een staakmolen !

Alle molentermen die in bijlage volgen waren zeker in gebruik bij de Brugse molenaars en molenmakers. De historische woordgeografie van de molentermen is nog al te weinig het voorwerp geweest van systematische studie. Misschien kan dit Brugs materiaal uit de 14de en 15de eeuw de basis vormen voor een vergelijking met termen in herstelrekeningen van middeleeuwse staakmolens uit andere streken. In elk geval kan nu al worden vastgesteld dat sommige vermelde molentermen uit het oud-Frans of Picardisch zijn afgeleid. Voorbeelden zijn *brackoene*, *brancoen* (steunbalk ; oud-Fr. *bracon* ; Fr.

4. Rekeningen van de Potterie, reg. nr. 89, f° 8-261 (anno 1342-1399) ; reg. nr. 90, f° 4-222 (anno 1400-1424) ; reg. nr. 92, f° 3-192 (anno 1426-1443) ; reg. nr. 94, f° 18-282 (anno 1444-1452) ; reg. nr. 96, f° 1-33 (anno 1453-1459) ; reg. nr. 97, f° 20-45 (anno 1460-1470) ; reg. nr. 99, f° 47-62 (anno 1471-1479) ; reg. 101, f° 21-33 (anno 1480-1490) ; reg. nr. 103, f° 33-34 (anno 1491-1494).

branche) en *palmele* (ijzeren lemmers of schenen op de molenas ; oud-Fr. *palmez de fer*)⁵.

Het eigenlijke glossarium wordt nog voorafgegaan door twee andere bijlagen, de ene betreffende de structuur van de windmolen, de andere betreffende kostprijzen en materialen. In tegenstelling tot wat vastgesteld wordt voor de molentermen, is er een merkbare evolutie in de prijzen m.b.t. de molenbouw. Door de voortdurende munterosie in de Middeleeuwen zijn de prijzen van de molenonderdelen in 1360 moeilijk te vergelijken met de prijzen van 1460. Toch geven we voor bepaalde molenonderdelen de prijzen van opeenvolgende periodes, zonder definitieve conclusies hieraan vast te knopen⁶.

5. GOEMINNE, L., *Middelnederlandse molentermen van Picardische oorsprong* (in voorbereiding).

6. Metrologie :

a. Brugse maten

1 voet = 11 duimen = 27,4 cm.

1 duim = 2,5 cm.

1 el = 70 cm.

b. Gewichten

1 pond = 0,46 kg. in het Brugse Vrije

c. Geldwaarden

1 pond (lb.) = 20 schellingen (s.)

1 schelling = 12 denieren (d.)

1 denier = 2 miten

1 pond groten Vlaams (gr. Vl.) = 12 pond parisis (par.)

BIJLAGEN

Bijlage 1. De structuur van de windmolen in de 14de eeuw

Molenwal

De kunstmatige verhevendheid waarop een staakmolen stond, kreeg in Westelijk Vlaanderen in de middeleeuwen de naam van *meulenwal*. In het zuiden van westelijk Vlaanderen soms ook *motte*, dat een Picardische oorsprong heeft. Elders in Vlaanderen, Brabant en Limburg was de benaming *molenberg*.

De molenwal van de windmolen ter Speye was in 1453 over een zeker omtrek lengte met een stenen muur verstevigd. De muurdikte bedroeg 3 teghelen of 3 stenen. «Een aerbeydere hielp de aerde uten fundamente van den muere scieten up den wal». Verder was de molenberg rondom met struikgewas beplant, om de stabiliteit van de aardemassa te verzekeren : «van 200 hesschen plansoenen, die in een wal ghepoot zijn (1461)».

Opgroeiende bomen werden gesnoeid of gekapt, indien ze de werking van de molen hinderden : «Item omme bomen af te doen doe der moelne te na stonden 24 s. (1398)». De molenwal werd ook bedekt met graszoden : «Costen ghedaen an de meullewal te hoghe ende omme de zoden te stekene te voeren up de wal...» (1460).

De toegang van de molenwal werd afgesloten met horden (vlechtwerk of staketsel) «betaelt van 2 huerden omme den wal mede te bevredene van den beesten» (1461). Het plaatsen van een nieuw houten schutsel of staketsel tegen een deel molenwal aan, wordt in 1445 als volgt omschreven : «Eerst ghecocht up 't Sandt 22 eeken houtte 13 voeten lang sin omme mede te stakarse jeghens den wal ende 4 ankere in den walle ende coste elc sticte 16 s. par. comt 18 lb. 13 s.

De bermen van de molenwal werden als volgt verstevigd : «Item betaelt van 440 voeten in sciplanke omme mede te scheyen den wal tusschen den stakytse ende den wal ende coste elc voet van den planke 12 d. comt 22 lb. par.».

Tenslotte werd de molenwal opnieuw met aarde aangevuld tegen het houten schutsel aan : «Item betaelt Cornelis f. Jans van dat hi de eerde die den molenwal ontghaen was, weder te voeren up 't molenwalle met eenen pipegale, den molewal ghelyc maken na der stakytse. Ende al omme te vullen met eerden daers van node was. (anno 1445).

Wegens plaatsgebrek en omringende gebouwen (?) werd de aarden molenberg gedeeltelijk met een muur en gedeeltelijk met een houten staketsel afgezet.

De omtrek van de molenberg kan niet afgeleid worden uit de teksten. De lengte van de staketselpalen was echter 13 voet of 3,6 meter. Indien deze palen ongeveer 1 meter diep in de grond gedreven waren, kan de molenberg

Molentermen te Brugge in de 14de en 15de eeuw

ongeveer 2,6 meter hoog geweest zijn.

Spijtig genoeg wordt niets gezegd over de eigenlijke ketspalen of kruipalen op de molenberg. Hun aantal blijft ons ook onbekend.

Molenvoet

De molenvoet of kruisgebinte bestond toen nog uit de twee kruisplaten, de staak- en de vier steekbanden.

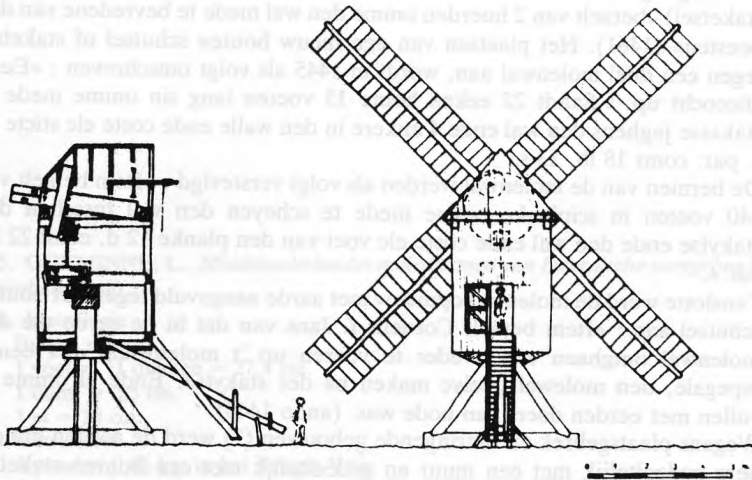
De oudste windmolens hadden nog geen stenen teerlingen onder de kruisplaten. Deze lagen nog rechtstreeks bij middel van blokken op de grond. Deze houten blokken stonden natuurlijk snel aan verwerking en verrotting bloot.

Voor bepaalde werken aan de molenvoet, of het ophogen van de molenwal, kon een staakmolen worden opgevijzeld met blokvijsen, zoals beschreven in 1450 als volgt : «Eerst betaeld Jacob Baert van dat hij de muelne dede rizen 7 daghen met zinen cnape, over den dach 24 s., comt 8 lb. 8 s.

Item betaelt den selven Jacob van zynder vize daer hij de muelne mede op wondt, 2 daghe over den dach 36 s., comt 3 lb. 12 s., par.

Item betaelt van costen ghedaen an den muelnewal omme den verseide wal te hooghene als de muelne gherezen was met herden...».

Ook om nieuwe blokken onder de kruisplaten te plaatsens, wordt de molen opgevijzeld : «van de muellene te risene een voet ende rechte te stellene, 4 nieuwe blocken te legghene, de leugenscoren te stellene» (1472).

Structuur van een Vlaamse staakmolen in de 14de eeuw.

Werkhypothese Luc Goeminne, 1982.

Kleine één- en halfzolder. Kruisplaten rechtstreeks op de grond. Vier steekbanden. Steekstaart zonder kruirad. Gevlucht ongeveer 18 m. Een steenkoppel.

In 1440 wordt er voor het eerst van metselwerk gesproken bij een staakmolen. Werd de molen toen op stenen teerlingen geplaatst? Er is sprake van metsers, metsstenen en kalk voor het voegwerk.

Het oudste ons bekende voorbeeld van het metsen van stenen teerlingen bij een windmolen komt uit Hulst in 1398 en Eeklo in 1454. In 1462 en 1474 komt er een interessante zinsnede voor: «Item betaelt van sciplanken omme 't cruusghebind mede te deckene». Rond en op de schuine steekbanden werd dus toen reeds een houden afdak getimmerd en mogen we reeds spreken van het oudste ons bekende voorbeeld van een zg. gesloten staakmolen. De oudste ons bekende pentekening van een gesloten staakmolen komt voor te Antwerpen in 1557 (Frans Huys. Gezicht op Antwerpen).

Het gevluht

De driedelige structuur van een roede blijkt duidelijk uit de volgende zinsneden: «Item een nieuwe roede in te doene met twee oude lasschen daer up», en verder: «ende een nieuwe pestele met een oude lassche daer up» (1466). Nog op een andere plaats in de rekening: «van een nieuwe pestel in te doene met 2 lasschen en de oude uut te doene» (1470). En nog steeds uit een zinsnede van 1472: «... van den pestel in te doene ende 2 nieuwe lasschen ende al te redene ... ende nog een lasch up den anderen pestel te legghene ende al te reedene, te verhekene, besteit in een taswerc omme 14 lb. 6 s.p.» En in 1473: «... van den pestel in te doene ende d'oude uut te doene en de lasschen te beredene...»

In 1477 worden nogmaals 1 pestel en 2 lassen gekocht. Een las kan ook een gewoon versterkingshout zijn, geslagen tegen een ander onderdeel van de molen. Dit blijkt uit een volgende voorbeeld van 1453: «Van eenen lassche an den steeghere 12 s. 10 d. par.». Dat de lassen echter meestal lange balken waren en geen gewone versterkingsbalkjes, blijkt uit de volgende zinsnede: «... ende een reyse dat wy waren 't Oudelhem (Oedelem) om de lassche te coopen over al betaelt 22 s.». Hout van kleine maten kon men immers gemakkelijk op de markt te Brugge zelf vinden. Vaak werd hout voor herstellingen gehaald op de Vrijdagmarkt, bv. in 1476.

Het intrekken en klaarmaken van een molenroede was een moeilijke en dure aangelegenheid. In 1400 kostte een nieuwe molenroede 10 lb., het intrekken ervan 3 lb. 12 s.

De pestelbalk was door bouten en ijzeren banden aan de las of roede-einde bevestigd. De zomen waren niet van eik, doch van sparhout: «Item betaelt 5 ghezaeghedde sparren omme zomen, te 7 s.p. stic, comt 35 s.p.». Over het aantal scheden en over de lengte van pestels en roede-einden komt geen enkel gegeven in deze herstelnota's voor.

Molenas

De molenas had een diameter van 69 cm. De lengte wordt nergens in de rekeningen vermeld.

Harnas

Het harnas is de aandrijving van de molenstenen. Het omvat het vangwiel en de schijfloop of rondsel (Fr. *Harnais d'engrenage*).

In 1477 worden 2 nieuwe velgestukken van 7 voeten lengte in het vangwiel verwerkt. De diameter van het vangwiel was dus ongeveer 2,4 meter.

Het grootste aantal kammen dat ineens door breuk (?) in het vangwiel vervangen wordt is 18. In 1472 wordt echter aan Arnold de Busere, de molenmaker, 52 kammen en 10 spillen betaald. Hieruit blijkt dus met grote waarschijnlijkheid dat het vangwiel 52 kammen telde en de schijfloop of rondsel 10 staven. De molen had dus een redelijk grote overbrengingsverhouding van 1 tot 5. Bij middeleeuwse windmolens was deze vermoedelijk vaak lager, tussen 1 op 4 en 1 op 5.

Wanneer een schijfloop versleten was, werd het soms omgekeerd om de kammen van het vangwiel op een andere plaats op de spillen te laten inwerken : «van 1 scivellope te wendene, 6 s.» (1408).

Het vorkijzer

Het grootijzer of vorkijzer had in 1475 een gewicht van 247 pond (114 kg.) en kostte 21 lb. 14 s. par. Vlaamse vorkijzers waren volledig in ijzer, met bovenaan hierop het rondsel. Voor het uittrekken van het vorkijzer was een ijzerreep met een gescheer of katrol nodig.

De molenstenen

De oorsprong en diameter worden niet aangegeven in de tekst. In 1474 wordt een oude molensteen aangekocht voor 39 lb. 12 s. Hij was 13 duimen (32 cm.) dik. Dit laat toch een steen van minstens 160 cm. diameter vermoeden.

Bijlage 2. Kostprijzen en materialen m.b.t. molenbouw

Kostprijs en onderhoudslast van de Brugse windmolen

Door de verkoop van de helft van deze windmolen in 1487 verneemt men de prijs van een dergelijke staakmolen in de 15de eeuw, nl. 672 ponden par. of 56 ponden gr. VI.

Uit de rekeningen blijkt niet dat aan de molen enig onheil door brand of storm is geschied. Het valt wel op dat herhaalde herstellingen nodig waren aan het vorkijzer dat de molensteen aandrijft en het hekwerk van het gevluucht. Nieuwe molenstenen waren zeer duur : 19 lb. 16 s. in 1420.

Het plaatsen en klaarmaken van het steenkoppel was ook een dure karwei : 4 lb. 15 s. in hetzelfde jaar.

Molenstenen werden meestal gekocht te Brugge zelf. Evenwel werd in 1464 een nieuwe looper gekocht te Dordrecht. De kostprijs was 48 pond par. De oorsprong van de molenstenen en de aanvoer blijven ons spijtig genoeg volledig onbekend.

Prijzen van de molenonderdelen (de prijzen volgen na de jaartallen)

1. *Asse* : 1390, 6 lb. 2 s. ; 1402, 13 lb. 9 s.
2. *Bandenagle* : 1402, 125 voor 2 s. 2 d.
3. *Barde* : 1408, 1 voor 4 s.
4. *Busse* : 1398 en 1416, 2 s.
5. *Groote yser* (vorkijzer) : 1475, 21 lb. 14 s. par.
6. *Hecnagle* : 1402, 500 voor 7 s. 6 d.
7. *Camme* : 1406, 1 voor 1 s. ; 1427, 1 voor 2 s.
8. *Lasch* (roede-einde) : 1406, 2 voor 8 lb. 8 s. p.
9. *Lasch* (versterkingsstuk) : 1395, 9 s. ; 1408, 10 s. ; 1426, 12 s.
10. *Molensteen* : 1342, 6 lb. 12 s. ; 1377, 8 lb. 8 s. ; 1398, 19 lb. 8 s.
11. *Pestele* : 1472, 7 lb. 4 s. par. ; 1477, 9 lb. 12 s. par.
12. *Roede* (pestel met 2 roede-einden) : 1378, 12 lb. ; 1395, 11 lb. 14 s. ; 1408, 12 lb.
13. *Sacreep* : 1406, 4 s.
14. *Sceeden* : 1342, 25 voor 4 s. 6 d. ; 1387, 25 voor 6 s. ; 1400, 25 voor 6 s. ; 25 voor 12 s. ; 1421, 25 voor 12 s. ; 1440, 25 voor 12 s. par.
15. *Siveloeop* : 1407, 14 s. ; 1424, 3 lb.
16. *Tienvoethout* : 1392, 1 voor 1 s. ; 1411, 1 voor 2 s. ; 1425, 1 voor 4 s.
17. *Vanghewiel* : 1392, 21 lb. ; 1475, 21 lb. 14 s. par.

Houtsoorten, grondstoffen en materialen

- *Barde* : (1378) planken. *Rauwe barde* : ongeschaafde planken.
- *Brackoene stic* : balk, steunbalk (van 2 *brackoene sticte* 5 s., in 1437).
- *Ekinhouts* : eikenbalken (in 1387, 1 voor 1 lb.).
- *Ekine planken* : eiken planken (in 1395, 3 ekine planken in den vloer).
- *Groys* : steengruis. (van 2 *scepen groys te bringhene an den moelnewal* 4 s., 6 d., anno 1400).
- *Camhoute* : (1344) hout om kammen voor het vangwiel te vervaardigen.
- *Kepers* : kleine balken (in 1400, 1 voor 3 s.).
- *Kerkspar* : sparhout (in 1392, 1 keercspar ter zomen 9 s.).
- *Korste* : planken.
- *Lood ter molen* : (1344, 13 s.).
- *Middelhoute* : Verbindingsbalkjes (in 1448, 2 voor 8 s.).
- *Sciplank* : scheepsplank, grote eiken plank (in 1394, *sciplanken den moelnewal mede te statbomene* 27 s.).
- *Scouplanken* : schouderplanken ? Steunplanken ? Palissade hout ? Scoubert ? (2 *die verbesicht waren ten muellen walle als den wal ghehooghet was omme de aerde den wal mede voorene*, anno 1461).
- *Stansoene stic* : Schoorhout, steunpaal, stut (Oud Frans *étançon*, Latijn : *stare*. Vgl. *Brackoene*) (van 2 *stansoene sticte* 8 s., anno 1437).
- *Tienvouthoute* : 1379, planken van 3 meter lengte.
- *Wilghestic int wiel* : (1465) wilgenhout.
- *Yserwerck* : (1385, *yserwerck die an die moelne ghinc*).

Bijlage 3. Glossarium van middelnederlandse molentermen

1. *Asbanden* : ronde ijzeren verstevigingsbanden rond de molenas.
«omme 2 banden an den asse 8 voeten lanc 12 s. 6 d.» (1402). Deze banden hadden een lengte van 2,19 m.
De molenas had hier dus een diameter van 69 cm.
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
2. *Asse* : As, molenas. Zware horizontale eikenhouten boom van 60-70 cm diameter.
«van 1 nieuwe asse 7 lb. 4 s.» (1389).
Doorheen de assekop steekt het gevluht. Op de molenas zit ook het vangwiel, dat de molenstenen aandrijft.
3. *Bac* : meelbak onderaan de meelgoot. Aan de meelbak wordt de zak aangehaakt om het meel op te vangen.
«den bac der 't meel in valt» (1454).
Niet in molentechnische betekenis in het MNL woordenboek van Verwijs en Verdam.
4. *Bande* : hier ronde of vierkante ijzeren banden. Deze kunnen geslagen zijn rond de molenas, maalstenen of rond de pestel en roede-einden, om deze stevig tegen elkaar aan te klemmen.
«omme yserine bande 37 s.» (1389).
«omme yserine bande an die roede 19 s.» (1379).
«van eenen dobbelen bande 12 voeten lanc» (1447). Dit zijn ijzeren banden van 3,29 m lengte en een diameter van 104 cm. Hun functie is ons niet duidelijk.
«een band van 8 voeten» (1462). Lengte 219 meter. Diameter 70 cm. Asband rond de molenas.
«van 2 platte banden lang 7 1/2 voeten 't stic 2 s.p. ... ooc gheoorbort was in de voorseiden asse» (1480). Lengte 2 meter. Diameter 64 cm. Asband rond de molenas.
5. *Banden* : hier houten steekbanden in het gebint of molenvoet.
«van twee banden lanc 26 voeten» (1447). (Lengte 7,12 m).
«van eenen houte ghecocht up 't Sant omme de banden af te doen saghene 40 s. par.» (1464).
De steekbanden waren nooit 7,12 meter lang. We vragen ons af, of hier geen kruisplaten van 7 meter bedoeld zijn? Ofwel gaat het over 2 steekbanden van elk 3,5 meter lang?
6. *Bandenaghele* : bandennagel. Grote nagels met brede platte kop om de ijzeren banden op de molenas vast te slaan.
«omme 500 bandenaglen ende andre grote naglen 20 s.» (1392).
«omme 100 bandenaglen 2 s.» (1398).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.

7. *Bladen* : letterlijk bladeren. Hier houten schaliën op de molenkap.
«omme 8 coppelen bladen 12 s.» (1402).
«van keperhoute ende van bladeren de muelne boven mede te verlukene 3 lb. 16 s.» (1416).
«van 60 coppelen bladen om de muelne mede te veurstene over elke coppele 8 s. par.» (1477).
«van 24 blaren omme de muelne te verlukene te 4 s. p. 't stic» (1482).
Niet als bouwterm bij Verwijs en Verdam.
8. *Blocyser* : 1470. Wellicht blokvijs om de molen omhoog te vijzelen, om werken aan de molenvoet of molenberg uit voeren. Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
9. *Bout* : zware scheersbouten of spiebouten. Soms lange ijzeren trekstaven.
«omme 1 nieuwen yserinen bout van 8 voeten 6 s.» (1392).
Lengte 2,2 meter.
«omme 3 yserine bouten metten sloven 6 s. 5 d.» (1392).
«van een bout slutende met enen sceerse van 7 voeten» (1466). Lengte 1,9 meter.
«van eenen dobbelen bout ant meeste hende van den hasse van 8 voeten» (1466). Lengte 2,2 meter. Betekenis onduidelijk. Ongebruikelijk grote lengte.
10. *Brugghe* : pasbrug. Horizontale eiken balk, beweegbaar scharnierend rond één punt, onder de liggende steen. Hierop steunt de spil of onderijzer. Door het omhoog of omlaag brengen van de pasbrug kan de afstand tussen de stenen geregeld worden.
«omme 1 brugghe in die molne» (1379).
11. *Bueghel* : ijzeren beugel, ijzeren band. Soms synoniem met windband, windeling, enz...
«van ene bueghel 6 s.» (1418 en 1442).
12. *Bus* : bosse, busse. Lagering. Houten ronde koker in het midden van de ligger of onderste molensteen. In de bosse draait de spil of onderijzer. De bosse verhindert het doorglijden van het graan onder de molenstenen.
«omme 1 bus die in den steen ghedaen was 2 s.» (1384).
13. *Buten reep* : buitenreep, luireep buiten aan de staartzijde van de molen, om graanzakken omhoog te trekken. «van eenen buten reep 12 s. 6 d.» (1441).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
14. *Gote* : meelgoot, houten vierkante koker, waardoor het meel van tussen de maalstenen naar beneden glijdt om in de zakken te worden opgevangen. «gote» (1472).

15. *Graanpeeze* : graanpees. Dunne koord die aan de schoen of schuddebak vastligt om het afglijden van het graan te regelen.
«van eenen graenpeese 2 s.» (1448).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
16. *Grote nagle* : zeer grote nagels. Eerder zware lange scheersbouten.
«grote naglen» (1402).
17. *Grote wiel* : vangwiel, groot wiel. Kamwiel rond de molenas. De kammen van het vangwiel drijven het rondsel aan dat met het klauwijzer de lopende steen doet draaien.
«grote wiel» (1468).
18. *Grote yser* : staakijzer, klauwijzer, groot ijzer, vorkijzer. Het rondsel zit hierop bovenaan. De klauw onderaan doet de looper draaien bij middel van de rij.
«omme 't grote yser te vermakene» (1379).
«van den groten ysere te vermakene 24 s.» (1392).
«van den grote yser in de muellen te verlegghene» (1473).
19. *Calf* : kalf. Dwarsbalk, dwarslijst. Korte horizontale dwarsbalk tussen de lange berriebalken, waarin een ronde uitholling gekapt is, die tegen de hals van de staak snoert.
«een nieuw calf in te doene» (1472).
20. *Cammen* : hier kammen van het vangwiel.
«omme cammen, omme spillen 3 lb. 2 s.» (1378).
Oudste MNL vermelding Aaigem (Gent) anno 1173.
21. *Kiste* : steenkuij, steenkist.
«eener kiste daer de steen in drayt 47 s. par.» (1408 en 1454).
22. *Clauwe* : klauw. Onderste vorkvormig uiteinde van het staakijzer, dat de lopende steen aandrijft.
«den hals verstaelt en 't grote yser te vermaekene in de clauwe 3 lb. 18 s. 9 d.» (1437).
«van den grote ysere ende die clauwe te vermakene 42 s.» (1442).
23. *Cleene nagle* : kleine nagels. Niet nader verklaard in de tekst. «cleene nagle» (1402).
24. *Cleen wiel* : 1473. Rondsel, schijfloop, spillegeloop, spiraal. Het groot wiel (vangwiel) drijft het klein wiel (rondsel) aan, dat bij middel van het klauwijzer de lopende molensteen doet draaien. Zie *Sciveloep*.
25. *Cleen yser* : klein ijzer, onderijzer, kleine spil, peerijzer.
«omme den hals van den clenen ysere te vermakene 3 lb.» (1424).
«cleen yser verstaelt 10 s.» (1438).
26. *Korste* : *corste*, plank.
«omme ene korste boven an die roede gheleit 6 s.» (1416).
«van eene kuerste 8 s.» (1427).

27. *Crammen* : krammen, U-vormige zware nagels.
«omme yserine crammen 2 s.» (1391).
28. *Cruce banden* : dwarshouten, kruisvormige steekbanden in de wegen of wanden van het molenkot, kruisen, korbelen.
«omme crucebanden 48 s.» (1417).
29. *Cruushout* : *crucehout*, kruisgebinte, kruisplaten ? Letterlijk dwars-hout, onduidelijke betekenis. Zie *cruusgehebint*.
«van 6 daghen te temmerne an de moelneroede ende an 't cruushout 27 s.» (1398).
De lange werkduur besteed aan de 2 bovenvermelde onderdelen, doet ons voorlopig besluiten dat de *cruushouten* synoniem kunnen zijn met de zware kruisplaten van de molenvoet.
30. *Cruusgehebint* : kruisgebinte, kruisplaten, onderdeel van de molenvoet.
«van een nieuwe cruusgehebint in te doene ende de muelne te rysene 4 voete hogher dan se staet» (1460).
«van 50 voeten scipplanken verbesicht an 't crusegehebint mede te verdeckene van der muelne» (1462).
Reeds in 1462 kende men dus de gesloten staakmolen, waarbij op de schuine steekbanden een afdak getimmerd werd. Aldus bekwam men een afgesloten ruimte onder de molenvoet.
31. *Haenbalke* : hanebalk. Hoogste kleine dwarsbalk in de kapstructuur van de molen. Dient tot versterking van de dakstoel.
«Haenbalke» (1477).
32. *Hake* : zware ijzeren haak of kram (gewicht : 3 kg). Onduidelijke betekenis.
«van ene nieuwe hake 2 s.» (1438).
«van 2 haken weghende 14 pond, 't pond te 16 d., comt 9 s. 4d.» (1444).
33. *Hals* : hals van het vorkijzer of onderspil.
«den hals verstaelt» (1408 en 1437).
34. *Hanghelboom* : hangelbomen, hangelhouten, papen, nonnen. Twee evenwijdige rechtstaande stijlen of balken, waarmede de sleepsterd of sleepzool van de buitentrap aan de staart ophangt.
«omme een hanghelboom an de stert... » (1438).
Het woord komt niet voor bij Verwijs en Verdam, en ook niet bij Stallaert.
35. *Hankerkin* : klein ijzeren anker (hier anker van 3 kg).
«van 3 hankerkins verbesicht an de muellen steghere ende wegghen 7 pond 't pond te 12 d. par., comt 7 s. par.» (1460).
36. *Hankernaghele* : nagels om een anker vast te slaan.
(anno 1447 en 1460).

37. *Harnasch* : uitrusting, inrichting, opstelling, gestel, tuig, aandrijfwielen. Hier aandrijfwerk van de maalstenen. Een koppel kamwielen die in elkaar werken, vooral het vangwiel en rondsel (Fr. *harnais d'engrenage*).
«van 1 nieuwen harnasch in te doene 7 lb. 4 s.» (1395).
«van 1 nieuwen harnasch in te doene 3 lb. 18 s.» (1400 en 3 lb. 12 s. in 1406).
«omme 1 nieuwe harnasche in te doene 6 lb. 3 s.» (1418).
Item een new harnasch in de muellen te slane.
«van een new harnas al te vertandene ende van 2 nieu velghesticx der in te legghene van VII voeten lanc» (1477).
38. *Hekken* : hekwerk aan de roeden. Geheel van scheden en zomen. Latwerk.
«van zomen verbesicht an de muelene hekken» (1461).
Niet bij Verwijs en Verdam als molenterm.
39. *Hecnaglen* : heknagels, nagels aan het hekwerk van de roeden.
«hecnaglen» (1395).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
40. *Houp* : hoep, ijzeren hoepel. Hier ijzeren versterkingshoepel rond de steenkuip.
«omme 2 houpen 12 d.» (1392).
«omme 1 houp omme de kiste 5 s. 6 d.» (1408).
41. *Kiste* : hier steenkuip. Houten ronde kist waar de molenstenen in liggen.
Te Hulst in 1371 ook *cupe* genoemd.
42. *Lasch* : las, meestal roede-einde, verlengstuk van de pestel.
«omme 2 lasghe an die roede 28 s.» (1378).
«de roede ende de lasghe... ter muelne te bringhene» (1378).
«omme 2 ekine lassche an die moelne roede 18 s.» (1395).
«omme 1 eekin lasch an die muelneroede 8 s.» (1402).
«2 lasschen an de muelneroede 9 s.» (1406).
«omme 1 nieuwen lassche an die roede 10 s.» (1410).
43. *Lattenaghele* : vermoedelijk synoniem met heknagels en latijzers. Zie aldaar.
«Lattenaghele» (1447). Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
44. *Lede* : trapleuning, hier vermoedelijk leuning aan de buitentrap.
«omme 1 paer leden 2 s.» (1398).
Niet bij Verwijs en Verdam in molentechnische betekenis.
45. *Leeste* : hier vermoedelijk keerstijl. Kleine verticale balk op de windpeluw, naast de hals van de molenas.
«omme 1 leeste 5 s. 3 d.» (1400).

46. *Leie* : lui, luiwerk. Gestel om zakken op te hijsen met de windkracht.
«van 1 newer leie 2 s.» (1387).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
47. *Leughenscoren* : hier okselbanden van de molenvoet, die de molen helpen overeind houden.
«Leughenscoren» (1472).
Niet bij Verwijs en Verdam en ook niet bij Stallaert.
48. *Lighende steen* : ligger, onderste onbeweeglijke molensteen (1454).
49. *Lichtrieme* : 1438. Lichtriem, lichtreep
Touw bovenaan vastgemaakt aan het uiteinde van de lichtvlegel en onderaan verzaard met een gewicht of ijzeren klomp. Met de lichtriem wordt de afstand tussen de molenstenen geregeld.
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
50. *Lippe* : houten klomp op de rechter daklijst, waarop de vangbalk wordt gelegd om de molen in werking te houden. Later werd dit systeem vervangen door een sabelijzer of vanghout.
«ende 't hout van eener newer lippe te leverne» (1453).
51. *Loopreep* : onduidelijke betekenis. Luireep ?
«van eener loopreep» 10 s. 6 d.» (1433).
52. *Loepstaek* : loopstaken, loopschoren. Twee schuin aflopende steunbalken onderaan bevestigd aan de molenstaart. Ze steunen in de grond om de molen in de wind te houden.
«van der cramme an de loopstaek 8 s.» (1432).
«van eener loopstake» (1438).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
53. *Marbelsteen* : marbersteen, baansteen, waarin de hals van de molenas ronddraait.
«van 1 marbelsteen onder den asse te doene 18 s.» (1400).
«van der marbelsteen ende die moertier te verhouwen 10 s.» (1441).
54. *Meysele* : onbekende betekenis. Leesfout voor *Heinsele* ? Haak ?
«een meysele ende een cramme verbesicht an de loopstaek» (1460).
Verwijs en Verdam, alsook Stallaert vermelden het woord niet.
55. *Mitenaghelen* : kleine nagels met de waarde van 1 mite. Vgl. «Mitebroot» (1446).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
56. *Moelnewalle* : molenwal, molenberg, molendam, molenmote.
Molenwal is een Westvlaamse middelnederlandse molenterm : de kunstmatige verhevenheid waarop een staakmolen gebouwd is.
«omme den moelnewalle te makene 24 s.» (1385).
57. *Molensteene* : molensteen.
«molensteene» (1342).

58. *Mortier* : hier pinsteen, waarin het uiteinde van de molenas ronddraait.
«mortier» (1438).
«van der marbelsteen ende die moertier te verhouwen 10 s.» (1441).
59. *Muelnereep* : hier een dikke molenreep. Vermoedelijk de steenreep, misschien ook de kruireep op de molenwal. Doch ook de klauwreep is een zware dikke reep.
«omme enen muelne reep 20 s.» (1425).
«van een nieuwen meulenreepe 54 pond weghende 18 d. par. van den ponde totter 4 s. 12 d. par., maect 40 s. 6 d. par.» (1432).
Een andere molenreep in 1464 woog 54 pond of bijna 25 kg.
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
60. *Muelne yser* : moleniser, groot ijzer ; staakijzer, vorkijzer, klauwijzer. Het rondsel zit hierop aan het boveinde. De klauw onderaan doet de looper draaien bij middel van de rijs. Zie *grote Yser*.
«Muelne yser» (1342).
Verwijs en Verdam, zoals vele anderen, verwarren het meuleniser met de rijs. Zie verder.
61. *Naghele* : zware nagels of zware scheersbouten.
«yserne naghele» (1377, 1379).
«naghelen groot ende clene 18 s.» (1378).
«omme yserinen naglen die an die roede gheslegghen waren 22 s.» (1392).
62. *Palmele* : ijzeren lemmer.
«omme 6 palmele an 't grote wiel 6 s.» (1402).
(oud Fr. en Fr. *palmele*)
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
63. *Panne* : pan, ijzeren spoorpot waarin de pin van het kleine molenijzer draait.
«van der yzeren van der panne te vermakene 36 s.» (1444).
64. *Perse* : persboom, hier vangbalk of vangvlegel in een staakmolen. Deze zware balk spant de vang aan rond het vangwiel om de molen stil te leggen.
«Parsse» (1391).
«omme een nieuwe parsse... 40 s.» (1391).
«omme 1 nieuwe parsse... 16 s.» (1392).
65. *Pestele* : pestele, borsten. Twee zware balken die kruisgewijs door de kop van de molenas steken en waaraan de roede-einden of lassen bevestigd zijn.
«van eenen pestel ende eenen lassche 11 lb. 16 s.» (1447).
«van eenen nieuwe pestele 7 lb. 18 s. par.» (1449).
«van eenen nieuwe pestele 9 lb. 6 s.» (1459).

66. *Pynbalk* : pinnebalk. Zware horizontale dwarsbalk waarop de pinnesteen of mortier ligt, waarin het achtereinde van de molenas draait.
«1 pynbalk in te doene» (1444).
67. *Platen* : hier schenen, ijzeren lemmers longitudinaal op de hals van de molenas genageld, om snelle sleet tegen te gaan.
«omme 4 platen 3 s. 6 d.» (1392).
«omme 24 platen an den asse te doene woughen 109 pond 4 lb. 12 d.» (1402).
«van yserine platen te vermakene» (1418).
«van 30 platen weghende elc 21 pond».
Deze schenen wogen van 2 tot 9 kg.
68. *Platenaglen* : scheennagels, lemmernagels. Zie platen.
«omme L platenaglen an den asse 6 s.» (1402).
«van 25 plate naghele 4 s.» (1444).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
69. *Reep* : één van de molenrepen. Zakreep of vangreep ?
«repen ter moelne» (1379).
«omme 1 nieuwen reep ter moelne 6 s.» (1395).
70. *Rinchout* : rinkhout, ringhout, steenring.
«Rinchout» (1454).
Houten eikenbalk rond de liggende steen. Op het ringhout staat de steenkist.
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
71. *Roede* : geheel van pestel en beide roede-einden of lassen. Men heeft een buiten- en binnenroede. Beide vormen het kruis of gevluucht.
«omme ene muelne roede XII lb.» (1344 en 1378).
72. *Ryne* : rij, soort ijzeren kruis met een centrale opening. De rij zit onderaan in de looper bevestigd en rust op de hals van het klein ijzer of onderspil.
«van den ryne te vermakene 9 s. 6 d.» (1395).
«omme eener nieuwer rine 3 lb. 16 s.» (1437).
De rij, welke ook als heraldisch figuur gebruikt werd, wordt vaak verward met het molenijzer (vorkijzer).
73. *Scaerpinghe* : *scharpelinc*, scherpeling, soort scherpe nagel.
«van 6 scaerpinghe 6 s» (1440).
«omme scarpelinghe den stegher mede te maken 7 s. 8 d.» (1442).
«van 4 pond scaerpinghe 4 s. par.» (1450).
74. *Sceerghewant* : 1465. Scheergewant, schaargewant. Scheergetouw, katrol of geheel van het lichtwerk (pasbrug, lichtijzer, lichtvlegel en lichtriem).
Niet bij Verwijs en Verdam. Stallaert vermeldt alleen *scheergewant* in de betekenis van scheergetouw of katrol.

Molentermen te Brugge in de 14de en 15de eeuw

75. *Scheers* : spie, pin, spil.
Scheersbout. Bout die met een scheers aangespannen wordt.
«van enen boude, een sceers... » (1460).
«scheersen» (1484).
76. *Scildekin* : hier wellicht de waterdeur of windvenster. Luik naast de assekop om werken aan de assekop uit te voeren.
«en 't scildekin boven de asse verlokene» (1454).
Tot nog toe nog onbekende middelnederlandse molenterm.
Zie *wintvenstre*.
77. *Sintel* : ijzeren band rond de molenas, beslag.
«omme sintelen an den asse» (1418).
Tot nog toe onbekende middelnederlandse molenterm. Wellicht synoniem met windeband, hoepel, enz...
78. *Sceden* : 1342. Scheden. Houten dwarslatten doorheen de roedebalk. Hierop worden de overlangse zomen genageld. Scheden en zomen vormen het hekwerk.
79. *Scheepstrappe* : scheepstrap, schipladder (?). Hier binnensteger of binnentrap.
«omme 1 scheepstrappe 12 s.» (1379).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
80. *Sciveloep* : schijfloop, rondsel, spillegeloop, lantaarn. Wiel opgebouwd door 2 ronde houten schijven verbonden met spillen of staven. Het schijfloop wordt aangedreven door het vangwiel en drijft zelf bij middel van het vorkijzer de molensteen aan.
«van den sciveloep te verbindene 6 s.» (1392).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
Later ook katrol, hijstoestel met één of meerder rollen waarop een reep loopt.
81. *Sciven* : schijven. Houten ronde schijven van het schijfloop, waartussen de staven of spillen gevat zitten.
«omme 2 nieuwe sciven 18 s.» (1400).
82. *Slote* : slot, deurslot.
«eene slotte met twee slootelen 22 s. par.» (1446).
83. *Sloven* : metalen band, vastliggend rond een steel of staaf.
«3 yserine bouten metten sloven 6 s. 5 d.» (1392).
Later ook de ijzeren banden zelf die twee balken samen spannen.
Zie Stallaert 3, 322 «sloofijzer, 1502».
84. *Solder* : zolder. Meel- of steenzolder.
«van eeken barderen daer die solder mede vermaect was 26 s. 8 d.» (1440).
85. *Spanghe* : zware U-vormige ijzeren beugel (van ongeveer 2,5 kg).

Soms zware ring, beugel of haak.

«van 2 spanghen weghende 13 pond, 't pond te 16 d. comt 8 s. 8 d.» (1444).

«van een spanghe 2 s.» (1447).

86. *Spillen* : spillen of staven van het rondsel.
 «omme 8 spillen te drayene 4 s.» (1344, 1378).
 «omme 9 nieuwe spillen in 't sciveloop te doene 31 s. 6 d.» (1393).
 «omme 9 spillen 27 s.» (1408).
 «van der spille(n) te vermakene 4 s.» (1420).
 Oudste MNL vermelding : Aaigem (Gent), anno 1173.
87. *Sprincgalghe* : galg om de molensteen op te hijsen (?).
 «van der spille(n) te vermakene 4 s.» (1420).
 «van eenen brackoen omme de sprincgalghe mede de makene 4 s. par.» (1450).
 Een brakoen is een steunbalk (Fr. *appui, support*).
 Stallaert 3, 355, kent enkel *sprincstoc*, in de betekenis van polsstok.
 Verdam 568, geeft voor *sprincgalghe* : sprincgale, werpmachine, katalpult.
 De molentechnische betekenis van springgalg is onzeker.
 We hebben het woord in molenherstelrekeningen nooit eerder ontmoet.
88. *Sprincgalghereep* : zware reep om de molensteen op te hijsen (?).
 Onduidelijke molenterm (?). Zie steenreep.
 «van eene sprincgalghe reep 6 s.» (1448).
89. *Standarde* : molenstaak. Zie ook : Stadsrekeningen Brugge, 1303, f° 50 nr 5.
 «Item van eenen muelenstandarde die was Jans van Dordrecht vercocht... 8 lb.»
90. *Steghere* : buitentrapp van een staakmolen.
 «omme ener nieuwe stegher 6 lb.» (1426).
 «eenen nieuwen stegher te makene» (1444).
91. *Stegherboom* : trapbalk, schalier (1466).
92. *Stegherkin* : hier binnentrapp in een staakmolen.
 «ende een nieuw steegherkin in de muelne te makene» (1448).
93. *Steenbedde* : steenbed, stevige balkenroostering in de meelzolder van de molenstenen.
 Hierop liggen de molenstenen.
 «... 2 houten ... ende 't ander ter steenbedde up te legghen» (1438).
 Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
94. *Steenreep* : zware reep om de molenstenen op te heffen.
 «omme 1 steenreep 48 s.» (1408).
 Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.

95. *Steghertrappen* : treden van de molentrap (1438).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
96. *Strop* : hier ijzeren band rond de achterpin van de molenas, springbeugel, kenewe, kelf.
«omme 1 strop an 't ende van den asse 10 s.» (1402).
97. *Stropkins* : ijzeren roedebanden of windelingen.
«van 2 stropkins ende 2 sceersen verbesicht an de lasschen 6 s. par.» (1462).
98. *Trappe* : (1378). Trede van een molentrap. Zie *steghertrappen*.
99. *Treme* : (1454). Grote graanbak, kaar, tremie, tremoulje.
Niet in molentechnische betekenis bij Verwijs en Verdam. Deze geven enkel de oorspronkelijke betekenis van draagstoel.
100. *Upperste gote* : (1472). Watergoot (?). Ongebruikelijke molenterm.
101. *Uuterrepe* : (1472). Wellicht buitenreep. Buitenluireep om zakken op te hijsen (?).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
Zie buitenreep.
102. *Vanghe* : vang, gebogen houten plank rond het vangwiel, om de molen af te remmen en tot stilstand te brengen.
«van de harnasche te versien ende een nieuwe vanghe in te doene 42 s.» (1437).
«te vanghene» (1465).
103. *Vanghereep* : reep om vanop de meelzolder de vang te bedienen.
«van eenen vanghereep 6 s. par.» (1446).
«van eenen langhen vanghereep 7 s.» (1448).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
104. *Velghestic* : velgstuk (lengte hier : 192 cm).
Vier velgstukken komen overeen met de omtrek van het vangwiel. De diameter ervan bedroeg dus ongeveer 2,4 m.
«velghe sticx der in te legghene van VII voeten lanc» (1477).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
105. *Vierkante* : molenkot, koker van de molen.
«'t vierkante» (1454).
Het woord molenkot hebben we nog niet ontmoet vóór 1500, wel «buke» buik of molenromp.
106. *Voergespan* : voregespan, vanegespan, waaigespan, voorgevel van de molen aan de trapzijde, in tegenstelling tot de windweeg aan de kant van het gevlucht.
«van houtte ... om 't voergespan te makene voorne an 't hogt van der muelne» (1477).

- Verwijs en Verdam geven voor dit woord de andere betekenis van : borstriem van een paard.
De (latere ?) molenterm kreupelgespan duidt op de gebroken dakvorm boven de windweeg, aan de kant van het wiekenkruis.
107. *Vuerst - veurst* : nok van de molenkap (1454 en 1477).
108. *Vleghel* : hier vangbalk, vangvlegel, zware horizontale balk waarmee de vangplank rond het vangwiel aangetrokken wordt.
«van eender newer vleghe in te doene 22 s.» (1450).
«van eener eecken houten an de vlegel 12 s. par.» (1450).
109. *Vlieken* : wellicht hier ijzeren lemmers of schenen op de hals van de molenas.
«omme 5 vlieken anden asse 7 s. 6 d.» (1402).
«van vlieken te vermakene an de asse 8 s.» (1441).
«van 3 vlieken ghemindert ende 2 vlieken ghedeckt» (1466).
Verwijs en Verdam geeft enkel *vlieke* in de betekenis van slagpen, veer, pijl, vlerk, vleugel. Stallaert vermeldt het woord niet.
110. *Vloer* : (1395). Zoldervloer ; vloer van meel- of steenzolder.
111. *Voetkin* : hier ondereinde van de onderspil of peerijzer.
«van 1 yserin voetkine te verstaelene 4 s.» (1413).
112. *Waterlyste* : waterlijsten. De onderste overlangse balken van het molenkot.
«een nieuwe wintpuelme een stic an de waterlyste...» (1466).
Verwijs en Verdam IX, 1822, geeft voor de waterlijst een vage aarzelende verklaring : «timmermansterm, waarschijnlijk een lijst of rand om iets heen, die het water opvangt (?)».
In de 3 gegeven voorbeelden is echter telkens sprake van een uitspringende kraag van gemetselde stenen !
Waterlijst als bouwterm heeft dus een totaal andere betekenis in molentechnische zin.
113. *Weghen* : zijwegen of wanden van het molenkot.
«van houten daer men de weggen of maecte 4 s.» (1447).
114. *Wiel* : groot wiel, vangwiel, kamwiel, kamrad.
«1 nieuwe wiel ende omme datter toe behoert 21 lb.» (1392).
«an 't wiel gewrocht» (1461).
115. *Windas* : winde, lier, haspel. Hier luias, zakwindas om zakken op te hijsen.
«omme 1 hout tenen windasse 10 s. 6 d.» (1392).
Na 1400 hadden staakmolens ook een windas aan de molenstaart om de molens in de wind te kruien (krui-windas met windas-reep).
Zie windas-reep.
116. *Wintasreep* : hier binnenzakreep om zakken op te trekken.

- «omme 1 winthaesreep 2 s. 6 d.» (1391).
«eene windaasreep 14 s. par.»
Vóór 1400 hadden staakmolens nog geen kruis aan het onderende van de staart. De molens werden met mankracht in de wind gestoken (zg. steekstaart).
117. *Windeling* : hier ijzeren band, ijzeren windband (rond een roede, rond de molenas of rond de molenstenen).
«van 1 windeling 8 s.» (1408).
«van windelingen te verniewen» (1416).
«omme 8 voete windelinghe 12 s.» (1425).
«omme een nieuwe windelinghe 7 voeten lang ende coste 9 s. 6 d.» (1439).
«van 28 voeten windelinghe elkder voet te 8 s. comt 14 s. 8 d.» (1441).
«van 6 windelingen 't stic 6 voeten lanc» (1447).
118. *Wintpuelme* : (1418, 1444). Wintpeluwe, windpeluw, windpulm.
Zeer zware dwarsbalk boven de windweeg, waarop de halssteen ligt, waarin de hals van de molenas draait.
Dit belangrijk windmolenonderdeel komt niet eens bij Verwijs en Verdam voor. Ook Stallaert kent het woord niet. Het woord ontbreekt evenzo bij Kiliaan.
119. *Wintvenstre* : windvenster, de luiken of vensters in de windweeg boven de windpulm, nevens de smeerstijlen.
«ende vooren van den wintvenstre up waert» (1477).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
120. *Wintweech* : windweeg, achterweeg, achtergevel van een staakmolen (kant van het gevluht).
«van 2 balken verbesicht in de wintwech» (1464).
Niet vermeld bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert. Ook Kiliaan kent de term niet.
121. *Yserreep* : reep om het groot ijzer of vorkijzer omhoog te trekken, als de molenstenen moeten gescherpt worden.
«omme een yserreep 9 s. 6 d.» (1408).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
122. *Sacreep* : zakreep. Binnen- of buitenzakreep, om zakken omhoog te trekken.
«omme 1 nieuwen sacreep 4 s.» (1400).
«omme 1 sacreep 4 s.» (1421).
«omme enen sacreep 18 s. 6 d.» (1430).
«ene sacreep 10 s.» (1438).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
123. *Zetele* : (1444). Zetel. Houten balkenraam rond de molenstaak, onder de meelzolder. Hiertegen schoren de steekbanden.

124. *Zilatte* : zijlatten. Planken die de zijwegen van het molenkot bedekken.
«eene zylatte te werkene ... en in te doene» (1443).
Niet bij Verwijs en Verdam, noch bij Stallaert.
125. *Zoomen* : zomen. De lange latten die op de scheden genageld zijn,
evenwijdig met de roedebalken.
«omme zoeme ter muelne» (1378).
«van 2 zomen 14 s.» (1439).
«van zomen verbesicht an de muelene hekken» (1461).

Annex 1. Middelnederlandse molentermen in wording

Bepaalde molentermen hadden in de 14de eeuw blijkbaar nog geen vaststaande benaming.

Sommige meervoudige omschrijvingen worden hier als «molentermen in wording» samengevoegd.

1. *Banden an den asse* : asbanden.
2. *Bac der 't meel in valt* : meelbak.
3. *'t bedde daer de steen up legt* : steenbedde.
4. *eene kiste daer de steen in drayt* : steenkist, steenkuip.
5. *Wilghestic int wiel* : velg van het vangwiel.

Annex 2. Handelingen bij molenherstellingen

Hieronder volgen een reeks handelingen of middelnederlandse werkwoorden in molentechnische betekenis samengevoegd. De meeste werkwoorden worden vaak met hetzelfde onderdeel vernoemd.

1. *steene te ghereedene* : klaarmaken, in gereedheid brengen.
2. *steene doen voerne* : molenstenen aanvoeren.
3. *muelne yser te vermakene* : het vorkijzer herstellen.
4. *der moelne te verbindene* : het molenkot herstellen.
5. *een molenroede in doene* : een roede intrekken.
6. *den sciveloop verbindene* : het rondsel herstellen.
7. *yseren banden rechten* : ijzeren banden hersmeden.
8. *den moelnewalle hoghene* : de molenberg ophogen.
9. *den moelnewal statbomene* : de berm van de molenberg verstevigen.
10. *den moelne verlukene* : het molenkot dichtmaken.
11. *an die moelnewal delvene* : delfwerken uitvoeren aan de molenberg.
12. *het grote yser langhen* : het vorkijzer verlengen.
13. *den hals (van het vorkijzer) rondene* : de hals hersmeden.
14. *'t harnasch te rysene* : het aandrijfwerk hoger aanpassen.
15. *een marbelsteen verhouwen* : de baansteen herkappen.
16. *den steen scarpene* : de molensteen scherpen.

Molentermen te Brugge in de 14de en 15de eeuw

17. *het harnasch versien* : het aandrijfwerk nazien.
18. *den hals verstaelen* : de hals van de onderspil hersmeden of harden.
19. *den steen opwinden* : de molensteen hoger leggen.
20. *het harnas verscoren* : het aandrijfwerk juist regelen.
21. *het wiel verpassene* : het vangwiel regelen.
22. *het wiel ver sluten* : het vangwiel aanspannen.
23. *het harnasch te passe stellene* : het aandrijfwerk regelen.
24. *den meulensteen verkerven* : de molensteen scherpen.
25. *het harnas vertandene* : het vangwiel van nieuwe kammen voorzien.
26. *de veurst verlukene* : de nok van de molenkap dichten.
27. *den asse behouwene* : de molenas herkappen.

KANUNNIK JOZEF ANDRIES (1796-1886) HERDACHT

L. GEVERS^o

«Hij heeft geleefd al goeddoende». Zo vatte kanunnik Alfons de Leyn het leven van Jozef Andries samen, toen hij er in 1890, vier jaar na diens overlijden, een uitgebreide biografische schets aan wijdde¹. Als geboren en getogen Bruggeling, principaal van het Sint-Lodewijkscollege en kerkmeester van de Sint-Salvatorskathedraal had De Leyn de veertig jaar oudere kanunnik Andries goed gekend en had in hem een leidsman en vriend gevonden. Andries bezat, vervolgde De Leyn in zijn getuigenis, een uitzonderlijk assimilatievermogen, wijdde zich onvermoeibaar met ongemene grondigheid en vasthoudendheid aan heel uiteenlopende zaken. Hij was rechtuit van karakter, maar handelde met de nodige omzichtigheid en delicatessen. Al die kwaliteiten werden evenwel overtroffen door een grenzeloze goedheid. Wat ons vooral in zijn persoonlijkheid trof, vervolgde De Leyn nog, was precies die gelukkige combinatie van kwaliteiten naar hart en geest. Zulke beschrijving doet vermoeden dat kanunnik Andries een bijzonder iemand was, maar wekt tegelijk onze nieuwsgierigheid naar meer feitelijke informatie over zijn leven.

Jozef Andries werd geboren op 23 juni 1796 in Ruddervoorde. Hij was van goeden huize. Vader Jan Elooi, was notaris en burgemeester van Ruddervoorde, grootvader aan moederszijde, Simon Laros, was burgemeester geweest van Maldegem en grootoom Jean Laros was behalve pastoor van Ichtegem en Handzame ook voor bijna twintig

^o Lieve Gevers, dr. hist., buitengewoon docent aan K.U. Leuven ; Naamsevest 162, 3000 Leuven. Onderhavige tekst is de gelegenheidstoespraak van prof. Gevers bij de eeuwfeestviering te Ruddervoorde (gem. Oostkamp) op 27 sept. 1986.

1. A. DE LEYN, *Notice biographique de Monsieur le chanoine Andries, deuxième président de la société d'émulation, - Annales de la Société d'émulation de Bruges*, 1890, p. 238-472. Onze tekst is voornamelijk op dit artikel gebaseerd.

jaar deken geweest van Torhout. Op de kleine Jozef Andries werd een sterke invloed uitgeoefend door zijn oom Ferdinand Laros, onderpastoor in Maldegem, door Renier Van Nieuwenburg, de pastoor van Ruddervoorde evenals door de Ruddervoordse onderwijzer Pieter van Hoonacker, bij wie hij zijn eerste vorming kreeg.

Op twaalfjarige leeftijd, in 1808, trok de begaafde scholier naar de voorbereidende afdeling van het klein seminarie van Roeselare en ving er een jaar later de Latijnse studies aan. De politieke omstandigheden maakten dat die niet rimpelloos verliepen. Na zijn derde humaniorajaar werd het klein seminarie tengevolge van de maatregelen van de Franse bezetter tijdelijk afgeschaft. Van 1812 tot 1814 zette Andries zijn studies dan zo goed en kwaad als het ging verder bij de privé-leraren, gedeeltelijk bij de toenmalige pastoor Ferdinand Terlinck van het grensdorpje Middelburg. Maar eind goed al goed : in 1814-1815 kon Andries zijn retorica beëindigen aan het heropende klein seminarie van Roeselare. Daarna kreeg hij de gelegenheid om zich gedurende een jaar in Leuven te gaan toeleggen op de studie van wijsbegeerte en letteren. De Leuvense universiteit had weliswaar in 1797 haar deuren moeten sluiten op bevel van de Franse bezetter, maar sommige professoren bleven daarna hun lessen op eigen houtje doceren in de oude universiteitsstad. Het was wellicht hier dat Andries zijn interesse opdeed voor de historische wetenschap, waarin hij later zo bedrijvig zou worden.

In 1816 trok Andries naar het groot seminarie van Gent, dat toen onder leiding stond van de president Augustyn Ryckewaert. Hij kreeg er nauwelijks de tijd om zich in te wijden in de disciplines van filosofie en theologie. Tengevolge van het nijpende priestertekort in het bisdom werd hij in 1818 — hij was toen tweeëntwintig jaar — na een onvoltooide seminarieopleiding van achttien maanden benoemd tot leraar en surveillant in het pas geopende college van Aalst. Hij kreeg er vaderlijke richtlijnen van superior Constant van Crombrughe, een man van hoog gehalte die later de congregatie van de Jozefieten zou oprichten. Onder zijn collegas trof hij eveneens eminente persoonlijkheden aan : o.m. de adellijke Emmanuel Helias d'Huddegem en Jean Joseph De Smet, die enkele jaren later allebei zouden benoemd worden tot seminarieprofessor te Gent, evenals de Roeselaarse dichter Domien Cracco.

Het bloeiende college van Aalst trok leerlingen aan uit de beste families van België : o.m. Theodore de Montpellier, later bisschop

Afb. 1. E.H. J. Andries als jong Congreslid (uit *Le Congres National 1830*)

van Luik, en Henri Bracq, later bisschop van Gent behielden een warme herinnering aan het college en ook meer bepaald aan hun oud-leraar Andries. Dat hij zijn taak naar behoren vervulde werd ook duidelijk toen hij bevorderd werd tot directeur van het zgn. 'klein college' van Aalst, een pensioonaat dat rechtstreeks verbonden was aan het Aalsterse college, maar waarvan de kostprijs laag werd gehouden zodat behalve de meest begoede elite ook de middenklassen in staat zouden zijn hun kinderen naar het college te sturen. De hoop om op die wijze meer priesterroepingen te krijgen werd in de volgende jaren bewaarheid. De jonge directeur van het klein college van Aalst moest intussen evenwel zelf nog zijn priesterwijding ontvangen. Deze plechtigheid zou plaatsvinden in juni 1820 : Andries werd toen tot priester gewijd door aartsbisschop De Méan. De feestelijkheden ter ere van zijn eremis in Ruddervoorde op 15 augustus 1820 zouden overschaduwd worden door het plotse overlijden van zijn vader.

Andries' loopbaan in het onderwijs liep in 1823 vrij onverwacht ten einde. Op het ogenblik dat er een nieuwe benoeming voor hem in de lucht hing als directeur van het pas opgerichte college in Geraardsbergen werd hij ingezet in de pastoraal. Zijn leven nam een nieuwe wending : gedurende vier jaar, van 1823 tot 1827 was hij onderpastoor in de Sint-Salvatorsparochie te Brugge waar op dat ogenblik de latere monseigneur T. Corselis pastoor was. In 1827 werd Andries dan benoemd tot pastoor van Middelburg, een dorp waaraan hij aangename jeugdherinneringen bewaarde en waarnaar hij ook graag terugkeerde. Vanaf 1841, nadat hij gedurende twee jaar in Rome had verbleven en er zijn theologische studies had verdergezet, zou hij als erekanunnik en kerkmeester van de Sint-Salvatorsparochie opnieuw naar Brugge komen en er zich tot het einde van zijn leven vestigen. Zijn werkzaamheden in die lange pastorale loopbaan zouden zich situeren op vier verscheidene terreinen : Andries maakte zich verdienstelijk als politicus, als kerkmeester en schatbewaarder van de Kerkfabriek in Brugge, als historicus en archeoloog, ten vierde als agronoom en hydrograaf.

De ruimte die ons is toegemeten laat ons niet toe om bij zijn werkzaamheden op alle vier de terreinen te blijven stilstaan. Ik wil wel graag uitweiden over zijn rol als politicus, een rol die hij voornamelijk heeft gespeeld in zijn Middelburgse periode. Uit wat ik U verteld heb over zijn levensloop zal al gebleken zijn dat hij zijn

jonge jaren doorbracht in een politiek heel bewogen tijd. Van 1795 tot 1814 waren onze streken geannexeerd bij het revolutionaire Frankrijk. Het was een periode van kerkvervolging en haat van de bevolking vanden. Van 1815 tot 1830 volgde de Hollandse periode. Onze streken maakten toen deel uit van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Koning Willem I regeerde als een verlicht vorst. Zijn bekommernis om de in zijn ogen verachtete bevolking van onze streken tot een hogere ontwikkeling te brengen leidde tot het zoveel mogelijk terugdringen van de invloed van de katholieke Kerk in het openbare leven, want precies in die Kerk zag hij het instrument om de bevolking achterlijk te houden. Het onderwijs nam begrijpelijkerwijze een sleutelpositie in in zijn verlichtingspolitiek. In 1825 vaardigde hij het besluit uit dat alle middelbare scholen, die onder controle van de geestelijkheid stonden moesten gesloten worden. Tegelijk — in de hoop om de priesters een betere vorming te verzekeren en ze een grotere openheid voor de tijdsgeest bij te brengen — poogde hij ook een grotere controle te krijgen op de priesteropleiding. Hij richtte daartoe een filosofisch college op in Leuven waar toekomstige priesters gedurende twee jaar een door de regering voorgeschreven programma moesten volgen vooraleer ze naar een bisschoppelijk seminarie mochten gaan om hun vorming verder te voltooien.

Deze maatregelen lokten scherpe weerstand uit in de Zuidelijke Nederlanden. Ze hadden ook tot gevolg dat zich bij de clerus van die Zuidelijke Nederlanden een mentaliteitsverandering begon te voltrekken. Voor 1825 was die mentaliteit ronduit anti-revolutionair geweest : de principes van 1789 werden bestreden als waren zij des duivels. In 1815 hadden Zuidnederlandse bisschoppen hun afkeuring uitgesproken over de principes van persvrijheid en vrijheid van godsdienst die in de nieuwe grondwet werden ingeschreven. Tengevolge van de dwingende regeringsmaatregelen van 1825 begonnen clerici en katholieken in het algemeen integendeel de vrijheidsidee — in het bijzonder de vrijheid van onderwijs — te waarderen terwijl ze ook de persvrijheid gingen hanteren als een handig instrument in hun campagne tegen de regering.

Niet alle clerici apprecieerden die vrijheid op eenzelfde manier : voor vele oudere priesters was het dikwijls een louter pragmatische en tijdelijke koerswijziging, ingegeven door de hoop om zo vlug mogelijk van het verlichte regime verlost te zijn en zo goed en kwaad als het kon terug te keren naar de geprivilegieerde positie die de Kerk

altijd in het Ancien Regime had ingenomen. Maar voor een aantal vooral jonge clerici was dat anders : zij waren principieel overtuigd van het vrijheidsideaal. Gelijktijdig met en geïnspireerd door hun generatiegenoot, de Franse priester Lamennais, evolueerden zij naar het liberaal-katholicisme. Ze waren tegelijk democratisch gezind en zouden zich in de Belgische omwenteling manifesteren als ultrapatriotten. Parallel met die ontwikkeling in de katholieke opinie was er ook een grotere openheid gegroeid in de liberale opinie van de Zuidelijke Nederlanden : een jonge generatie van progressieve liberalen, bezield door de romantische vrijheidsidee kwam in verzet tegen het despotische beleid van Willem I. Zo werd het mogelijk dat katholieken en liberalen van het Zuiden zich verenigden in een Unie der Opposities en erin slaagden de Nederlanders te verdrijven. Gedurende het eerste decennium na het Belgische omwenteling bleef de unionistische gedachte overheersen in de politiek van de jonge staat : in plaats van een tegenstelling tussen liberale en katholieke opinie was er eerder een tegenstelling tussen progressieve en conservatieve krachten².

Jozef Andries was één van die jonge priesters die in de Belgische omwenteling een vooraanstaande rol hebben gespeeld. Op het einde van de jaren 1820 — hij was toen pastoor in Middelburg — stond hij in die grensstreek aan de spits van de anti-Hollandse agitatie. Hij figureerde als «de grote muiter» op de zwarte lijst van de verbolgen Hollanders. Na de Belgische omwenteling kreeg hij voor zoveel patriottische verdiensten een plaats aangeboden op de kandidaatlijsten voor het Nationaal Congres, dat zou worden verkozen met het oog op het opstellen van een grondwet. Andries werd met een overtuigende meerderheid tot Congreslid gekozen, een eer die ook nog twaalf andere priesters te beurt viel. Samen met verscheidene van die priesters verdedigde Andries bij de discussie over de grondwetsartikelen democratische standpunten. Hij kante zich o.m. tegen de oprichting van een Senaat omdat die instelling te zeer de geprivilegieerde positie van de aristocratie zou bestendigen³.

2. H. JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte*, dl. VI, *Die Kirche in der Gegenwart zwischen Revolution und Restauration*, Freiburg, 1985², p. 323 e.v. ; L. WILS, *De politieke ontwikkeling in België, - Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. XII, Haarlem, 1977, p. 268-270.

3. E. LAMBERTS, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857)*, Leuven, 1972, p. 61-74.

Na het beëindigen van zijn taak in het Nationaal Congres bleef Andries nog verscheidene jaren een patriottische en anti-Hollandse perscampagne voeren — vooral in de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander*. Hij klaagde daarin de Hollandse bezetting aan van het naar zijn oordeel Belgisch gezinde Zeeuws-Vlaanderen, hekelde de verwoestende inundatiepolitiek van de Nederlandse regering in Noord-Vlaanderen en Antwerpen en slaagde erin een daadwerkelijke hulp op gang te brengen voor de slachtoffers ervan. Van 1835 tot 1839 zetelde hij in het parlement als volksvertegenwoordiger van het arrondissement Gent. Zijn patriottische overtuiging weerhield er hem in 1839 niet van om de stem van redelijkheid te laten klinken. Tegen de agitatie van ultrapatriotten in, deed hij toen een oproep om de voor België minder gunstige regeling van het Verdrag der XXIV Artikelen te aanvaarden, waardoor het voor de jonge staat mogelijk zou worden om tot een geregulariseerde internationale status te komen. Andries spande zich als volksvertegenwoordiger bovendien bijzonder in voor de aanleg van het kanaal van Zelzate (het huidige

Afb. 2. Portret van J. Andries op het recent opgerichte monument te Ruddervoorde. De tekstplaat vermeldt : *Aandenken aan Kanunnik Jozef O. Andries, lid van het Nationaal Congres, Ruddervoorde 1796 - Brugge 1886. 27 september 1986.*

Leopoldkanaal) en kwam ook nog op andere manieren geregeld tussen ten voordele van de landbouwbelangen. De verschillende terreinen waarop hij bedrijvig was : politiek, agronomie en hydrografie liepen dus gedeeltelijk in elkaar over.

Hetzelfde kan worden gezegd van zijn historische bedrijvigheid. Deze medeoprichter van de Société d'Emulation de Bruges — hij zou ook de tweede voorzitter van de vereniging worden — aanzag zijn geschiedbeoefening niet als een vrijblijvende hobby. Meestal diende ze integendeel een maatschappelijk of sociaal doel. Dat was al gebleken toen hij als pastoor van Middelburg op basis van documentenstudie de niet verkochte kerkelijke goederen terugvorderde. Spectaculair in dit verband was ook het proces dat hij op basis van historische documenten aanzwengelde tegen het Brugse Sint-Janshospitaal en dat succesrijk werd bekroond met de oprichting van een nieuw hospitaal in Maldegem.

Veel van wat kanunnik Andries in zijn leven heeft gerealiseerd en van wat hij betekend heeft voor de streek van Maldegem en Brugge heb ik hier onvermeld gelaten. Verscheidene van die realisaties worden trouwens uitvoerig toegelicht in de interessante brochure die n.a.v. deze eeuwfeestviering, aan hem werd gewijd, terwijl ook de tentoonstelling een goed overzicht biedt van de talrijke activiteiten van de gevierde⁴. Kanunnik Andries was één van die dynamische, dikwijls vergeten priesters, die hun beste krachten hebben gewijd aan hun volk. Het was daarom een genoegen voor mij om op deze wijze iets tot zijn viering te hebben kunnen bijdragen.

4. *Herdenking Kanunnik J.O. Andries 1796-186* (met teksten van Bert Bouljon, Hugo Notteboom, Jozef Dobbelaere, E.H. M. De Smet en F. De Zutter), uitgegeven door het Kanunnik Andries-comité Maldegem-Oostkamp, september 1986, 32p.

DE BRUGSE SCHILDER NIKOLAAS BLOMME 15.. - 1635

A.SCHOUTEET°

Nikolaas Blomme is een zeer weinig bekende Brugse schilder. Tot nog toe is over hem geen enkele bijdrage verschenen, laat staan een monografie. En dit is weinig verwonderlijk als men bedenkt dat er geen enkel van zijn werken schijnt bewaard te zijn. Nochtans is Nikolaas Blomme niet onbelangrijk al was het maar als vooraanstaand lid van het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers, waarbij alle meester-schilders te Brugge moesten aangesloten zijn. Als lid van dit ambacht bekleedde hij verscheidene bestuursfuncties : in 1610/1 was hij tweede vinder, in 1600/1, 1601/2, 1623/4, 1626/7, 1628/9, 1634/5 was hij telkens eerste vinder of stedehouder van de deken, en in 1618/9 was hij deken. Daarenboven vervulde hij tijdens het dienstjaar 1622/3 de functie van gouverneur of penningmeester van het ambacht¹.

Wanneer Nikolaas Blomme in dit ambacht werd opgenomen is niet bekend, doordat de gildeboeken van 1578 tot 1618 verloren zijn. Zijn opname gebeurde inderdaad tijdens deze periode, vermits hij reeds in het jaar 1600 tot bestuurslid werd aangesteld. Overigens is hij lid van de beeldenmakers en zadelmakers gebleven tot hij op 1 februari 1635 is overleden, toen hij nog als eerste vinder van het ambacht fungeerde. Hieruit mag bepaald afgeleid worden dat Nikolaas Blomme vanaf zijn vestiging als meesterschilder tot zijn dood te Brugge is blijven wonen.

Over zijn woonplaats staan ons geen nauwkeurige bijzonderheden ter beschikking. Wel weten we, dat Nikolaas Blomme en zijn

° Ere-stadsarchivaris ; E. Deneckerestraat 10 bus 2, 8000 Brugge

1. Zie : C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk, z.j. p. 99 a, 102 b, 103 a, 103 b, 105 a, 106 a, 108 b, 204 b, 228 a, 229 a.

echtgenote, Catharina Allaert, op 9 september 1602 een huis in de Wapenmakersstraat hebben aangekocht maar reeds drie maanden later, op 19 december 1602, werd dit huis van de hand gedaan en verkocht aan Lodewijk Fyne en echtgenote Triskin Vale. Anderzijds blijkt uit de overlijdensakten van beide echtgenoten dat zij, althans bij hun afsterven, tot de parochie van Sint-Walburga behoorden en derhalve op het grondgebied van deze kerkelijke gemeente woonden.

Nikolaas Blomme, zoon van Adriaan, trouwde op 12 januari 1599 met Catharina Allaert, dochter van Cornelis. Hun huwelijk werd ingezegend in de Brugse Onze-Lieve-Vrouwekerk, waaruit blijkt dat de echtgenote behoorde tot de O.-L.-Vrouweparochie.

Hoewel beide echtgenoten bij hun afsterven parochianen van Sint-Walburga waren, werden beiden in de Brugse Eekhoutabdij begraven : onze schilder op 1 februari 1635 en zijn vrouw op 4 september van hetzelfde jaar. Dat zij niet op hun parochiekerk werden begraven, wijst op een zekere welgesteldheid en op hun bijzondere genegenheid voor de Augustijnerabdij.

Nikolaas Blomme was gedurende vijf jaar de leermeester van Hans Rycx, zoon van Jan. Deze Hans Rycx had zijn tenen en een deel van een voet door bevriezing verloren tijdens een reis van Gent naar Brugge in februari 1600. Daarom verleende hem de stedelijke overheid van Brugge een hulpgeld van 12 pond groot, die gedurende zes jaar met 2 pond groot per jaar zouden uitgekeerd worden. De eerste uitkering gebeurde in 1600, de laatste in 1605. Waarom de zesde en laatste uitbetaling niet gebeurde ontgaat ons. We kunnen slechts gissen naar de reden ervan. Is Hans Rycx vroegtijdig gestorven of is hij uit Brugge weggetrokken ?

Onze schilder was ook lid van het handboogschuttersgilde van Sint-Sebastiaan te Brugge, waarin hij in 1606 werd opgenomen en waarvan hij tot zijn dood lid is gebleven.

Ruim veertig jaar lang werkte Nikolaas Blomme als meester-schilder te Brugge en blijkbaar heeft hij deze stad nooit voor een enigszins lange periode verlaten. We zien hem aan het werk tussen 1591 en

2. Nikolaas Blomme werd als lid van dit schuttersgilde opgenomen in het jaar 1606. Zie : H. Godaer, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien de la ville de Bruges*, Brugge, 1947, p. 274.

1594 in de kerk van Varsenare, een gemeente nabij Brugge, waar hij het sacramentshuisje in de verf steekt. Zijn verdere activiteiten situeren zich alle te Brugge zelf. In 1596-1598 herschildert hij twee luiken en het benedenstuk van het tafereel op het hoogaltaar van de Heilig-Bloedkapel. Voor de geplande blijde intocht van de aartshertogen Albrecht en Isabella, die op 29 januari 1600 zou plaats hebben, maar om veiligheidsredenen op het laatste moment werd afgelast, schildert hij een van de drie praalbogen die langs de feestelijke intocht stonden opgesteld. Voor de nering van de makelaars levert hij in 1601/1603 het patroon voor nieuwe praaltoortsen om in de Heilig-Bloedprocessie te worden gedragen. En tussen 1602 en 1604 levert hij het plan voor twee klokken voor de Sint-Annakerk. In 1605/6 reinigt en herstelt hij het groot tafereel, met voorstelling van De Nood Gods, in de Heilig-Bloedkapel. Tussen 1604 en 1608 doet hij herstellingswerk aan de praaltoortsen voor de Heilig-Bloedprocessie en verft hij allerhande voorwerpen in de gebouwen van de nering van de makelaars. In 1607/8 schildert hij een kruisbeeld voor de Sint-Walburgakerk. En in 1608/9 versiert hij de perkamenten rol met de ledenlijst van het schuttersgilde van Sint-Sebastiaan met een afbeelding van de patroonheilige. Hij voert ook gewoon schilderwerk uit voor de Heilig-Bloedkapel. In 1608 vernieuwt hij vier praaltoortsen, polychromeert een Mariabeeld en verft deuren en vensters voor de nering van de makelaars. Voor dezelfde nering herstelt hij in 1611/2 de praaltoortsen voor de Heilig-Bloedprocessie en polychromeert het Mariabeeld uit de kapel van de nering. In dezelfde periode voert hij gewoon schilderwerk uit aan het Landshuis van het Vrije op de Burg. En tenslotte in 1630/1 stelt hij met vergulde letters het grafschrift van de familie Ketele in de Sint-Jacobskerk.

Dit alles wekt enigszins de indruk dat Nikolaas Blomme hoofdzakelijk gewoon ambachtelijk schilderwerk heeft uitgevoerd, dat weinig met kunst te maken heeft. Men bedenke echter dat zelfs grootmeesters als een Jan van Eyck en andere beroemde schilders het niet beneden hun waardigheid aanvoelden om ook gewoon ambachtelijk werk te verrichten. Anderzijds zijn we uiteraard eenzijdig en slechts beperkt ingelicht over de opdrachten van onze schilder, waaronder geen enkele private bestelling voorkomt, en weten we ook dat bestellingen van echte kunstwerken eerder zeldzaam waren. Niettemin mag gewezen worden op de meer artistieke bedrijvigheid van onze schilder, zoals het leveren van patronen voor praaltoortsen en

voor klokken, het schilderen van een Sint-Sebastiaansafbeelding op de ledenlijst van het gelijknamige schuttersgilde en het herstellen en bijwerken van taferelen, die wellicht beschadigd waren ingevolge de godsdiensttroebelen van een paar decennia vroeger.

Zoveel is zeker, dat het niet mogelijk is een oordeel te vellen over de artistieke kwaliteiten van de Brugse schilder Nikolaas Blomme, zolang althans geen van zijn produkten kunnen nagewezen worden.

BIJLAGEN

1

1591-1599 — *De kerkfabriek van Varsenare betaalt 6 schelling groot aan Nikolaas Blomme voor het schilderen van het sacramentshuisje in de kerk.*

Betaelt an Niclays Blomme voor het schilderen van het Helich Sacramentshuus up den 19en maerte : 6 s. gr.

- Brugge, Rijksarchief, *fonds van het Vrije*, nr. 13728 : *rekeningen van de kerkfabriek van Varsenare over 1591-1595*, fol. 46.

2

1596-1597. — *De kerkfabriek van de Heilig-Bloedkapel te Brugge betaalt 16 schelling 8 denier groot aan Nikolaas Blomme voor het herschilderen van twee luiken van het hoogaltaer.*

Betaelt Nicolaes Blomme, de schildre, van verschildert t'hebben de twee onderste deuren van den hooghen altaer, de somme van 16 s. 8 d. gr.

- Brugge, Stadsarchief, *rekeningen van de kerkfabriek van het Heilig-Bloed 1512-1697*, fol. 226, nr. 5 (rekening over het dienstjaar 1596 sept. 2 - 1597 sept. 2, rubriek : «Uuthinghen ende betaelinghe ghedaen jehghens de voorn. ontfanck».

3

1597-1598. — *De kerkfabriek van het Heilig-Bloed te Brugge betaalt 1 pond 13 schelling 4 denier groot aan Nikolaas Blomme voor het herschilderen van het benedenpaneel van het hoogaltaerstuk.*

Betaelt Nicolaes Blomme, de schildre, voor verschildert t'hebben het onderste tafereel up den hooghen altaer, per billet : I lb. XIII s. IIII d. gr.

- Ib., *t.a.p.*, fol. 229, nr. 2 (rekening over het dienstjaar 1597 sept. 2 - 1598 sept. 2, rubriek : «Uutgheven ende betaelinghe jehghens de voorn. ontfanck».

4

1599 januari 12. — *Aantekening betreffende het huwelijk van Nikolaas Blomme en Catharina Allaert.*

12 januarii [1599]. Nicolaus Blomme filius Adriani et Catharina filia Cornilii Allaerts.

- Brugge, Stadsarchief, *Parochieregisters van Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge*, 2e wijk, nr. 28.

5

1599-1600. — *De stad Brugge betaalt 18 pond 3 schelling 4 dernier groot aan Nikolaas Blomme voor het schilderen van de derde triomfboog, opgericht langs de geplande blijde intocht van de aartshertogen Albrecht en Isabella te Brugge op 29 januari 1600, daarin ook begrepen de instelpremie.*

Clays Blomme, annemere van 't schilderen van den IIIen arc triumphael, tot XVII lb. gr., van wynghelden als boven XXIII s. IIII gr., tsamen : XVIII lb. IIIs. IIII gr.¹.

- Ib., *rekening van de stad Brugge over het dienstjaar 1599 sept. 2 - 1600 sept. 2*, fol. 46 v., nr. 1, rubriek : «Betalinghe van de preparatien ghedaen jeghens de apparent blyde incompste van huerlieden hoocheden in lauwe XVI^c...».

6

1600-1603. — *De nering van de Brugse makelaars betaalt 3 pond groot aan Nikolaas Blomme voor het ontwerpen van toortsen voor de Heilig-Bloedprocessie.*

Alvooren betaelt Nicolaes Blomme, schildere, over het maken van de nieuwe keersen jegens den Heylegen Bloetdagh 1600, hem besteldt up den XIIen maerte ter vergaderinge van deken ende hofmannen, de somme van III lb. gr.

- Ib., *fonds van de makelaars, rekeningen 1584-1613*, fol. 181 v., nr. 1 (rekening over 1600 febr. 21 - 1603 febr. 19, rubriek : «Ander betaelinghe extraordinaire...».

7

1600 september 9. — *Jan de Meester en consorten dragen aan Nikolaas Blomme, de schilder de eigendom over van een huis, staande in de Wapenmakersstraat te Brugge.*

Idem scepenen [Boulois, Goosins], idem dach [IX septembre 1602]. - De voorn. Jan de Meester d'houde ende d'andere comparanten ghezaemdelick ghelyck hiervooren², ghaven halm ende wettelicke ghifte Nicolaes Blomme, den schildere, present ende accepterende ten tytle van coope ten stocke ghedaen, van al zulck recht, macht, cause ende actie als de comparanten ghezaemdelick hebben ende competeert uut crachte van eenen wettelicken transporte hem Jan de Meester d'houde ghedaen by die van den disch van Sinte-Wouburghekercke in Brugge in daten van den XII van decembre XV^cXCVI, onderteekent : vander Strate³, clercq etc., an de naerscreven huusen, dats te wetene en een huus, twelcke nu twee wuensten zyn, staende

ten voorhoofde in de Wapmakerstrate, naesten den huuse nu toebehoorende Jacques Rooze, an de zuudzyde an d'heen zyde, ende den huuse toebehoorende, sceppere, an de noordzyde an d'ander zyde, met een platskin van lande daerachter liggende ofte staende, achterwaerts streckende tot jeghen de huusynghen wylen toebehoorende capiteyn Forret ende nu meester Charles Breydele, behouden dit huus zyn suwatie van watere duer de platse van de huusynghen van Jacques Rooze, nu een keersghieterswyncle ; belast metten huuse van de voorn. Jacques Rooze, den keersghietre, in XXXVIII s. IIII gr. tsjaers grontrenten, danof dit huus daer hier ghifte of ghegheven wort maer last draghen ende ghelden en moet de thien scellinghen elleven gr. tsjaers ende tzelfs Jacques Rooze huusynghen daerneffens 't remanant, altyt in elcanderen verbonden blyvende. Dies es besproken in 't vercoopen van desen dat zo verre naermaels bevonden wierde eenighe meer grontrenten uten zelve huuse bevonden wierden uten zelve huuse te gane dan hiervooren verclaerst staen, dat de comparanten ontstaen zullen midts zulcke renten hemlieden redimerende naer advenante van den penninc achtiene ende niet hoogher. Voort moet ooc den acceptant hebben t'zynen laste een jaer grontrenten uten voorn. parcheele gaende ende voort ooc 't ghebroken jaer totten daghe van erfvenisse.
Cum garant ende actie behoudens taillable.

(Get.) *Bij my Gillyame de Hondt*

Steven de Meester

Maiken Ricx

Touchain de Meestere

By my Maeyken de Meestere

Marie vander Biest.

By my Jaques Busschop

Elisabet de Meestere

J. de Meestere

Augustyn Reyngout

Niclaeys Blomme

- Ib., *Klerken van de vierschaar van Brugge*, nr. 135 : protocol van Zeger Bisschop 1592-1603, fol. 310 v.-311.

8

1602 september 9. — *Nikolaas Blomme en zijn vrouw, Katelijne Allaert, verbinden zich de som van 84 pond 5 schelling 4 dernier groot uit te keren aan Jan de Meester, wegens aankoop van een huis in de Wapenmakersstraat te Brugge.*

Idem scepenen, idem dach. - De voorn. Nicolaes Blomme ende Katheline Aellaert filia Cornelis, zyn huusvrauwe, wedden ende beloofden op de baerblycksten van hem beeden zonder divisie Jan de Meester d'houde, present ende accepterende of bringher van desen de somme van vierentachtich ponden drie scellinghen vier penninghen grooten, procederende over den coop van den parcheele van huuse hiernaer verclaerst, die te gheldene ende betalende, te wetene : een derde ghereet ten daghe van de clopslaghen, ander derde binnen eenen alfven jaere naer date van denzelven clopslaghen,

ende 't derde derde binnen eenen alfven jaere daernaer volghende, elc paiement sonderlinghe up eerlicke ende reële executie. Ende tot breeder verzekerteden etc., hebben de comparanten by speciale daerinne verbonden 't parcheel hierboven an hemlieden verghift, omme by ghebreke etc. te moghen vercoopen per halleghebot, etc.

(*Get.*) J. De Meestere. — Niclaeys Blomme. — Catelyne Allaert.

- *Ib.*, *t.a.p.*, protocol van Zeger Bisschop 1592-1603, fol. 311.

9

1602 december 19. — *Nikolaas Blomme, de schilder, en zijn vrouw, Katelijne Allaert, dragen aan Lodewijk Fyne de eigendom over van een huis, staande in de Wapenmakersstraat te Brugge.*

Present : van Heede, Boot, XIX december 1602. - Compareerden Niclaes Blomme den schildere, ende Katheline Aellaert, zyn wyf, als gherecht in 't naervolghende recht ende actie ten tytle van wettelicke ghifte hem ghegheven by Jan de Meestere metten zynen in daten van den IXen van septembre XVI^c twee, onderteekent by Zegher Bisscop, clercq etc., hier ghezien, dewelcke ghaven halm ende wettelicke ghifte an Loys Fyne, present ende accepterende ten tytle van coope met elcanderen ghedaen, van alzulck recht, macht, cause ende actie als hemlieden comparanten competeert, uut crachte van de voorscreven haerlieden transport ofte verghiftinghe, aen een huus, twelcke nu twee wuensten zyn, staende ten voorhoofde in de Wapmakerstraete, naesten den huuse nu toebehoorende Jacques Rooze, an de suudzyde an dheen zyde, ende den huuse toebehoorende Pieter.....⁵, sceppere, an de noordzyde an d'ander zyde, met een platskin van lande daerachter ligghe ende staende, achterwaerts streckende tot jeghen de huusynghen wylen toebehoorende capiteyn Forret ende nu meester Charles Breydele, behouden dit huus zyn suwatie van watere duer die platse van den huusynghen van den voorn. Jacques Rooze, een keersghieterswynckle ; belast metten huuse van de voorn. Rooze in XXXIII s. IIII gr. tsjaers grontrenten, daerof dit huus danof hier van den rechte ende actie ghifte of ghegheven wordt maer 't last draghen ende ghelden moet de X s. XI gr. tsjaers tzelfs Jacques Rooze huusinghen daerneffens staende 't remenant, altyt in elcanderen verbonden blyvende. Dies es besproken in 't vercoopen van dese actie zo verre naermaels bevonden wierde eenighe meer grontrenten uten zelve huuse te gaene dan hiervooren verclaerst staen, dat de comparanten ontstaen zullen midts zulcke renten hemlieden redimerende ende refunderende naer advenante van den penninck XVIII ende niet hoogher. Ende angaende de loopende schult die Jan de Meestere up dit verghifte huus heeft sprekende, moet den comparant daer 't den acceptant indempneren, zo hy ten desen beloofde.

Cum garant van de actie, behouden taillable.

(Get.) Louis Fene. - Nicolaes Blomme. - Catelein Allart.

- Ib., *t.a.p.*, protocol van Zeger Bisschop 1592-1603, fol. 324 r.-v.

10

1602 december 19. — *Lodewijk Fyne en zijn vrouw, Triskin Vale, verbinden zich een bedrag van 66 pond groot in termijnen uit te betalen aan Nikolaas Blomme wegens een aankoop van een huis in de Wapenmakersstraat te Brugge.*

Idem scepenen, idem dach. - Dezelve Loys Fine ende Triskin filia Andries Vale, zyn wyf, wedden ende beloofden op den baerblycsten van hem beeden zonder divisie Robert [*sic*] Blomme, present ende accepterende, de somme van LXVI, lb. gr., procederende over den coop van naevolghende recht ende actie van den huuse hiervooren, die te ghelden ende betalen, te weten : XVI lb. gr. ghereet ende contant ter date ende passeren van dezen, acht ponden grooten binnen eenen jare de date van desen, ende alzo voort van jaere te jaere daernaer volghende ghelycke VIII lb. gr. totter vulle betalynghe van de voorn. LXVI lb. gr. Dies comt te gheven ten latsten jaere X lb. gr. als zo besproken zynde al boven II lb. gr. contant betaelt voor 's acceptants huusvrouwe een hoofcleet, elc payement up eerlicke ende reële executie, daerinne by speciale verbindende tzelve recht ende actie van huuse, omme by ghebreke etc., tzelve te moghen vercoopen metter keersse etc. al of ter decreete ofghewonnen ware.

(Get.) Louis Fene. - Nicolaes Blomme.

- Ib., *t.a.p.*, protocol van Zeger Bisschop 1592-1603, fol. 324 v.

11

1602-1604. — *De kerkfabriek van Sint-Anna te Brugge betaalt 6 schelling 8 denier groot aan de schilder Nikolaas Blomme voor het leveren van de patronen voor twee klokken.*

Betaelt Nicolaes Blomme, schildere, zes scellinghen acht groote over ghemact t'hebben de patroon van twee clocken ende anders ; hier dezelve VI s. VIII gr.

- Brugge, Sint-Annakerk, *rekeningen van de kerkfabriek 1599-16..*, fol. 40 v., nr. 1 (rekening over het dienstjaar 1602 jan. 1 - 1604 dec. 31, rubriek : «Andere betalynghe van reparatiën»).

12

1605-1606. — *De kerkfabriek van het Heilig-Bloed te Brugge betaalt 22*

Schilder Nikolaas Blomme

schelling 2 denier groot aan de schilder Nikolaas Blomme voor het reinigen en herstellen van het grote tafereel van De Nood Gods in hun kerk.

Betaelt Nicolaes Blomme over het schoone maeken ende repareren van het groot tafereel, gheseyt Den Noot Godts, staende ten Heleghen Bloede, de somme van XXII s. II gr.

- Ib., *t.a.p.*, fol. 239 v., nr. 2 (rekening over het dienstjaar 1605 sept. 2 - 1606 sept. 2, rubriek : «Betalynghe jehghens den voorn. ontfanck»).

13

1606-1607. — *Het schuttersgilde van Sint-Sebastiaan te Brugge betaalt 13 schelling 4 denier groot aan Nikolaas Blomme voor het verven van houtwerk.*

Item, betaelt Nicolas Blomme, schildere, over het schilderen van de poorte, dueren, brodex ende baille, by accorde, boven de presentatie van zyne dootschult : XIII s. III s. gr.

- Brugge, Handbogenhof, *rekeningen van het schuttersgilde van Sint-Sebastiaan 1583-1621*, fol. 227 v., nr. 2 (rekening over het dienstjaar 1606 jan. 20 - 1607 jan. 20, rubriek : «Noch ander betalynghe van reparatiën ende andere...»).

14

1600-1605. — *Posten uit de stadsrekeningen van Brugge betreffende betalingen van een jaarlijks hulpgeld van 2 pond groot gedurende zes jaar aan Hans Rycx om hem toe te laten het schildersberoep aan te leren.*

Rekening over het dienstjaar 1600 sept. 2 - 1601 sept. 2, fol. 42 v., nr. 4 :

Dheer Loys Thyerin van XII lb. gr. toegheleyt Hans filius Jan Rycx omme te leeren schilderen, mids dat hem den IIIen february 1600 afgevroren zyn alle zyn teen met een deel van den eenen voet, commende van Ghendt, dezelve XII lb. te betalen met II lb. gr. contant ende II lb. gr. by jare indien hy zo langhe leeft ; dus hier over 't contant by ordonnantie van den XVIIen november 1600 : II lb. gr.

Reste X lb. gr. met II lb. gr. by jare.

Rekening over het dienstjaar 1601 sept. 2 - 1602 sept. 2, fol. 43, nr. 5 :

Clays Blomme over Hans filius Jan Rycx op X lb. reste van XII lb. gr., hem toegheleyt omme te leeren schilderen omme 't afvriesen van alle zyn teen met een deel van eenen voet den IIIen february 1600, over 't Iie VIe payment verschenen den XVIIen novembre 1601 : II lb. gr.

Rest VIII lb. gr. met II lb. gr. by jaere.

Rekening over het dienstjaar 1602 sept. 2 - 1603 sept. 2, fol. 44 v., nr. 1 :

Clays Blomme over Hans Rycx op VIII lb. gr., reste van XII lb. gr., hem toegeheleyt omme te leeren schilderen mid's 't afvriesen van alle zyn teen met een deel van zyn voet den IIIen february 1600, over 't IIIe VIe jaer verschenen den XVIIen novembris 1602 : II lb. gr.

Rest VI lb. gr. met II lb. gr. by jare.

Rekening over het dienstjaar 1603 sept. 2 - 1604 sept. 2, fol. 41 v., nr. 5 :

Hans Rycx up VI lb. gr., reste van XII lb. gr., by toelegghe omme te leeren schilderen mid's 't afvriesen van alle zyn teen met een deel van eenen voet den IIIen february 1600, over 't IIIe VIe payement van den XVIIen novembris 1603 : II lb. gr.

Rest III lb. gr. met II lb. gr. by jare.

Rekening over het dienstjaar 1604 sept. 2 - 1605 sept. 2, fol. 40, nr. 3 :

Hans Rycx op III lb. gr., reste van XII lb. gr., hem toegeheleyt omme te leeren schilderen mid's 't afvriesen van alle theen met een deel van den eenen voet den IIIen february 1600, over 't Ve VIe payement van den 17 novembris 1604 : II lb. gr.

Rest II lb. gr.

- Brugge, Stadsarchief, *stadsrekeningen*, rubriek : «Uutgheven van ghemeene zaken».

15

1604-1608. — *De nering van de Brugse makelaars betaalt 10 schelling groot aan de schilder Nikolaas Blomme voor het herstellen van de toortsen die door leden van de nering in de Heilig-Bloedprocessie worden gedragen.*

Betaelt Niclays Blomme, den schildere, over 't vermaecken ende repareren van de keersen jehghens den Heylighen Bloetdach : X s. gr.

- Ib., *fonds van de makelaars, rekeningen 1584-1613*, fol. 225, nr. 3 (rekening over 1604 nov. 15 - 1608 maart 30, rubriek : «Ander gecostumyerde betaelynghe».

16

1604-1608. — *De nering van de Brugse makelaars betaalt 3 pond 12 schelling 2 denier groot en 13 schelling 4 denier groot aan Nikolaas Blomme voor het uitvoeren van schilderwerk in hun vergaderzaal en in hun kapel.*

Betaelt meester Niclays Blomme, schildere, over het schilderen van het caefoen in de wetcaemere oock in den vloer, cueckene ende camerken in de cappelle ende an de dueren ende poorten van de cappelle te Vlamynckdamme, per accord van die van den eede, tsamen ; III lb. XII s. II gr.

Betaelt meester Niclaeys Blomme, schildere, over een groot cassyn met 't

Schilder Nikolaas Blomme

schilderen van dyen daerinne dat staen de privilegien van dese neerynghe hanghende in de wetcaemere, tsaemen : XIII s. IIII gr.

- Ib., *t.a.p.*, fol. 233 v., nrs. 1,5 (rekening over 1604 nov. 15 - 1608 maart 30, rubriek : «Ander betalynghe extraordinaire...».

17

1607-1608. — *De kerkfabriek van Sint-Walburga te Brugge betaalt 5 schelling groot aan Nikolaas Blomme voor het schilderen van een kruisbeeld.*

Betaelt Clays Blomme over schilderen van een crusefix ende anders, per byllet : V s. gr.

- Brugge, Rijksarchief, *rekeningen van de kerkfabriek van Sint-Walburga 1584-1644* (rekening over het dienstjaar 1607 juni 24 - 1608 juni 24, rubriek : «Ander betalynghe extraordinaire».

18

1608-1609. — *Het schuttersgilde van Sint-Sebastiaan te Brugge betaalt 19 schelling 9 denier groot aan de weduwe Tollenaers voor de levering van een perkamenten rol om daarin de lijst van de gildeleden op te tekenen, en 10 schelling groot aan de schilder Nikolaas Blomme om deze rol met een afbeelding van de patroonheilige te versieren.*

Item, betaelt an de weduwe Tollenaers over den coop van franchin ende parchemin tot maecken van de rolle, daerin dat ghestelt zyn alle de ghildebroeders jeghenwoordig in leven wesende : XIX s. IX gr.

Item, betaelt an Nicolaes Blomme, schildere, over het schilderen van de figure van Sint-Sebastiaen up dezelve rolle, de somme van X s. gr.⁶.

- Brugge, Handbogenhof, *rekeningen van het schuttersgilde van Sint Sebastiaan 1583-1621*, fol. 251, nrs. 2, 3 (rekening over het dienstjaar 1608 jan. 20 - 1609 jan. 20, rubriek : «Ander betalynghe by de voorn. rekenende ghedaen van theree ende anderssins...».

19

1608-1609. — *De kerkfabriek van de Heilig-Bloedkapel te Brugge betaalt 3 pond groot aan Nikolaas Blomme voor het uitvoeren van schilderwerk.*

Betaelt Nicolaes Blomme, schildere, over diversche schilderijen ende anders : III lb. gr.

- Brugge, Stadsarchief, *rekeningen van de kerkfabriek van het Heilig Bloed 1512-1697*, fol. 247, nr. 6 (rekening over het

dienstjaar 1608 sept. 2 - 1609 sept. 2, rubriek : «Betalynghe jeghens den voorn. ontfanck».

20

1608 april. — *De nering van de Brugse makelaars betaalt 4 pond 10 schelling 10 denier groot aan de schilder Nikolaas Blomme voor het vernieuwen van de vier toortsen, die door leden van de nering in de Heilig-Bloedprocessie worden gedragen.*

Betaelt meester Niclays Blomme in de maendt van april zestienhondert achte ter cause van het nyeuwe maecken van de vier keerssen teghen Heylich Bloetdach, al per billet ende ordonnantie van de dekene, met drie vaentkens, den 24, in 't accordt begrepen : IIII lb. X s. X d. gr.

- Ib., *fonds van de makelaars, rekeningen 1584-1613*, fol. 256 v°, nr. 2 (rekening over 1608 maart - 1610 maart, rubriek : «Ander betalynghe van reparatie ende anders».

21

1608-1610. — *Uitgaven gedaan door de nering van de Brugse makelaars voor het maken, het herstellen en het polychromeren van een Mariabeeld, ter versiering van het altaar van de nering.*

Betaelt voor het backen van een Mariebeelde om op den outaer : IIII s. VIII gr.

Betaelt Jan Aerts voor 't vermaecken van deselve beelde metgaders dat al in sticken was : X s. gr.

Betaelt an Niclays Blomme over het schilderen van dezelve beelde ende die te stofferen met gout : XXV s. gr.⁷.

- Ib., *t.a.p.*, fol. 258, nrs. 1, 2, 3 (rekening over 1608 maart - 1610 maart, rubriek : «Andere betalynghe dewelcke desen tresorier betaelt heeft...».

22

1608-1610. — *De nering van de Brugse makelaars betaalt 38 schelling 4 denier groot aan Nikolaas Blomme voor het verven van het houtwerk van het huis van de nering.*

Betaelt denselven Blomme over het schilderen van de voorpoorte, de groote zaelduere met alle het veynsterwerck ende houttewerck ter straete, met noch zeker werck binden huuse ende groote caemere : XXXVIII s. IIII gr.⁸.

- Ib., *t.a.p.*, fol. 258, nr. 4 (zelfde rekening, zelfde rubriek).

23

1611-1612. — *De nering van de Brugse makelaars betaalt 21 schelling 6 denier groot aan Nikolaas Blomme voor het schilderen en herstellen van de toortsen, die door leden van de nering in de Heilig-Bloedprocessie worden gedragen.*

Betaelt meester Nicolas Blomme, schilder, over het schilderen ende vermaeken van de Helich Bloetkeersen, per billet ende ordonnantie : XXI s. VI gr.

- Ib., *t.a.p.*, fol. 280 v., nr. 5 (rekening over het dienstjaar 1511 maart - 1512 maart, rubriek : «Ander betaelinghe van extraordinaire, van reparatiën ghedaen an de huusynghen deser neerynghe als anders».

24

1611-1612. — *De nering van de Brugse makelaars betaalt 20 schelling groot aan Nikolaas Blomme voor het polychromeren van een Mariabeeld, staande op het altaar van de nering.*

An denselven Blomme over 't schilderen ende vergulden van Onse-Vrouwebeelde, staende up den altaer in de cappelle ende ander werck by hem ghedaen, staende gheroyeert in de rekeninghe van dheer Matthys vande Walle, tresorier, van den jaere voor Jan de Ruddere, achtervolghende de resolutie van deken ende hooftmannen up den VIIen july lastleden, per ordonnantie ende quitantie : XX s. gr.

- Ib., *t.a.p.*, fol. 280 v., nr. 6 (zelfde rekening, zelfde rubriek).

25

1612-1613. — *Door de regering van het Vrije wordt aan Nikolaas Blomme 87 pond 8 schelling en 144 pond paris uitgekeerd voor het uitvoeren van schilderwerk aan het Landshuis.*

Nicolas Blomme de somme van zeven ponden vyf schellynghen acht grooten ter causen dat hy met grauwe olieerve gheschildert heeft alle de nieuwe heckens staende in 't Landtshuus achter de wonynghe van meester Adriaen Baltyn, greffier, metsgaders noch eenighe andere heckens van den hof van de conchierge twee deuren ende anderssins gheschildert t'hebbende in 't voorn. Landthuis, by ordonnantie met specificatie ende quitantie : LXXXVII lb. VIII s. [par.].

Denzelven Nicolaus Blomme de somme van twaelf ponden grooten procederende over den coop ende leverynghe van twaelf keyzers jeghens hem ghedaen omme daarmede verchiert te worden de nieuwe camere boven de weeserie, by ordonnantie ende quitantie : CXXXIII lb. [par.].

- Brugge, Rijksarchief, *fonds van het Vrije*, nr. 353 : *rekening van het Vrije over het dienstjaar 1612 sept. 2 - 1603 sept. 2*, fol. 102 v., nrs. 3, 4.

26

1614-1615. — *De regering van het Vrije keert 30 pond parisis uit aan Nikolaas Blomme voor het uitvoeren van schilderwerk aan bijgebouwen van het Landshuis.*

Niclais Blomme, schildere, de somme van twee ponden thien schellinghen grooten over den loon hem by accorde toegeheleyt tot het schilderen van de veinsters van het achterceukeken ende van het zaetken in den hoff metgaders het witten van den huuse daer woont den greffier van den voorn. Lande, by ordonnantie ende quictantie van de Ilen septembre XVI^cXV : XXX lb. [par.].

- *Ib.*, *t.a.p.*, nr. 355 : *rekening over het dienstjaar 1614 sept. 2 - 1615 sept. 2*, fol. 103, nr. 1.

27

1623. — *Het gilde van de librariërs te Brugge betaalt 16 schelling 8 denier groot aan Nikolaas Blomme voor het beschilderen van een kistje en een raam.*

Betaelt aen meester Niclays Blomme, schilder, over 't beschilderen van een secreetkisten¹ met noch een cassynken om deken ende eedt in te schryven : 16 s. 8 gr.².

- Brugge, Rijksarchief, *fonds van de ambachten*, nr. 207 : *rekeningen van het Brugse librariërs-gilde 1618-1655* (rekening over het dienstjaar 1622-1623).

28

1630-1631. — *De kerkfabriek van Sint-Jacob te Brugge betaalt 20 schelling groot aan Nikolaas Blomme voor het aanbrengen in vergulde letters van het grafschrift van de familie Ketele.*

Betaelt Nyclaeyns Blomme, schilder, voor het schryfven ende vergulden van de epitaphie den dheer Gheleyn Ketele an denzelven docxael, per billet ende quytantie : XX s. gr.³.

- Brugge, Rijksarchief, *fonds van de Sint-Jacobskerk te Brugge*, *rekeningen van de kerkfabriek.*

1635 februari 1. — *Overlijdensakte van Nikolaas Blomme.*

Februarius [1635]. Die 1a februarius obiit pia memoria Nicolaus Blomme, sepultus idem apud PP. Quercetanos cum pleno servitio. Anima eius requiescat in pace. Amen.

- Brugge, Stadsarchief, *parochieregisters van Sint-Walburgakerk te Brugge*, nr. 2, fol. 54 v., nr. 1.

1634-1635. — *Het schuttersgilde van Sint-Sebastiaan te Brugge ontvangt de doodschuld van haar overleden lid Nikolaas Blomme.*

Ontfaen de doodtschult van Nicolaeis Blomme, in de oude bouck folio 199 v. bedraeghende aldaer twee ponden grooten : III s. III d. gr.

- Brugge, Handbogenhof, *rekeningen van het schuttersgilde van Sint-Sebastiaan 1621-1677*, fol. 122, nr. 4 (rekeningen over het dienstjaar 1634 jan. 20 - 1635 jan. 17, rubriek : «Ontfaen van doodtscholden».

1635 september 4. — *Overlijdensakte van Catharina Allaert, weduwe van Nikolaas Blomme.*

Die 4a septembris [1635] obiit 5a sepulta est apud PP. Quercetanos Catharina Allaert, uxor Nicolai Blomme, cum pleno servitio. Anima eius requiescat in pace. Amen.

- Brugge, Stadsarchief, *parochieregisters van Sint-Walburgakerk te Brugge*, nr. 2, fol. 57 v., nr. 6.

1. Deze post, samen met meer andere bijzonderheden betreffende de geplande blijde intocht te Brugge van de aartshertogen, werd reeds gepubliceerd door L. Gilliodts-van Severen, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LVII (1907), p. 172.

2. Met de andere comparanten worden bedoeld : Steven de Meester en zijn vrouw Maaiken Rycx, Augustijn Reingout en zijn vrouw Maaiken de Meester, Jacob Busschop en zijn vrouw Elizabeth de Meester, Jan de Meester de jongere, en de voornoemde Steven de Meester samen met Willem Dhert, als voogden van de nog minderjarige Barbara, dochter van de voornoemde Jan de Meester de oudere en vrouw Anna Drion, allen ergenamen van de voornoemde Anna Drion, hun moeder. Zie : voorgaande akte in hetzelfde protocol.

3. Bedoelde akte van overdracht wordt aangetroffen in Brugge, Stadsarchief, *Klerken van de vierschaar*, nr. 881, protocol van Bernard vander Strate over 1585-1599, fol. 168-270. - De aankoopsom van het betrokken huis door Jan de Meester bedroeg 56 pond groot.

4. In het origineel niet ingevuld.

5. In het origineel niet ingevuld.

6. Deze twee posten werden ook uitgegeven door H. Godar, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien de la ville de Bruges*, Brugge, 1947, p. 275.

7. Deze post is doorgestreep en in margine werd genoteerd : «Royé als voor alsoch onbetaelt». Naderhand werd bijgevoegd : «Is ghepasseert per rekenynghe Mattin». Zie verder nr. 24.

8. Dit bedrag werd doorgestreep en in margine werd genoteerd : «Transeat tot thien guldenen als veraecordeert was, behoudens quyctantie».

9. In een inventaris van de kerkelijke ornamenten toebehorende aan het librariërs-gilde, wordt van dit kistje als volgt melding gemaakt : «Item, een secreetkistken geschildert met twee sloten, dienende om 't appoort en gildegeldt van St. Michiel in te steken, ghemaect in 't jaer 1623». Zie : Brugge, Rijksarchief, *fonds van de ambachten*, nr. 213, stuk MM.

10. Deze post werd reeds uitgegeven in A.C. De Schrevel, *Statuts de la gilde des librairies, imprimeurs, maîtres et maîtresses d'école à Bruges. 19 janvier 1612, in Annales de la Société d'Emulation de Bruges*. LII (1902), p. 207.

11. Deze post werd ook uitgegeven door A. van Zuylen van Nyevelt, *Le jubé et les orgues de l'église S. Jacques à Bruges*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXXII (1929), p. 194 en 201. Deze auteur vergist zich waar hij beweert dat het hierboven genoemd bedrag aan Nikolaas Blomme werd uitgekeerd «pour la gravure et la peinture» van het in steen gebeitelde opschrift op de sluitsteen van de boog boven de deur van het doorkaaf, dat pas in 1658 werd aangebracht ter herinnering aan de stichting van een jaargetijde voor Gislenus Ketele door zijn zus en enige erfgename Judoca Ketele.

BOEKBESPREKINGEN

Le privilège général et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas. 1477. Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden. Bijdragen van M.A. ARNOULD, W.P. BLOCKMANS, A. DERVILLE, C. DOUXCHAMPS-LEFEVRE, A.G. JONGKEES, R. PETIT, R. VAN UYTVEN. Onder de redactie van W.P. BLOCKMANS (ANCIENS PAYS ET ASSEMBLEES D'ETATS. LXXX. STANDEN EN LANDEN). Kortrijk-Heule, 1985, VIII + 541 blz.

In de geschiedenis van ieder land zijn er enkele uiterst belangrijke data. Voor de Nederlanden denken wij aan 843, 1302, 1477. Over «1477 in de Nederlanden» werd door «Standen en Landen» op 3 december 1977 te Brussel een colloquium ingericht. Op het eerste gezicht lijkt het dat de kennis van de gebeurtenissen van dat jaar en van alles wat ermee verband houdt (oorzaken, afgekondigde privilegiën en gevolgen) grondig bestudeerd waren en gemeengoed van iedereen, die zich eraan interesseerde. Dit bleek echter niet het geval te zijn. Alleen het privilege van mei 1477 voor het graafschap Namen kende een zeer degelijke uitgave. De andere waren van eerder minderwaardig gehalte, meestal gebaseerd op waardeloze bronnen en (of) verkeerd gedateerd.

Op dit colloquium werd ook beslist van ieder privilege en van documenten, die erbij hoorden i.v.m. hun ontstaan en receptie, verzorgde edities te bezorgen en meteen de omstandigheden en de gevolgen op de instellingen en de samenleving grondig te bestuderen. Het was een goed idee de leiding van het geheel toe te vertrouwen aan Prof. W.P. Blockmans, die als geen ander een kenner is van de geschiedenis der Bourgondische periode. Wij denken hier o.a. aan zijn editie van de *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1467-1492)* (2 delen), de persklare gelijkaardige *Handelingen* voor de regeringsperiode van Filips de Goede en het mooie werk *De Bourgondische Nederlanden* door Prevenier en Blockmans.

De bijdragen worden telkens gevolgd door een samenvatting in de tweede landstaal. Het eerste artikel van de hand van Prof. M.A. ARNOULD : *Les*

lendemains de Nancy dans les «pays de par deça» (janvier-avril 1477) behandelt achtereenvolgens zeer nauwkeurig de periode tussen de dood van Karel de Stoute (5 januari 1477) en de datum waarop zijn dochter Maria van Bourgondië zekerheid kreeg over dit overlijden (24 januari), de «wettige» revolutie d.i. de erkenning van Maria als vorstin na afdwinging van toegevingen, de korte bloedige revolutie en tenslotte het huwelijk van Maria met Maximiliaan (21 april). Op te merken valt dat Lodewijk XI reeds op 10 januari op de hoogte was van de juiste toedracht der gebeurtenissen.

Prof. Blockmans publiceert twee privilegiën : *Privilegie voor alle landen van herwaarts over, 11 februari 1477* en *Privilegie voor het graafschap Vlaanderen, 11 februari 1477*. Van zijn hand is, hierbij aansluitend, de bijdrage : *Breuk of continuïteit ? De Vlaamse privilegiën van 1477 in het licht van het staatsvormingsproces*. Uit het grondig betoog van de auteur blijkt dat het om een diepe langdurige breuk ging, waarbij de corruptie van de regeringsambtenaren bestreden werd, de administratie en het hoger rechtswezen behendig gedecentraliseerd werden en talrijke belemmeringen op de handel ingetrokken werden. Reeds in 1488 echter zou Maximiliaan verklaren dat de privilegiën onwettig afgedwongen waren ; maar de verzwakking van de centrale macht zou aanhouden tot onder de regering van keizer Karel, ca. 1520.

Prof. Jongkees bespreekt de totstandkoming en de inhoud van *Het groot privilege van Holland en Zeeland (14 maart 1477)* en bezorgt de editie ervan volgens een origineel bewaard in het gemeentelijk archief van Dordrecht. De vroegere drukken waren alle gemaakt volgens diverse afschriften.

De bespreking en de editie van *Le privilège de Marie de Bourgogne pour le Comté de Namur (mai 1477)* werd toevertrouwd aan Mevrouw Dr. Douxchamps-Lefevre, departementshoofd van de rijksarchieven van Namen, Bergen en Doornik. Dit privilege, verwant met het Vlaamse, maar aangepast aan de Naamse realiteit, is heel wat korter dan de andere (slechts 29 artikels).

Prof. R. Van Uytven schreef de bijdrage : *1477 in Brabant* en publiceerde : *De Blijde Inkomst van Maria van Bourgondië, 29 mei 1477*. De tekst is zeer uitgebreid. De gebeurtenissen in Brabant na de dood van Karel de Stoute hebben minder belang gehad dan het geval was in andere vorstendommen, vooral dan in Vlaanderen. De Blijde Inkomst heeft dan ook weinig vernieuwingen ingevoerd, die dan nog een kortstondig bestaan kenden.

In het artikel *Le Luxembourg et le recul du pouvoir central après la mort de Charles le Téméraire* legt Dr. R. Petit uit hoe het komt dat het hertogdom geen eigenlijk landsprivilegie kreeg, maar dat het centrale gezag in de jaren 1477-1480 toch een korte zware institutionele crisis doormaakte ; dit gezag werd op het einde van de eeuw echter spoedig hersteld.

De bijdrage van A. Derville : *Les pots-de-vin dans le dernier tiers du XVe*

siècle is niet rechtstreeks gewijd aan de privilegiën van 1477, maar behandelt uitvoerig de plaag der corruptie, vooral van de hoge centrale ambtenaren in Rijsel en Sint-Omaars. In de privilegiën wordt herhaaldelijk gewezen op deze misbruiken.

De studie : *De «constitutionele» betekenis van de privilegiën van Maria van Bourgondië (1477)*, door de auteur Prof. Blockmans terecht betiteld als een «synthese» van de bundel, is een grondig en tevens duidelijk overzicht van de omstandigheden, waarin de privilegiën tot stand kwamen, de stedelijke opstanden en de diplomatische aspecten van de documenten.

Wij kunnen besluiten dat het opzet van «Standen en Landen» in alle opzichten geslaagd is. Wij krijgen hier inderdaad perfecte edities van de privilegiën van 1477 met vlot leesbare bijdragen opgesteld door deskundige historici.

J. BUNTINX

N. MADDENS e.a., **Bibliografie van de geschiedenis, taal- en volkskunde van West-Vlaanderen en de Westvlaamse gemeenten 1950-1981**, deel 1 : Kortrijk, 1983, XVII - 529 p. ; deel 2 : Kortrijk, 1986, 235 p.

A. JOURET, e.a., **Bibliografie de l'histoire du Hainaut (1951-1980)**, volume 1 & 2, Mons, 1984 XLII - 981 p. (Tome III en IV van de *Analectes d'histoire du Hainaut*).

Dicht op elkaar in de tijd startten, voor Henegouwen en voor West-Vlaanderen, 2 bibliografische projecten die, elk voor hun eigen territorium, eenzelfde periode behandelen.

Het Henegouwse project werd gelanceerd door 'Hannonia, Centre d'information et de contact des cercles d'histoire, d'archéologie et de folklore du Hainaut'. Deze vereniging werd opgericht te Ath in 1975. Het doel ervan ligt in het leggen van relaties tussen en het coördinerend optreden tegenover de Henegouwse historische verenigingen zonder hun eigenheid in het gedrang te brengen.

Hannonia plande in 1978 een B.T.K.-project om een nieuwe vijfjaarlijkse bibliografie (periode 1971-75) op te maken. Na diepgaand overleg werd de opzet gewijzigd. Er zou een bibliografie komen voor de periode 1950-1980 waarmee aangesloten werd op de reeds bestaande tot 1950 en waarbij gebruik gemaakt kon worden van twee reeds opgestelde bibliografieën voor de periodes 1961-65 en 1966-70 (eindwerken voor de 'Ecole Provinciale des bibliothécaires du Brabant'). Binnen Hannonia ontstond een «comité» dat

Boekbesprekingen

de te volgen criteria opstelde en instond voor de begeleiding van de B.T.K.-ers.

Iets later startte 'De Leiegouw' uit Kortrijk eveneens met een B.T.K.-project om, aansluitend bij het bekende 'Repertorium' van L. Dewachter een bibliografie over West-Vlaanderen samen te brengen voor de periode 1950-81.

De publicaties van beide projecten liggen thans voor en zijn telkens het resultaat van bepaalde opties die genomen werden. Die even nader bekijken lijkt interessanter en zinniger dan te gaan nakijken welke trefwoorden wel of niet opgenomen zijn en of één of ander werk of artikel niet vergeten is.

In de 'Verantwoording' schrijft Alain Jouret dat het de bedoeling was om een zo volledig mogelijke bibliografie van de Henegouwse geschiedenis, in de breedste zin, op te stellen. Daarom is het slechtste en het beste soms naast elkaar komen te staan. De gebruiker van het werk moet zelf een keuze maken. Om daarbij enigszins te helpen werd telkens melding gemaakt van de besprekingen van geciteerde werken, voor zover die opdoken tijdens het zoekwerk. Volledig lokale periodieken en kranten werden geweerd.

Niklaas Maddens, die het Westvlaams project leidde, meldt in zijn 'Verantwoording' dat het onmogelijk was om alle titels op te nemen en dat een selectie zich opdrong. Het is begrijpelijk dat die optie enig wenkbrauwengefrons meebrengt. Wie echter enigszins thuis is in de publicatieëxplosie, die zich vooral vanaf de jaren zestig heeft voorgedaan, mede door de immense toename van geschied- en heemkundige kringen, zal voor die optie zeker wel begrip kunnen opbrengen.

Enkele selectie-elementen :

- al te korte bijdragen, in regel minder dan 1 pagina, werden geweerd. Dit puur kwantitatieve criterium weze begrijpelijk, voor sommige onderwerpen — via bepaalde tijdschriften — is het een verarming.
- er werden geen recensies opgenomen tenzij die zelf tot een artikel uitgegroeid zijn.
- de volledige bibliografie over Brugge intra muros (d.w.z. het grondgebied van Brugge voor 1970, i.e.inclusief Zeebrugge) werd volledig buiten beschouwing gelaten. Die keuze wordt gefundeerd door de verwijzing naar het bestaan van ruime, specifieke bibliografieën over de Westvlaamse hoofdstad. Het trefwoord Brugge vermeldt dan ook uitsluitend verwijzingen naar publicaties die niet zuiver Brugs zijn.
- alleen die werken waarin Guido Gezelle voorkomt in relatie tot niet-Brugse, Westvlaamse personen worden vermeld. Voor de eigenlijke Gezelle-bibliografie wordt verwezen naar de regelmatig elders verschijnende kritische Gezelle-bibliografieën.

Het weze gezegd dat, zoals voor onze eigen 'Boekenschouw', de vermelde publicaties vaak voorzien zijn van enige kanttekeningen die de inhoud ervan

beter situeren dan met de titel alleen het geval is. Een dergelijke hulp biedt het Henegouws werk niet.

Geografisch slaat de Westvlaamse bibliografie op het grondgebied van onze provincie zoals het er uitzag vóór 1 september 1963, namelijk het huidige territorium + Moeskroen, Komen, Dottenijs, Herzeeuw, Houtem, Luigne, Neerwaasten en Ploegsteert.

De Henegouwse collega's hebben die gemeenten die sinds 1963 bij hen horen ook opgenomen en hebben ook aandacht besteed aan Frans Henegouwen, zij het niet systematisch.

Het bibliografisch plan van beide werken verschilt grondig. Waar de Henegouwers de naam- en volkskunde, genealogie, zegel- en familiekunde bv. opgenomen hebben in het begrip hulpwetenschappen, werden dit voor West-Vlaanderen afzonderlijke hoofdstukken. Heeft de ene geen afzonderlijk onderdeel «Industriële archeologie» dan wordt dit bij de andere traditioneel ondergebracht bij «Archeologie, histoire d'arts». Deze verschillen zijn inderdaad niet — meer — van levensbelang vermits intussen de klappers volledig beschikbaar zijn. Henegouwen publiceerde het werk in zijn geheel in 1984. De Henegouwse bibliografie werkt met een register op de auteurs en één register voor plaatsen, personen en zaken. Ten behoeve van de gebruiker werden de personen en plaatsen met hoofdletters afgedrukt, de zaken in een kleine letter. De Westvlaamse tegenhanger bevat een klapper op de auteursnamen, één op de eigennamen en een zaakregister.

Een interessante meegift in de Henegouwse publicatie is te vinden in de lijst van de gebruikte tijdschriften waar, naast de titel, ook de eventuele titelwijzigingen, de oprichtingsdatum en de eventuele verdwijningsdatum worden vermeld.

Beide projectverantwoordelijken eindigen hun verantwoording met een pleidooi voor clementie in verband met de tekorten die aanwezig zijn. Ze verwoorden terzelfdertijd echter — en m.i. terecht — de overtuiging dat er erg nuttig en bruikbaar werk geleverd werd.

Het is uiteraard lovenswaardig dat één van de Westvlaamse historische verenigingen het aangedurfd heeft om een dergelijk project te starten en af te maken. De hulp van het Provinciebestuur heeft ervoor gezorgd dat het werk gepubliceerd werd en kan verkocht worden aan een redelijke prijs.

Toch moet de vraag gesteld worden of projecten van die aard organisatorisch niet anders aangepakt moeten worden? Intussen schrijven we 1987 en rijgen de jaren zich aaneen. Er werd gedacht en wordt gewerkt aan een aanvulling per vijf jaar. De financiële implicaties die thans aan B.T.K.-projecten verbonden worden, maken dergelijke ondernemingen voor één enkele vereniging echter problematisch en eisen — hoe dan ook — een zware investering in tijd en geld.

Is het ogenblik niet aangebroken om rond de tafel te gaan zitten en de rangen te sluiten zodat de continuïteit van dergelijk bibliografisch werk gegarandeerd wordt en de broodnodige beschikbaarheid ervan voor alle vorsers — amateurs en professionelen — veilig gesteld is ?

L. VALCKE

Verschaeve in zijn religieuze werk (Verschaeviana Colloquiumnummer - Jaarboek 1985), Brugge, 1986, 242 p.

Over de figuur van Cyriel Verschaeve is het eerste woord reeds lang gezegd en geschreven. Het laatste zeker nog niet. Voor wie belangstelling heeft voor die veelzijdige figuur is de VZW. Jozef Lootensfonds zeker geen onbekende. Het fonds dat ook de zorg voor het Verschaeve-archief op zich genomen heeft, organiseert sinds 1987, om de twee jaar, een colloquium dat één of ander aspect van de figuur Cyriel Verschaeve breed uitwerkt. Na de thema's : Cyriel Verschaeve en de barok (1978), Rodenbach (1980) en de Vlaamse meisjesbeweging (1982) werd in 1984 verkozen voor 'C. Verschaeve in zijn religieuze werk'. De resultaten van dit colloquium zijn terug te vinden in het jaarboek 1985, dat in 1986 verscheen.

In de — op p. 9 en 10 opgenomen — openingstoespraak van Dom Eligius Dekkers wordt erop gewezen dat dit religieuze facet van C. Verschaeve nog niet veel aan bod is gekomen alhoewel zijn omvangrijk oeuvre als auteur en als amateur-beeldhouwer overwegend, haast uitsluitend van religieuze aard is, religieus van inspiratie en draagkracht.

De brede keuzemogelijkheden binnen dit thema noopten tot beperking. De opvattingen en gedachten krijgen dan ook alle aandacht, los van Verschaeves eigen religieuze praktijk.

In het Jaarboek brengt P. Thomas een inleiding (p. 11-19) ; J. De Cuyper handelt over 'De Godsdienstige boodschap in Verschaeves werk' (p. 21-43) ; Chr. De Paepe ontleedt de verhouding 'Verschaeve en de Spaanse mystiek' (p.45-76) ; E. Dekkers belicht 'Verschaeves vroomheid' (p. 77-97) ; R. Van Landschoot wijdt een 40-tal pagina's aan 'Europa und der neue Glaube' (1942), een studie over Verschaeve en het nationaal-socialisme. Dit artikel bevat 2 interessante bijlagen. Enerzijds is er een kronologie van de geschriften van Cyriel Verschaeve voor de periode 1 jan. 1930 - 13 mei 1940. Anderzijds is er een bibliografie (van uitvoerige artikels) die over Verschaeve gepubliceerd werden tussen 1930 en 1942.

Het jaarboek vervolgt met 'Herinneringen aan kapelaan Cyriel Verschaeve 1911-1939' (p. 141-165) door L. Devloo en eindigt met 4 bijdragen van de

hand van Toon Van Moerbeke nl. : de chronologische lijst van de belangrijkste essays en werken van Cyriel Verschaeve omtrent het religieuze (p. 167-174) ; enkele gegevens over de geschiedenis van het Jozef Lootensfonds en het Cyriel Verschaeve-archief (p.175-181) ; het vervolg van de inventaris van de briefwisseling van Verschaeve, bewaard in het Verschaeve-archief (p. 183-235. Deel 1 verscheen in het Jaarboek 1984 p. 233-287) en 'Waarom Verschaeve niet tot pastoor werd benoemd (p. 237-239).

Het Jaarboek 1985, dat slechts kan gelezen worden na heel wat opensnijwerk, kost 500 fr. + verzendingskosten en kan besteld worden op de zetel van de VZW. Jozef Lootensfonds, Baron Ruzettelaan 433, 8320 Brugge 4, waar ook het Verschaeve-archief berust.

L. VALCKE

M. CLOET m.m.v. JANSSENS DE BISTHOVEN en R. BOUNDENS. **Het Bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen.** Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, Brugge, 1984, 634 blz. + ill.

Een geschiedenis van het Bisdom Brugge is het boek waar elke historicus alhier naar reikhalsde. Er kon dan ook moeilijk, indien men niet verder wenste te talmen, een betere gelegenheid gevonden worden om dit onmisbaar werk te produceren dan de 150 jaar nieuw Bisdom, de 75 jaar en tevens zogoed als afscheid van Mgr. E.-J. De Smedt, die meteen mijn sympathie van geboren Brabander meekrijgt.

De dirigent van het geheel is Prof. M. Cloet en het mag gezegd dat de orkestratie van de talrijke instrumenten, zo jonge als oude, puntgaaf is, maar van hem weet men onderhand al wel dat hij inzake de geschiedenis van het Brugge Bisdom een virtuoos is van het contrapunt. Dit bewijst hij trouwens al in de «Algemne Inleiding» (Wat ik «Woord Vooraf» zou genoemd hebben) wanneer hij poneert : «Het is mogelijk dat een dergelijke studie geschreven door mensen die buiten de kerk opgevoed zijn of globaal negatief staan tegenover de instelling hier en daar wat anders zou klinken» (p. 7). Dit is tenminste klare taal : het probleem van de objectieve geschiedschrijving is meteen opgevangen en opgelost.

De ouverture bestaat uit drie fasen : 1) De reeds geciteerde Algemene Inleiding met de verantwoording van de structuur van het hele werk ; 2) van de hand van B. Janssens de Bisthoven een afgemeten stuk Bibliografische informatie waarvan het thema ampel hernomen wordt in de coda (selectieve bibliografie) en 3) een situering in ruimte en tijd (Oprichting en omschrijving van het Bisdom) door E. Van Mingroot.

Het opus is in feite een klassieke symfonie, in drie delen, met opeenvolgend 4, 4 en 5 bewegingen ; de eerste twee delen brengen het relaas over het Bisdom onder het Ancien Regime. Tussen het tweede en het derde deel van de symfonie wordt een menuet (deel III : de opschorting van het bisdom 1802-1834) in het boek ingelast.

Dan volgt deel IV — het derde deel van de symfonie — dat de geschiedenis van het bisdom in vier tempo's brengt van 1834 tot 1952. De finale, met 2 tempo's is gewijd aan Mgr. E.J. De Smedt, maar hier heeft de toondichter de kritiek op de uitvoering aan de historicus ontzegd. Het slot van zijn eerte tempo valt te citeren : «Het ontbreekt ons aan voldoende tijdsafstand om een eindevaluatie te kunnen maken. Dat laten wij over aan de historici van later (p. 545)». Spijtig want ik had een paar rake beelden van hem aangestipt. Zo bvb. waar hij blz. 534 het episcopaat van Mgr. De Smedt situeert op het scharnierpunt van het hiërarchisch en het gedemocratiseerd kerkbeeld ; want juist dit breekpunt laat aan een generatie, zoniet een kohorte, waartoe de recensent behoort, het weeë gevoel haarfijn tussen twee stoelen te zitten. Maar goed, als dit laatste deel geen geschiedenis mag zijn, kan ik er enkel nog aan toevoegen dat het journalistiek is van de bovenste plank.

Terug dan maar naar deel I, dat handelt over het bisdom van 1559 tot het einde van de 17de eeuw of ook nog de contrareformatie en het katholieke herstel.

Het leidmotief van dit deel treft men aan in de korte inleiding van M. Cloet. Het Bisdom Brugge lag achterop inzake reorganisatie, dus dient gepeild te worden of Trente doorgevoerd wordt, en moet de rol van bisschoppen en clerus alsook de gedragingen van het volk afgewogen.

De 13 bisschoppen voor deze 150 jaar worden dan geportretteerd door verschillende auteurs.

Met M. Therry, die de diocesane clerus situeert, is men bij een getalenteerde toekomstige grote solist terecht ; in largo-tempo werkt hij de opleiding tot priester en de parochiepriester in de zielzorg af. Een subtiële toets soms, is bv. het typeren van de zielherder. «De pastoor werd dus op een voetstuk geplaatst. Maar op die sokkel stonden soms sukkels» (p. 140). De tegenspeler van M. Therry, Bart Vandebussche, die zich voornamelijk wegens gebrek aan voorstudies op glad ijs begeeft, gaat af en toe eens in de fout, zowel inhoudelijk als stylistisch. Ook zijn humor valt niet steeds te smaken, bv. «Te Eernegem rookten de Fransen in 1693 haring en pijpen in de kerk...» (p. 114).

Mis loopt het ook waar het gaat over het onderwijs, statistisch bekeken (p.147). Men mag toch verwachten dat wie statistieken gebruikt onderhand al ervaren heeft dat er een subtiel verschil bestaat tussen een percentage en een index !

Ook zou ik niet durven beweren dat van een bepaald drukwerk nog slechts 2 exemplaren bestaan (p. 148) ; het lijkt m.i. beter te zeggen dat er nog enkel twee voorhanden zijn, want vroeg of laat duikt ergens wel een derde of zelfs vierde specimen op.

De tweede grote beweging vangt aan met een leidmotief van weer M. Cloet : tijdens de 18de eeuw kent de religiositeit in het bisdom een soort curve van Gaus, groeiend tot met de beginfase van de regering van Maria-Theresia het zenith wordt bereikt, want dan gaat het pijlsnel naar de diepte toe met de komst van de Verlichting en, erger nog, van Jozef II.

Eén opmerking : Cloet stelt vast dat 3 van de 4 bisschoppen van Brugge uit de 18de eeuw tot de adel behoren, alleen H. Van Susteren hoort er niet bij (p. 166). N. Leplae, biograaf van die bisschop en specialist voor zijn regering daarentegen, beweert (p. 178) dat de familie in de adelstand verheven werd op het einde van de 17de eeuw. Laten we preciezer zijn, die opname in de adel gebeurt in 1674 en dus valt Hendrik Jozef er net buiten. Zo kan N. Leplae een bladzijde verder gerust voorhouden : «H. Van Susteren bezat al de hoedanigheden die van een achttiende-eeuwse bisschop verwacht werden, behalve dat hij niet stamde uit een adellijk geslacht...» (p. 179). Men geve toe, adel, geen adel, een buitenkansje voor fijnproevers van dodecafonie.

Na een inleiding dus en na het 10-jarig interregnum weer de portretten van de 4 bisschoppen.

Gezien wij de structuur van het oeuvre al geschetst hebben, zullen wij enkel nog hier of daar een valse noot signaleren. Fundamenteel fout zijn de moeilijk hanteerbare noten die niet onderaan de bladzijde maar achteraan in het werk te vinden zijn : voorbeeld hiervan noot 1 bij blz. 246 nopens bestaande scholen verwijst naar blz. 591, noot 1. Daar leest men de bron «BAB, B 239. Over dit beslag, zie *supra*, p. 588». Op blz. 588, regel 28, noot 5 wordt de bron beschreven en wordt verwezen naar een illustratie, «zie *infra* p. 226-227». Op p. 226 wordt dan een stuk van een blad uit een kerkvisitatie van Beerst afgedrukt met onderaan het transcript, voorgezet op p. 227. Als mijn uitleg de lezer niet meevalt, weiger ik alle schuld te erkennen.

Bij pastoor J. Geldhof valt het ons op hoe hij, misprijzend of afgunstig, nogal doordramt over wat hij noemt «elitaire scholen» t.o.v. «kleine scholen». Daarbij stelt hij iets vast : «Het elitair publiek bereidde zich voor op een gedistingeerde loopbaan...», maar een elitair groot-seminarie leidt tot priesterschap, kanunnikaat, bisschopszetel en niet tot het nederig, zij het nuttige ambt van stoeltjeszetter of zelfs koster.

Onverklaarbaar is ook de onzekere lectuur door Geldhof van sommige archiefstukken. Zo wordt de toch niet onbekende deken van Gistel, Donatianus Arents, zie p. 246, 20 bladzijden verder, p. 266, de «Oudenburgse deken Arents».

Bij controle blijkt de deken van Oudenburg E. De Meulenaere te zijn en de

pastoor van Jabbeke niet Frans D'hayere, maar wel Augustinus Marant. Onduidelijk is de situering van de persoon van C. Ubaghs : p. 343 noemt R. Boudens hem traditionalist — tussen haakjes, Lamennais komt niet voor in de index — een paar bladzijden verder (p. 349) wordt C. Ubaghs semi-traditionalist, eindelijk wijdt R. Cauwe een paragraaf aan «Het traditionalisme van Ubaghs» (p. 360-361) — nog steeds geen de Lamennais in de index.

De portretten van de laatste bisschoppen die wij mogen bespreken, zijn fijn afgewerkt, waarbij wij bv. konden constateren dat Robrecht Boudens vlotter proza schrijft dan Robert.

Ook voor de verdere hoofdstukken niets dan lof behalve dat wij nog even de stemvork hanteren ; p. 443 : lijkt «vlugger aan een situatie beantwoorden» een ongelukkige wending, evenals p. 467 : «Soms was dat ex-voto ... op een kartonnen schild ...» ; verder is er de merkwaardige zin, p. 469-470 : «... De gewoonte van het uitwisselen soldaten » !

Naïef is toch voor de periode 1842-1879 het volgende te beweren : «Naargelang de liberalen, vooral de groep radicalen, aangroeiden — de socialisten speelden nog nauwelijks mee — kwam er steeds meer kritiek op het godsdienstig karakter van de wet van 1842» (p. 474), vermits de BWP slechts in 1885 gesticht werd ; p. 513, worden Ardooe en Rumbeke tot stad verheven in het begin van deze eeuw.

Deze Geschiedenis van het Bisdom Brugge is een misschien iets te vlug geschreven compositie, maar in alle geval een basiswerk ; geen enkele bijdrage is te licht bevonden en wij zien dit boek wel bijgewerkt en aangevuld worden in latere jaren, maar niet weggeveegd uit de westvlaamse geschiedenis.

Tot slot, dit is zeker positief, indien het boekwerk nog in de handel is, kan ik het ten zeerste aanbevelen : kwaliteit/prijs — verhouding is zeer gunstig : ca. 650 blz. met veelkleurige buitentekstplaten voor 950 fr. Men moet het kunnen om het te geloven !

L. DANHIEUX

KRONIEK

PERSONALIA

Afscheid ir. J.A. Trimpe Burger — De voordrachten die op 26 maart 1986 ter gelegenheid van het afscheid van ir. J.A. Trimpe Burger als provinciaal archeoloog van Zeeland, in de concertzaal te Middelburg gehouden werden, verschenen als nr. 3 van de *Nederlandse Archeologische Rapporten* (R.O.B., Amersfoort, 1985, 90 blz., ill.). In het boek is een bibliografie van de gehuldigde opgenomen die o.a. in Zeeuws-Vlaanderen (en bijzonderlijk in Aardenburg) baanbrekend archeologisch werk heeft verricht.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Middeleeuwse natuurstenen huizen — De Gentse stedelijke «Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie» richtte van 8 november 1986 tot 18 januari 1987 in de Sint-Pietersabdij te Gent een tentoonstelling in over het materieel leven in het Middeleeuwse Gent, die als titel droeg «Wat 'n leven binnen die muren. Gent 1100-1350.» De tentoonstelling moest het zonder catalogus stellen, maar dit tekort werd opgevangen door een boek met dezelfde titel als de tentoonstelling en dat een syntese geeft van de archeologische kennis betreffende het Gentse stadscentrum.

Vooraleer de «Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie» in 1975 van start ging, vond er in Gent ook wel archeologisch bodemonderzoek plaats, maar dan toegespitst op één gebouw : F. De Smidt werkte in de Sint-Baafsabdij en in de Sint-Niklaas-, Sint-Jacobs- en Sint-Baafskerk, A. Van de Walle in het Gravensteen en in de Sint-Pietersabdij.

In het kader van de tentoonstelling werd op 13 december 1986 een druk bijgewoonde studiedag over middeleeuwse stenen stadswoningen gehouden. M.-Ch.-Laleman, die samen met P. Raveschot het hele project leidde, handelde over de oudste middeleeuwse woningbouw te Gent. Er kunnen thans een honderdtal huizen van Doornikse steen gesitueerd worden waarbij men meer en meer gegevens over die huizen te weet komt. Een punt dat nog niet geklaard is, is de vraag wanneer en hoe baksteen in gebruik gekomen is en of daarmee iets essentieels aan de vorm van de huizen veranderd is. In de late 13de eeuw zouden bakstenen huizen nog uitzonderlijk geweest zijn, blijkbaar verschillend van de toestand in Brugge.

S. Derom sprak over de Gentse stenen in de ikonografie. Daarin gaf ze een overzicht van de bronnen, van hun betrouwbaarheid en welke gegevens er uit te halen zijn. Deze gegevens moeten in elk geval getoetst worden aan archivalia en aan de bestaande toestand.

R. Raveschot behandelde bepaalde facetten van het archeologisch onderzoek. Daar men nog volop aan het inventariseren is, is men nog niet aan de eigenlijke studie toe. Van de stenen zijn de kelders het best gekend. Op te merken is dat er slechts weinig elementen tot datering aanwezig zijn, bijv. keramiek, kapitelen.

Daarna werden enkele andere steden besproken, waarbij het enorme verschil aan onderzoek en kennis duidelijk opviel. Ph. Despriet besprak een negental 13de-eeuwse kelderfragmenten te Kortrijk, gesitueerd aan de straten naar Rijsel, Doornik, de Leie. Alhoewel Kortrijk maar op een 20-tal km. van Doornik gelegen is, schijnt baksteen meer gebruikt te zijn geweest dan bijv. in Gent, waarschijnlijk omdat hier de Doornikse steen langs de weg moest aangevoerd worden. Voor Brugge was het resultaat evenmin schitterend : J. Esther kon maar een vijftal gevelfragmenten en een achttal kelders vermelden. Voor Antwerpen werden enkele kelders opgesomd.

In de namiddag trok men in vijf groepen de stad in, op zoek naar natuurstenen muurfragmenten en kelders ; de middeleeuwse ontdekkings-tocht werd nog door het gure weder onderstreept. Groep 1, waartoe ik behoorde stond onder leiding van M.-Ch. Laleman, en een meer onderlegde en enthousiaste gids kom men zich niet wensen. Veel indruk maakte de Hoogpoort, de verbindingsstraat tussen de havens op de Leie en op de Schelde.

Daarna werd in Novotel — maar niet in de mooie Middeleeuwse kelder — door F. Verhaeghe een uitvoerige slotbeschouwing gehouden i.v.m. de studiedag en de toekomstige werkzaamheden, waarbij onderstreept werd dat iedere stad zijn eigen situatie en mogelijkheden kent, maar ook dat bijv. een vergelijking met het platteland leerrijk zou zijn. O.i. zou ook een doorgedreven archeologisch onderzoek in Doornik en Oudenaarde zeer lonend kunnen zijn.

L. Devliegher

Industriële archeologie in België — Onder deze titel had van 8 november 1986 tot 18 januari 1987 op de eerste en tweede verdieping van de oostvleugel van de Sint-Pietersabdij te Gent een grote tentoonstelling plaats, ingericht door het actieve Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (M.I.A.T.) te Gent, dat in 1976 opgericht werd.

Aan het begin van de tentoonstelling werd de industriële archeologie omschreven en de ontwikkeling ervan in België geschetst. Daarna kwam een

opmerkelijke inventaris van de ca. 140 belangrijkste industrieel-archeologische musea en sites, gegroepeerd per provincie. Merkwaardig hoeveel dergelijke musea er wel bestaan, en hoeveel belangstelling ze krijgen. Van West-Vlaanderen werden besproken : Beernem (Provinciaal Museum van het Bulskampveld), Brugge (Orgelmuseum), Sijsele (Stockmanshoeve), Harelbeke (Museum Pijp en Tabak), Izegem (Borstel- en Schoenmuseum), Oostduinkerke (Visserijmuseum), Kortrijk (Vlasmuseum en 't Kanaal), Oostende (station en havenbuurt), Poperinge (Hopmuseum), Wervik (Tabakmuseum), Zwevezele (1.000 stoomwielen). In de catalogus werd daarenboven in een 2.600 nrs. een uitgebreid overzicht gegeven van het bestaande industrieel-archeologisch erfgoed, waarbij o.m. voor West-Vlaanderen alle wind- en rosmolens opgenomen werden, alhoewel ze in de bibliografie niet vertegenwoordigd zijn, wat bijv. voor Oost-Vlaanderen wel het geval is.

Een afzonderlijke afdeling gaf een boeiend beeld van tien jaar M.I.A.T.-werking (documentatiecentrum, tentoonstellingen, studiedagen) en toonde tevens een keuze uit de eigen rijke verzameling.

PLAATSSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Jaarvergadering — In aanwezigheid van een 40-tal leden hield ons Genootschap op 9 mei 1987 zijn jaarvergadering op de stemmige zolder van de Kredietbank (het vroegere ambachtshuis van de timmerlieden en de schoenmakers) in de Steenstraat te Brugge.

Na een welkomwoord van de voorzitter kanunnik B. Janssens de Bisthoven, gaf de secretaris L. Valcke een kort verslag over de voorbije jaarwerking en een beeld van de vooruitzichten. Zo kon men o.m. vernemen dat 80 % van de leden de provincie bewonen. Bij de leden werd een enquête over de werking van het Genootschap gehouden. Meer dan 50 leden vulden de formulieren in, wat als een succes mag aanzien worden. De secretaris gaf commentaar op de vragen en op de ingekomen reacties.

Op de eerste vraag of er genoeg afwisseling was in de Handelingen, meenden enkele leden dat er nogal veel bijdragen betrekking hebben op het Brugse. Redactie-secretaris A. Vandewalle wees er in dit verband op dat veel afhangt van de ontvangen kopij en dat er bijv. in het Kortrijkse meerdere goede tijdschriften zijn en dat — alles samen genomen — andere streken toch niet vergeten worden. Een tweede vraag betrof de publicatie van bewijsstukken in bijlage. 80 % vindt zoiets onmisbaar. Enkelen vinden dat een bronnenuitgave moet beantwoorden aan de officiële regels, maar dit blijkt door de redactie niet immer controleerbaar te zijn. Derde vraag : zijn bijdragen in vreemde talen verantwoord ? Over het algemeen is men akkoord dat één «vreemd» artikel per aflevering wel mag. De vierde vraag bracht de boekbesprekingen te berde. Men verlangt er meer, en misschien

wel beknoper. In het Bestuur is een discussie bezig over de vraag of men enkel die werken moet bespreken die men ter recensie ontvangt, of ook andere die van belang zijn voor het werkgebied van het Genootschap. Misschien kan men systematisch «signalementen» opnemen? Maar daarnaast bestaat reeds de Boekenschouw en bevat de Kroniek ook al eens korte boekbesprekingen. De vijfde vraag had betrekking op de Kroniek die over het algemeen goed werd bevonden. Er werd o.m. gevraagd in de lijsten van de licentiaats-verhandelingen de VUB en de Rijksse Universiteit niet te vergeten. Daarna kwam de Boekenschouw ter sprake die als noodzakelijk ondervonden werd. Eventuele onvolledigheid valt ten laste van de medewerkers; tevens ligt er een vrijwillig aanvaarde grens bij krantenartikels en gidsenboeken. Bij onduidelijke titels is het wenselijk een korte uitleg op te nemen. Of de Boekenschouw ooit een afzonderlijke publicatie wordt, blijft vooralsnog een vraag. Uit de laatste vraag tenslotte is gebleken dat nog veel leden de eigen reeks V.H.S. niet kennen.

De hoofdbrok van de jaarvergadering werd gebracht door lic. K. Geerts, die haar werk «De spelende mens in de Boergondische Nederlanden» (V.H.S.4) voorstelde. De boeiende voordracht werd in het begin heel toepasselijk begeleid door een voorbijmarcherende muziekmaatschappij! In haar boek, een bewerking van haar licentiaatsverhandeling aan de RUG (1984), bestudeert schrijfster de functie van het spel in het leven van de gewone mens. Het is leerrijk om zien hoe het spel oorzaak was van criminaliteit, hoe de spelinzet aanleiding was tot twist en misdaad en welke de eigentijdse kijk was op de spelen. Het spel vervulde een sociale functie: men vergat even de dagelijkse, moeilijke levensomstandigheden, men reageerde emoties en spanningen af en men wilde zichzelf affirmeren door over anderen te zegevieren.

Een dankwoord van de voorzitter en een receptie door de Kredietbank aangeboden, besloten deze jaarvergadering.

Nog één jaarvergadering volgend jaar, en dan zijn we in 1989, het jaar waarin het 150-jarig bestaan van het in 1839 gestichte Genootschap feestelijk zal herdacht worden.

L.D.

Het Brugse stadswapen officieel erkend — Het wapen van de hedendaagse stad Brugge werd voor het eerst officieel goedgekeurd in de Hollandse Periode (1819), en ongewijzigd herbekrachtigd na het ontstaan van het Belgisch koninkrijk (1842). Maar door de fusie van 1971 diende het een nieuwe erkenning te verkrijgen voor de nu grotere entiteit. Het heeft de Vlaamse Gemeenschapminister van Cultuur behaagd door een besluit van 1 juli 1986 aan de stad Brugge officieel een wapen en een vlag toe te kennen, in feite dezelfde als voorheen maar met enkele correcties.

De officiële beschrijving luidt als volgt :

1. het wapen :

«Gedwarsbalkt van acht stukken van zilver en van keel met over alles heen een leeuw van lazuur, geklauwd en getongd van keel, gekroond en gehalsband van goud, de halsband voorzien van een kruisje van hetzelfde. Het schild overtopt met een gotische letter b, de schacht voorzien van een kroontje met drie fleurons, alles van goud, en gehouden rechts door een aanzierende leeuw van goud, geklauwd en getongd van keel, en links door een aanzierende beer van natuurlijke kleur, gehalsband van zilver. Het geheel rustend op een lint van lazuur, beladen met de letters S.P.Q.B. van goud.»

2. de vlag :

«Acht even hoge banen van wit en van rood, met een blauwe leeuw, rood geklauwd en getongd, geel gekroond en gehalsband, de halsband voorzien van een geel kruisje, over alles heen.»

Er werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om enkele rechtzettingen aan te brengen, want het bleek dat de Hollanders niet erg nauwgezet met het heraldisch erfgoed van het Ancien Régime hadden omgesprongen. Met name hadden zij de Brugse leeuw een gespleten staart gegeven, wat heraldisch gezien toch een andere nuance geeft dan de volle staart die het dier nu weer met fierheid draagt. Wat nog erger was : ze hadden de typische gotische b boven het schild onrecht aangedaan door het kroontje dat de schacht van de letter versiert te laten zakken en uitgroeien tot een heuse brede kroon, wellicht om de ruimte boven het schild evenwichtig op te vullen. Het gevolg was echter dat de eigenlijke b bijna niet meer zichtbaar was.

Nu is de gekroonde stadsletter boven het wapen in ere hersteld. Hij draagt weer rond de schacht het sierlijke kroontje met drie fleurons, dat hij sinds de 15de eeuw meegekregen had. Tot op heden is deze afbeelding ruim verspreid gebleven als eenvoudig en goed herkenbaar stadssymbool.

A. V.

Restauratie Burgerlijke Griffie — In het begin van dit jaar werden de tien bronzen beelden die de geveltoppen van de Burgerlijke Griffie op de Burg te Brugge bekronen, voor een grondige restauratie afgenomen. De beelden zijn gegoten naar de ontwerpen van H. Pickery en in 1884 bovenaan de gevels geplaatst.

Nog Jacob van Oost — Aansluitend op onze bespreking van het boek van J.-L. Meulemeester over de Brugse schilder Jacob van Oost (1603-1671) in de vorige jaargang van de Handelingen (blz. 227-229), volgt hier nog een kleine aanvulling. In deze recensie stelden we o.m. de vraag of de betaling in

1637 door het Brugse Vrije van 26 lb. gr. aan J. van Oost misschien betrekking had op het schilderij «Het wapen van het Brugse Vrije omringd door twee schildhouders» (Provinciaal Museum Het Brugse Vrije, inv. nr. B.V.8). N.a.v. een grondig nazicht van alle schilderijen in het museum, hebben we nu echter vastgesteld dat het schilderij volgend opschrift draagt : «16 IAC. VAN OOST F. 51» Daarmede zijn we nu ingelicht over de maker en het jaar van totstandkoming van het werk. In de rekeningen van het Brugse Vrije over de jaren 1650-1652 hebben we echter geen betaling aan J. van Oost voor dit schilderij gevonden. Wel wordt de schilder in 1650-1651 betaald voor het maken van zeven grote vergulde lijsten voor de schilderijen in de Schepenkamer («Jacob van Oost achtentwintich ponden grooten over 't maken van seven groote lijsten vergult dienende tot de schilderijen inde collegie camere, bij ordonnantie vanden 16 september 1651 ende quicantie, valent 336 lb. par.» *Brugge, Rijksarchief, Brugse Vrije, reg. 391 (rekening 1650-1651, f° 88 v.)*)

Misschien was het schilderij een onderdeel van de «arce triumpheal» die het Brugse Vrije in 1651, opgericht had n. a. v. de wijding van de nieuwe bisschop Carolus van den Bosch (ibid., reg 391, f° 218).

Het schilderij is vermeld bij de kunstwerken uit het Vrije, op 16 mei 1798 aangeduid voor het nieuwe museum van de Ecole Centrale («Dans la chambre du cy-devant magistrat une emblème représentant un sauvage et sa femme, emblème de l'arme du Franc ; peint par van Oost, sur toile». L. Devliegheer, Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale te Brugge, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 119, 1982, 77). Het doek staat als nr. 5 in de inventaris van de kunstwerken uit het Vrije, opgesteld op 17 juni 1824 («In de selve kamer [de collegie kamer] is het wapen van het Brugsche Vrije in welkers opening eertijds eene pendulens cadran was. Den wapen hebbende voor tenanten een wildeman met syn vrouwe, beyde levensgrootte geschildert door van Oost.» L. Devliegheer, *De Keizer Karel-schouw van het Brugse Vrije*, 143).

L. Devliegheer

Brugs Komitee voor Initiatief 30 jaar — Historische stoeten en grootse openbare feestelijkheden zijn te Brugge schering en inslag. Dit is al zo van in de tweede helft van de 19de eeuw, met vooral de Karel de Goede- en de Breydel- en de Coninckstoeten. Na de inhuldigingsfeesten van de Zeebrugse haven in 1907 werden evenementen met allure echter schaarser. In 1930 was er nog de Gulden-Vliesoptocht, en vanaf 1938 het periodieke Heilig-Bloedspel. In de jaren '50 vond vooral de Brugse persbond dat er in de stad eigenlijk bitter weinig te beleven viel. Op 9 maart 1956 werden een aantal dynamische stadsgenoten samengebracht om leven in de brouwerij te brengen : het «Komitee voor Initiatief» was geboren. Het werd op 24 jan. 1958 officieel gedoopt, met als omschrijving van zijn doelstelling : initiatieven nemen en steunen ten bate van de cultuur, het toerisme en de ontspanning in de stad.

Een eerste realisatie was de inhuldigingsstoet van burgemeester Vandamme, met kort daarop in het expojaar 1958 de Praalstoet van de Gouden Boom. Namen als Antoon Viaene, Frans Vromman, Arno Brys en Remi Van Duyn doken toen op. Benevens de vijfjaarlijkse herhaling van deze inmiddels vermaarde stoet, organiseerde het Komitee ook evenementen als het Reiefest (driejaarlijks), de Britse Veertiendaagse (1968), het Groot Tornooi (1974), de Maria van Bourgondiëstoet (1983), Belfort en Beiaard (1984), de inhuldiging van de nieuwe haven (1985), en meer volkse evenementen als karnavalfeesten en Brugse Parades.

Ter herinnering aan deze uitgebreide werking verscheen onlangs een brochure «30 jaar Komitee voor Initiatief van de stad Brugge. Een memento», Brugge, 1986, 64 blz.

A.V.

Het archief van de Brugeoise — Het grootste Brugse bedrijf, met zijn officiële naam «BN - Spoorwegmaterieel en Metaalconstructies NV», heeft maatregelen getroffen om zijn bedrijfsarchief (of wat ervan rest) voor de toekomst te bewaren. Nadat het in 1985-6 door een BTK-team onder de leiding van de professoren H. Balthasar en R. Van Eenoo (RUG.) was geïnventariseerd, werd het eind 1986 in het Stadsarchief gedeponneerd.

De «Brugeoise» is een oude en eerbiedwaardige firma, waarvan de wortels teruggaan tot halfweg de 19de eeuw. De ijzergieterij De Jaegher, in 1855 opgericht in de Gieterijstraat, werd na wat fusies in de jaren 1890 reeds als de voornaamste fabriek van de stad beschouwd. Om te kunnen uitbreiden verhuisde deze in 1905 naar St.-Michiels, waar ze door de bouw van treinwagens en metrostellen wereldfaam verwierf.

Het overgebrachte archief is nochtans verre van volledig. Het bestaat voor het belangrijkste deel uit glasplaten (meer dan 2.000 stuks), foto's en catalogi met afbeeldingen van rijtuigen, wagons, bruggen e.a. constructies, en ook enkele fabriekszichten. De administratieve stukken betreffen voornamelijk personeels- en loonzaken. De eigenlijke boekhouding is er echter niet meer bij, en de oudste stukken teruggaande tot «Jaegers» evenmin. Het merendeel der documenten beslaat de tussenoerlogse periode en de periode na Wereldoorlog II. De reddende ingreep kwam hier geenszins te vroeg. Degenen die er de moed toe opgebracht hebben, hebben recht op onze waardering.

A.V

Centrum voor Genealogie en Heraldiek — Sinds 1978 bevindt zich te Handzame (gem. Kortemark) het «Vlaams Centrum voor Genealogie en Heraldiek», in datzelfde jaar opgericht onder voorzitterschap van dr. D. Lambrecht, burgemeester van Kortemark en werkleider aan de RUG. Het centrum bezit o.m. een eigen archief en een bibliotheek gespecialiseerd in genealogie, heraldiek, inventarissen, e.d.

Molen te Avekapelle — Op vrijdag 27 maart 1987, kort na de middag, liep tijdens een hevig stormweer de Oude Zeedijkmolen door de vang. Het kruis begon te draaien, en er ontstond brand die door de brandweer van Veurne kon geblust worden. De molenaar poogde de molen uit de wind te zetten, maar door de snelheid van de draaiende wiken werd de trap met het kruiwerk tegen de grond geduwd, ... en niemand van de omstaanders durfde helpen. De Franse loper van een steenkoppel werd doorheen de zijwand naar buiten geslingerd. De ijzeren askop is met de wiken van de molenas afgebroken en neergestort. Alhoewel de schade aanzienlijk is, kan de molen nochtans hersteld worden.

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.

Redactieadres : Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, nu o.m. in een nieuwe reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 500 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), A. Vandewalle (redactiesecretaris), A. Van den Abeele (ledenwerving), M. Cloet, D. Dalle, L. Devliegher, A. Janssens de Bisthoven, J. Mertens, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schoutet, C. Vandenbroeke, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.
